

Міністерство освіти і науки України
Херсонський державний університет
Інститут психології, історії та соціології
Кафедра історії України та методики викладання

Батенко Г.В., Щевелев С.С.
Виникнення близькосхідного конфлікту (1897-1929).

Для студентів Галузі знань 0203 Гуманітарні науки
Напрямку підготовки 6.020203 Історія
IV курсу
Спеціальності правознавство, архівна справа та документознавство.

Херсон - 2012

УДК 94 (569.4).03/04

ББК 63.3(5)6

Б-28

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
(лист №1/11 – 11252 від 01.12.2011)

Укладачі: Батенко Ганна Вячеславівна – кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України та методики викладання
Херсонський державний університет

Щевелев Сергій Стефанович – доктор історичних наук,
професор кафедри нової та новітньої історії Таврійський
національний університет

Рецензенти: Айбабін О.І. – д.і.н., професор, керівник Кримського відділу
Інституту сходознавства ім.. А. Кримського НАН України

Катунін Ю.А. – д.і.н., професор, декан філософського
факультету ТНУ ім.. В.І. Вернадського

Батнеко Г.В., Щевелев С.С. Виникнення близькосхідного конфлікту (1897-1929). Для студентів Галузі знань 0203 Гуманітарні науки Напрямку підготовки 6.020203 Історія IV курсу Спеціальності правознавство, архівна справа та документознавство. – Херсон: ХДУ, 2012. – 188 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

1. АА – Арабське Агентство
2. АПК – Арабський палестинський комітет
3. ВАК – Вищий арабський комітет
4. ВІР – Вища ісламська рада
5. ВСО – Всесвітня сіоністська організація
6. ЄА – Єврейське Агентство
7. ЄКС – Єврейське колонізаційне суспільство
8. ЄНФ – Єврейський національний фонд
9. ПЄКА – Палестинська єврейська колонізаційна асоціація
- 10.ПКП – Палестинська комуністична партія
- 11.ПМК – Постійна мандатна комісія

Рубіж XIX – XX століть як найбільш цікавий період, під час якого сформувалися основи ідеології єврейсько-арабського протистояння, залишив глибокий слід в історії Палестини та Держави Ізраїль. Без детального й об'єктивного дослідження всіх сторін ситуації в Палестині та навколо неї не можна зрозуміти і правильно оцінити джерела, хід, шляхи розв'язання близькосхідного конфлікту, суть якого складає проблема Палестини. Без вирішення цієї проблеми неможливий вихід із найбільш тривалого післявоєнного регіонального конфлікту, не можна вирішити єврейсько-арабське питання.

Історія міжнародної та британської присутності в Палестині заслуговує на серйозне вивчення й повне осмислення тому, що на виникнення єврейсько-арабської проблеми впливало багато чинників. Установлення Лігою Націй британського мандата в Палестині та пов'язаний із цим особливий розмах єврейської колонізації країни підтриманий різними сіоністськими фондами. Арабо-єврейський антагонізм у Палестині, безсумнівно, є однією з основних причин ситуації, що склалася. Усе це зумовило особливий інтерес авторів навчального посібника до вивчення питань, що стосуються політики Ліги Націй і Великобританії в Палестині у перші десятиріччя XX століття. Інтерес до палестинської проблематики завжди був досить високим як у вітчизняному, так і в зарубіжному сходознавстві. На жаль, у висвітленні й оцінці періоду мандата було нагромаджено чимало вимислів і перекручувань, допущено багато недомовленостей і приховувань у зв'язку з різного роду корисливим національним розумінням. Через це окремі аспекти історії Палестини періоду мандата залишилися білими плямами, чи не одержали досить повного висвітлення, або були перекручені до такого ступеня, що виявилися далекими від істини.

Разом з тим детальне і всебічне дослідження джерел, причин, проблем і уроків мандатного управління Палестиною вважається нині актуальним не тільки з історичної, але й із практично-політичної точки зору.

Справа в тому, що ця криза, перейшовши після II світової війни в русло збройного конфлікту, впливає на становище в регіоні й світі, ставить під загрозу геополітичні інтереси, мир у багатьох країнах. Має потребу в об'єктивному дослідженні й питання про ступінь історичної та політичної відповідальності Ліги Націй і країни-мандатарія. Як відомо, з моменту виникнення близькосхідного конфлікту у працях арабських авторів, деяких західних і радянських дослідників стало модним обвинувачувати Лігу Націй і країну-мандатарія і приписувати їм провину чи не за все лихо й нещастя, що звалилося на арабів і євреїв у Палестині. Звичайно, політика і практика Ліги Націй і Великобританії були далеко не бездоганними. На них, безперечно, лежить частина відповідальності за трагічний розвиток подій на землі Палестини, за прорахунки в національній політиці та неспроможність запобігти формуванню єврейсько-арабського протистояння. Однак це є лише частина правди. Обвинувачувати тільки Лігу Націй і країну-мандатарія – значить грішити проти істини. Не меншою мірою провина за виникнення близькосхідного конфлікту лежить на сіоністському русі й традиційних лідерах палестинців.

Метою навчального посібника «Виникнення близькосхідного конфлікту (1897-1929).» є детальний аналіз причин арабсько-єврейського протистояння, міжнародних відносин щодо Палестини, а також відносин мандатної адміністрації, уряду Великобританії з Лігою Націй, Постійною мандатною комісією (ПМК). Необхідно простежити процес поступової трансформації англо-арабських, арабо-єврейських відносин у Палестині перших десятиріч **XX століття. Відповідно до мети навчального посібника «Виникнення близькосхідного конфлікту. 1897-1929» ставиться ряд завдань:**

- розглянути Декларацію Бальфура та показати її вплив на арабсько-єврейські стосунки в Палестині;
- розкрити стосунки арабських та єврейських громад Палестини під час встановлення британського мандату;

- показати процес створення Лігою Націй британської мандатної адміністрації в Палестині та її діяльність в 20-і роки ХХ ст.;
- дослідити роль імміграційної й аграрної політики країни-мандатарія в Палестині у формуванні збройного протистояння;
- показати причини повстання 1929 року на підмандатній території і його наслідки для міжнародних відносин у Палестині.

Навчальний посібник «Виникнення близькосхідного конфлікту (1897-1929). » значно доповнює історію взаємин Ліги Націй та Палестини у перших десятиріччях ХХ століття, що пов'язана з особливостями мандатного управління країною.

Розділ 1.

ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕСВІТНЬОЇ СІОНІСТСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗА СТВОРЕННЯ
ЄВРЕЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ОСЕРЕДКУ В ПАЛЕСТИНІ1.1. Декларація Бальфура та її вплив
на арабсько-єврейські стосунки в Палестині

Палестина протягом майже чотирьох сторіч турецького управління розглядалася як частина “Великої Сирії. У географічному й економічному відношенні під цим поняттям малася на увазі Сирія, власне Палестина та Ліван. Її населення розмовляло на тому самому діалекті літературної мови та здебільшого сповідувало іслам. При турецькому управлінні Палестина навіть не мала адміністративного статусу, входила в Сирійський і Бейрутські вілайети й Єрусалимський санджак. Єрусалимський санджак у силу свого релігійного, політичного та міжнародного значення називався самостійним і підкорявся безпосередньо османському міністру внутрішніх справ, на його території проживало 3/4 усього населення Палестини, де нараховувалося наприкінці ХІХ століття більше півмільйона мешканців, головним чином арабів, разом із ними жили євреї, вірмени, греки, ассирійці, черкеси, курди. Серед них були мусульмани (суніти, шиїти, друзи), християни греко-православного, римсько-католицького толку, вірмено-грегоріяни, мароніти, іудеї.

Термін “Палестина” походить в перекладі з івриту від слова “Філістіа”, прибережна смуга землі Ханаан (Ізраїль). Римляни перейменували назву країни в “Сирійську Палестину”, а потім, ця назва стала вживатися також у Європі” [171, с. 362]. Населення Єрусалима, Яффи, Хайфи, Наблуса, Гази, Назарета, Хеврона, та прилеглі до них сільські райони називали свої землі “Філастин” – Палестина. Традиційно історичні кордони Палестини – це області, які лежать між горами Лівану, Йорданом, Синайською пустелею та Середземним морем. Після Іудейської війни (67 – 73 роки), коли загинуло

біля мільйона євреїв, придушення повстання Бар-Кохби (132 – 135 роки) і вигнання євреїв із Іудеї, руйнування Єрусалима, було заборонено вживати назву країни – Іудея; в ім'я зниклого народу “філістимлян ” офіційні джерела стали називати її “Палестина” [145, с. 11].

Наприкінці XIX – початку XX століть французьким й англійським компаніям були надані концесії на будівництво залізниць Яффа – Єрусалим і Акка – Дамаск. У Палестині діяли відділення формально турецьких, а фактично європейських банків: Палестинського комерційного банку й Імперського Оттоманського банку, Ліонського кредиту, Німецького палестинського банку, Німецького східного банку, Банку Англо-палестинської компанії та Східного банку [154, с. 17].

У розглянутий період Палестина являла собою одну з найбільш відсталих в економічних відносинах країн Близького Сходу, на її території не було жодних значних покладів корисних копалин. Палестина виявилася в центрі уваги європейських держав через своє винятково вигідне стратегічне положення. Стратегічне положення Палестини особливо зросло після того, як у безпосередній близькості від неї, на території Єгипту, був прокладений Суецький канал, який зв'язав Середземне море з Індійським океаном і став найважливішою ланкою світових комунікацій. Через територію Палестини, проходили також основні сухопутні магістралі між Середземноморським узбережжям і Перською затокою. Важливим для росту стратегічного значення Палестини був і той факт, що в сусідній Месопотамії німецькі геологи знайшли величезні запаси нафти.

Проте, Палестина мала особливість, яка виділяла її від інших заморських територій. Убогість природних ресурсів, що не давало можливості для швидкого збагачення, не стимулювала приплив у Палестину європейських поселенців. До того ж Палестина перебувала під владою турецького султана, що також не заохочувало європейців до переселення.

Однак, цей необхідний “людський матеріал ” незабаром з'явився. Його поява була пов'язана з виникненням і політичним оформленням

наприкінці XIX століття сіонізму. Саме сіоністський рух розміщував необхідні людські ресурси для освоєння Палестини. Таким чином, питання тепер полягало лише в тому, кому з європейських претендентів на Палестину вдасться використовувати у своїх цілях “людський матеріал”, який був у руках сіоністських організацій. Релігійний сіонізм існував у діаспорі завжди, спираючись на віру в “месію”, що збере єврейський народ на горі Сіон. Політичний же сіонізм став виникати на початку XIX століття. Причому, релігійні сіоністи вважали політичний сіонізм “узурпацією” прав “месії” та шарлатанством.

Лідери сіонізму стали називати Палестину Землею Ізраїлевої (Єрец Ізраель), оголосивши її національним центром для євреїв усього світу. Цей термін бере початок у релігії – “як ім’я, дане патріарху Іакову, “Ізраїль” виражає віру в обіцянку Бога Авраамові дати землю його народові” [171, с. 357; 190, с. 114]. Один із пагорбів, на якому був побудований Єрусалим, називається Сіон. Термін “сіонізм” уживався як вираження надій на повернення сюди євреїв – “однак він став означати, щось більш політичне, ототожнення держави з землею, сіонізму з іудаїзмом, став джерелом постійних конфліктів і плутанини” [171, с. 357; 190, с. 114].

Наприкінці XIX століття сіоністи стали домагатися підтримки Великобританії, яка у свою чергу, після окупації в 1882 році Єгипту, стала розглядати Палестину як найважливішу ланку в системі своїх майбутніх володінь на арабському Сході. У свою чергу, Великобританія мала потребу в союзнику для зміцнення своїх позицій на Близькому Сході, у тому числі й для боротьби за Палестину. Такими союзниками стали сіоністи, які намагалися переконати Великобританію в тому, що в Палестині саме з ними вигідніше мати справу, ніж із арабською феодално-монархічною верхівкою. Так, один із лідерів сіонізму писав про те, що: “Євреї будуть сприяти розвитку країни, утвердженню в ній цивілізації та створять ефективний захист Суецького каналу” [248, с. 22; 190, с. 114].

Основоположник політичного сіонізму Т. Герцль (1860 – 1904) написав наприкінці XIX століття книгу “Єврейська держава. Досвід новітнього розв’язання єврейського питання ”, не позначив визначеного місця розташування єврейської держави: “У даний момент я можу дати всю інформацію про “землю обітовану ”, крім одного – її місцезнаходження ” [146, с. 16; 231, с. 22]. Т. Герцль писав також про те, що: “Усі народи, у яких живуть євреї – явні чи замасковані антисеміти ”. Тому: “Нехай нам нададуть суверенітет на якій-небудь частині земної кулі, достатньої для задоволення справедливих вимог нації, про інше ми подбаємо самі ” [146, с. 17; 220, с. 8; 237, с. 329]. За п’ять років до опублікування цієї книги – у 1893 році Т. Герцль пропонував поголовне водохрещення єврейських дітей, щоб євреї злилися з корінними європейськими народами. Він хотів звернутися до римського Папи з проханням про допомогу в цій кампанії. Герцлю дали зрозуміти, що Папа ніколи не прийме його [165, с. 129].

29 – 31 серпня 1897 року в Базелеві (Швейцарія) на першому міжнародному з’їзді сіоністів Т. Герцль виступив із програмою сіоністського руху. Програма, запропонована Т. Герцлем, містила в собі: “1. Сприяння організованої, масової колонізації Палестини. 2. Придбання визнаного всіма країнами законного права на колонізацію Палестини. 3. Створення постійної організації для об’єднання всіх євреїв під прапором Сіонізму” [233, с. 40; 190, с. 114]. З’їзд у Базелеві прийняв програму Т. Герцля й на ньому була заснована ВСО, яка “об’єднувала всіх євреїв, що визнають програму сіонізму й сплачують шекель” [154, с. 19].

Конгрес проголосив метою сіонізму “створення в Палестині закріпленого в публічному праві осередку для єврейського народу ”. Програма, проголошувала: “Сіонізм прагне створити для єврейського народу правоохоронний притулок у Палестині. Для досягнення цієї мети конгрес мав на увазі: 1. Доцільний розвиток колонізації Палестини єврейськими хліборобами та робітниками; 2. Залучення та згуртованість усіх євреїв у місцеві та загальні союзи відповідно до законів кожної країни; 3. Зміцнення

єврейського національного почуття та самосвідомості; 4. Попередні заходи для одержання згоди уряду на здійснення цілей сіонізму ” [142, с. 63]. Т. Герцль пророко писав: “Якщо охарактеризувати Базельський конгрес двома словами, я застережуся робити привселюдно, то я б зробив це в такий спосіб: у Базелеві я заснував єврейську державу... Якби я вимовив ці слова вголос сьогодні, я б піддався загальному висміюванню. Можливо, через п’ять років і напевно через п’ятдесят років усі довідаються про це ” [1, с. 10; 190, с. 115]. Один із лідерів сіонізму М. Нордау вважав, що для виконання цього завдання може знадобитися триста років. Герцль виявився більш точним – через п’ятдесят років і дев’ять місяців після того, як він зробив цей запис у своєму щоденнику, було проголошено про державотворення Ізраїль [165, с. 155]. Після Першого конгресу, ВСО розгорнула пропаганду ідей сіонізму, у результаті якої кількість його прихильників значно розширилося. Рабини вважали, що іудаїзм може розвиватися тільки в Палестині, думаючи при цьому, що Палестина повинна належати євреям у політичному змісті, а єврейська держава повинна була будуватися тільки на релігійних принципах – “Єрец Ізраель для народу Ізраїлю відповідно до Тори Ізраїлю” [124, с. 791].

До речі, цікаво звернути увагу на такий факт – у своїй книзі “Єврейська держава ”, говорячи про можливе місце державотворення, Т. Герцль згадує крім Палестини також і Аргентину. Аргентина, писав він, – одна із найбагатших країн світу, малонаселена з помірним кліматом. На думку Герцля, надання євреям земель в Аргентині, було б дуже вигідним самій республіці Аргентині [165, с. 141]. Із цього можна зробити висновок, що остаточної думки про те, де євреї повинні створити свою державу, у лідерів сіоністського руху ще не склалося. Між іншим, і надалі питання про місцезнаходження єврейської держави дебатовалося цими лідерами. На перших сіоністських конгресах пропонувалися Аргентина, Синайський півострів, Кіпр, сіоністські лідери просили в португальського уряду дозволу на поселення в Мозамбіку, у бельгійського уряду – у Конго. На V сіоністському конгресі в 1901 році Т. Герцль офіційно підтвердив, що

кінцевою метою сіоністів є тільки Палестина [205, с. 153 – 154], але все одно ця проблема була перенесена на подальші конгреси. Організації англійських євреїв, насамперед Рада депутатів і Англо-єврейська асоціація, вважали сіонізм не просто безглуздом, а відверто шкідливим. Вони обвинувачували сіоністів у тому, що ті ставлять під загрозу цивільні права, завойовані євреями в країнах їхнього проживання, затверджуючи, що єврейський патріотизм несумісний з лояльністю британських підданих. Голова Англо-єврейської асоціації Люсьєн Вольф писав, що ідеї Герцля – це справжня зрада: “Д-р Герцль і його однодумці – це зрадники стосовно всієї історії євреїв, яку вони невірно зрозуміли й брехливо витлумачили. Сіоністи збуджують антисемітизм; їхні плани свідомо приречені на провал; вони перетворили духовну ідею в комерцію і наживалися на священних пророцтвах ” [165, с. 572]. Цієї позиції дотримувалася більшість лідерів англійських євреїв до першої світової війни.

Висування сіоністськими лідерами ідеї державотворення в Палестині мало й міжнародний аспект, ідея повернення євреїв на “землю предків ” у Палестину, повинна була зацікавити європейські держави, що претендували на захоплення цієї країни. Однак, сіоністським лідерам необхідно було підвести під цю ідею теоретичну базу. Для цього була використана теорія про стародавність сіонізму, для того, щоб довести, що протягом тисячоліть євреї прагнули повернутися в Палестину та створити там єврейську державу. Відомий англійський сіоніст Норман Бентвич писав, наприклад, таке: “Сіонізм такий же давній, як і полон єврейського народу в часи руйнування храму Навуходоносором” [102, с. 60; 190, с. 115].

Із цим твердженням можна було погодитися, якби мова йшла про стародавність сіонізму релігійного, заснованого на вірі в прихід “месії ”, що поверне всіх євреїв у Палестину. Що ж стосується існування з найдавніших часів сіонізму як політичного руху, що ставив мету – практично здійснити “реставрацію Ізраїлю” в Палестині, не чекаючи приходу “месії ”, то варто

визнати, що подібного сїонїзму щонайменше до середини ХІХ столїття не виникало.

Сїонїстські лїдери змїшували поняття сїонїзму релїгїйного та полїтичного, спекулюючи на релїгїйних почуттях євреїв, вони прагнули зі стародавностї релїгїйного сїонїзму вивести стародавнїсть очолюваного ними сїонїстського руху. Крім того, треба вїдзначити, що “споконвїчне прагнення ” повернутися в Палестину суперечило процесам асимїляцїї євреїв з народами країн, у яких вони проживали. Далеко не всї, що проживали де-небудь у Європі чи Америцї євреї прагнули повернутися в Палестину. Наприклад, делегати загальнонацїональної конференцїї представникїв реформованої їудейської громади Америки заявляли в 1885 році таке: “Ми не чекаємо повернення в Палестину... Америка – наш Сїон” [222, с. 16; 190, с. 115]. Вїдомий американський рабин Ісаак Вайс, виступаючи на І сїонїстському конгресї заявив: “Ми вїдкидаємо саме питання про єврейську державу як далекий духовї сучасного єврея в нашїй країнї – єврея, що вважає своєю Палестиною Америку й усї інтереси якого зосередженї тїльки тут ” [165, с. 564]. У той час був популярний жарт: “Сїонїст – це єврей, що на кошти їншого єврея посилає третього в Палестину” [174, с. 278].

До речї, сама їдея повернення євреїв у Палестину і створення там єврейської держави належала аж нїяк не Теодоровї Герцлю й їншим лїдерам І сїонїстського конгресу. Першим, хто вказав на можливїсть повернення євреїв у Палестину, був Наполеон Бонапарт, що готував у цей час Єгїпетську експедицїю 1798 – 1801 рокїв. Обїцяючи євреям “повернути їм ” Палестину, Наполеон переслїдував лише одну мету – одержати в єврейських банкїрїв додатковї засоби на фїнансування свого походу в Єгїпет і Сирїю. Наполеон опублїкував прокламацїю, що закликала євреїв Азїї й Африки приєднатися до нього, щоб повернути Єрусалим. Декабрист Пестель запропонував у своїй програмї заснувати єврейську державу в Малїй Азїї, а Мануїл Ной, американський суддя, письменник і дипломат, запропонував заснувати єврейський штат за назвою Арарат на Гранд-Айленд бїля Буффало [165, с.

100; 165, с. 65]. Конкретний же план єврейської колонізації Палестини з подальшим установленням у країні англійського впливу висунула Великобританія. Зокрема, ще в 1840 році відомий англійський політичний діяч лорд Шафтесбюрі виступав за використання євреїв для захоплення Англією Палестини. Цей проект був опублікований на сторінках “Таймса” 17 серпня 1840 р. Він полягав у такому: європейські євреї могли би викупити чи орендувати в султана землі в Палестині, а п’ять великих держав виступили би гарантами державотворення. Усі вони вважали, що ініціативу щодо повернення євреїв у Палестину повинна взяти на себе Англія. Єврейська держава буде служити буфером між Туреччиною та Єгиптом і підсилить вплив Англії в Східному Середземномор’ї [165, с. 66 – 67].

У цьому ж році в Берліні з’явився ще один проект, що пропонував створити єврейську державу на американському Середньому Заході, в Арканзасі чи Орегоні. Американський уряд надав би цю територію для єврейської держави за десять мільйонів доларів. Автор проекту вважав, що антисемітизм у Європі не згасне ніколи та європейські євреї приречені на жалюгідне існування, в Америці ж вони виявлять свої справжні здібності. Для досягнення цього плану необхідно заснувати агентство за зразком Ост-Індійської кампанії, що займеться формуванням мононаціональної республіки, громадянами якої будуть лише євреї [165, с. 691].

Оскільки Палестина була складовою частиною Османської імперії, то лідери сіоністського руху остерігалися відкрито проголошувати свою мету, особливо після молодотурецької революції, вони уникали терміна “держава”, говорячи лише про “батьківщину”. Так, один з лідерів сіонізму Т. Герцль писав: “Я зробив усе, що міг, щоб переконати прихильників державотворення в Палестині, що ми повинні знайти якийсь евфемізм, щоб відбивав би все, що ми маємо на увазі, але так, щоб не провокувати турецьких правителів згаданої землі. Я запропонував замінити слово “держава” синонімічним словом “Heimstaate”... Така історія цього виразу, про який настільки багато говорять. Воно було двозначним, але ми всі розуміли, про що мова йде. Для

нас воно означало “Judenstaat”, у той час й означає те ж саме і зараз ” [244, с. 24; 190, с. 115].

Сіоністи розуміли, що для колонізації Палестини й надалі – державотворення, їм необхідна підтримка європейських держав. У своїх щоденниках Т. Герцль писав про те, що Великобританія “...більше за когонебудь зацікавлена в сіонізмі, тому що найкоротший шлях в Індію лежить через Палестину. Політичні діячі Великобританії першими зрозуміли необхідність колоніальної експансії, тому я упевнений, що тут, у Великобританії, сіонізм, що є колоніальною ідеєю, буде зустрінутий з розумінням, причому, дуже швидко...” [231, с. 26].

Гасло сіоністів “Земля без народу – народу без землі ” ігнорував той факт, що до кінця сторіччя в Палестині проживало більш півмільйона людей, для яких і вона була батьківщиною, навіть при тому, що якби якого-небудь арабського мешканця Близького Сходу в XIX – на початку XX століть запитали про те, хто він такий, “він міг би охарактеризувати себе як мусульманина чи християнина, як члена якого-небудь племені чи роду, як жителя якого-небудь міста чи села, але навряд чи йому прийшло б у голову назвати себе арабом ” [147, с. 220]. Великий єврейський гуманіст Ахад Хаам застерігав проти порушення прав арабів Палестини: “Поселенці ні при яких обставинах не повинні розпалювати гнів місцевих жителів..., але що ж роблять наші брати в Палестині? Прямо протилежне! Вони були рабами в діаспорі й раптом опинилися в умовах необмеженої волі, і ця зміна розбудила в них схильність до деспотизму. Вони поводяться з арабами вороже й жорстоко, зневажаючи їхні права, безпричинно ображають їх і навіть похваляються цим; і ніхто з нас не противиться цієї гідної засудження й небезпеки схильності...” [1, с. 10 – 11]. До речі, існує досить багато реальних підстав щодо думки, що євреї й араби є близькими родичами, “кузенами ”, тому що походять від братів Ісаака (Іцхака) та Ізмаїла (Ішмаеля), синів Авраама [147, с. 25].

У листопаді 1898 року Т. Герцль у Палестині зустрівся з кайзером Вільгельмом II і запропонував йому план колонізації євреями Палестини під німецькою егідою. Однак, кайзер відхилив цю пропозицію, побоюючись негативного ставлення на втручання Німеччини в справи Османської імперії з боку Англії, Франції та Росії. При цьому Герцль відіграв на страху кайзера перед революціонерами-соціалістами: євреї будуть продовжувати постачати революційні партії лідерами й їх сподвижниками, якщо кайзер не чинитиме тиск на султана в справі розв'язання єврейського питання. В офіційному комюніке повідомлялося тільки те, що імператор виразив прихильний інтерес до зусиль, спрямованих на вдосконалення сільського господарства в Палестині, тому що це сприяло добробуту турецької імперії і цілком відносилось до суверенітету султана. Вільгельм II явно втратив свій колишній інтерес до проектів сіоністів [165, с. 157; 159]. У травні 1901 року Герцль звернувся з аналогічною пропозицією до турецького султана, що свідчило про те, що сіоністські лідери не відкидали можливості здійснити свої плани і без допомоги західноєвропейських держав. Герцль намагався переконати султана в тому, що якщо той віддасть євреям Палестину, то вони можуть узяти на себе зобов'язання управляти фінансами Туреччини, що врятує країну від фінансового краху. Євреї допоможуть Туреччині виплатити її борг іноземним державам і допоможуть провести індустріалізацію Туреччини. Єврейська держава, нейтральна за своїм характером, стане бар'єром між Сходом і Заходом. За це європейські держави повинні будуть забезпечити гарантії існування цієї держави, святі місця будуть мати особливий статус. І в підсумку – цей проект буде означати розв'язання єврейського питання [165, с. 141; 165].

Султан був готовий обговорити єврейську імміграцію в Малу Азію, але ті, хто прибули в країну, повинні були прийняти турецьке підданство, а поселення повинні бути розсіяні, а не сконцентровані в одній області країни. У відповідь на це, Герцль повинен створити синдикат для консолідації громадських обов'язків Туреччини і взяти концесію на розробку всіх

турецьких копалень. У цій пропозиції не було Палестини, тому воно було неприйнятно для сіоністів. Герцль писав потім, що султан запропонував занадто мало й зажадав занадто багато [165, с. 145, 167]. Але Абдул Хамід II також відповів відмовою, додавши: “Коли моя імперія розпадеться, можливо, вони одержать Палестину задарма. Але розпастися може тільки наш труп. На вівісекцію я ніколи не погоджуся ” [165, с. 155]. У 1904 році було отримано відмову на пропозицію Т. Герцля утворити єврейську державу в Тріполі і від італійського короля Віктора Еммануїла III [236, с. 10]. Що стосується Франції, то вона в питанні про підтримку планів державотворення зайняла вичікувальну позицію. Герцль просто сподівався, що зможе одержати й політичну, і фінансову підтримку на підставі обіцянок султана. Коли Герцль спробував одержати гроші для першої позики Туреччини в банкіра Семуеля Монтегію та Едмонда де Ротшильда, однак ті відмовили. Після цього Герцль писав у приватному листі: “Я вважаю, що сімейство Ротшильдів – це національне нещастя євреїв ” [165, с. 147].

У цих умовах Т. Герцль прийняв рішення переорієнтуватися на Великобританію. У своєму листі до відомого англійського колонізатора Сесіля Родса він пояснював, що переселення євреїв, питання державотворення, є власне кажучи колоніальним питанням, розв’язання якого може взяти на себе Великобританія, одержавши при цьому значні вигоди для себе [231, с. 24; 190, с. 118]. Подібне звертання основоположника політичного сіонізму і його послідовників до Великобританії було не єдиним. Не поодинокими були й апеляції до монархів Німеччини, Італії, Росії та Туреччини. Реальних обіцянок сіоністам із питання переселення євреїв у Палестину від монархів цих держав не надійшло.

У червні 1902 року Т. Герцль обговорював із англійським банкіром Ротшильдом питання про заселення єврейських населених пунктів не в Палестині, а в Уганді, чи на Кіпрі [226, с. 135; 187, с. 160]. У жовтні 1902 року Герцль був прийнятий міністром колоній Джозефом Чемберленом.

Чемберлен у принципі не відкинув ідею про створення єврейської колонії у південно-східній частині Середземномор'я.

Чемберлен був прихильником ідеї заселення євреїв у єгипетському Бруці (Ваді аль-Ариш), якщо на це буде згідний віце-король лорд Кромер. У відповідь на цю пропозицію Герцль заявив, що “Ми не підемо в Єгипет – ми там уже були ” і наполягав на район Хайфи, сподіваючись “переконати Туреччину здати цей район в оренду за дешевою ціною, якщо євреї прийдуть в Аль-Ариш і доведуть, що сіонізм – справа серйозна ” [165, с. 173]. Віце-король Єгипту лорд Кромер відкинув проект, який стосувався Аль-Ариша, тому що фахівці з іригації зробили висновок, що для успішного виконання цього проекту буде потрібно в п'ять разів більше води, ніж було підраховано спочатку. Відведення такої кількості води з Нілу вони вважали неможливим. 12 травня 1903 року Герцль одержав телеграму з повідомленням про те, що проект остаточно відхилений [165, с. 174]. У 1903 році вже й прем'єр-міністр Бальфур запропонував “забрати ” євреїв із Великобританії, виселивши їх в Уганду [205, с. 119]. Підтримавши загальною ідею про державотворення, Великобританія, відповідно спочатку запропонувала для єврейської колонізації не Палестину, а Уганду, очевидно, все ще побоюючись відкрито оголосити про свої плани захоплення Палестини. ВСО прийняла після цього рішення направити в Уганду комісію для ознайомлення з країною. На Шостому Сіоністському конгресі обговорювалися пропозиції Великобританії про створення єврейського національного осередку в Уганді. Герцль у своїй промові сказав, що Уганда ніколи не була й не стане Сіоном. Але в той же час було прийнято розглядати Уганду як тимчасове розв'язання єврейського питання – там можна буде зосереджувати єврейських емігрантів, щоб не допустити їхнього розсіювання по усьому світі [165, с. 181]. Було вирішено послати комісію в Східну Африку. Деякі делегати, у тому числі і фракція Мізрахі (Духовний центр, організація створена в 1902 р., після рішення П'ятого Сіоністського конгресу, що проходив у Базелі в 1901 р. про те, що необхідно здійснювати утворення народу в дусі єврейського націоналізму),

підтримали цей проект. Причинами підтримки угандського варіанта були: “По-перше, члени партії Мізрахі не могли не прислухатися до думки багатьох представників ортодоксальних кіл, що сіоністи хочуть передбачити справу, яка повинна вчинитися Месією (а саме повернення євреїв у Палестину). По-друге, вони боялися, що дотримання віруючими євреями релігійних розпоряджень, якщо Палестина виявиться під владою світських сіоністів, буде ускладнено. Угандський проект, на їхню думку, знімав і ту й іншу проблему ” [142, с. 68]. Отже, питання про місце державотворення залишалося в той час ще відкритим, остаточне рішення було прийнято пізніше. Після смерті Т. Герця в 1904 році, у віці 44 років, у сіоністському русі утворилися два угруповання: перше було готове на державотворення де завгодно (у тому числі й в Уганді), друге ж погоджувалося тільки на Палестину. А в 1905 році в Лондоні була заснована Єврейська територіальна організація під керівництвом Ізраїля Зангвілля, її підтримали різні ліві угруповання Східної Європи, що також залишили сіоністський рух, як і “територіалісти”. Останні відкололися від сіоністів після того, як ВСО відмовилася прийняти план переселення євреїв в Уганду. Територіалісти не визнавали Палестину домом для євреїв, заперечували “історичні права євреїв на цю країну ”. Єврейська територіальна організація спорядила експедицію в Анголу для дослідження можливості створення там єврейських поселень. Розглядалися також варіанти Тріполітанії, Техасу, Мексики, Австралії та Канади. Усі ці проекти завершилися провалом [165, с. 592].

У 1904 році з Росії у Великобританію перебрався Хаїм Вейцман, який після смерті Т. Герця став лідером політичного сіонізму. На перших сіоністських конгресах Х. Вейцман виступав практично проти будь-якої пропозиції Т. Герця, чи інших сіоністських лідерів про державотворення поза Палестиною [255, с. 10; 138, с. 86]. У Великобританії Х. Вейцман розгорнув бурхливу політичну діяльність щодо пропаганди вигод для Великобританії від підтримки нею сіоністського руху. На VII сіоністському конгресі в 1905 році друге угруповання, очолюване Х. Вейцманом, одержало

верх. Таким чином, було остаточно вирішено створення єврейської держави в Палестині. На VII конгресі була прийнята резолюція з приводу Палестини: відкидаючи опору на філантропів і стратегію створення дрібних поселень, діяльність сіоністського руху повинна бути спрямована на індустріалізацію та зміцнення становище сільськогосподарських поселень у Палестині – “у міру можливості – на демократичних началах ” [165, с. 194].

Незабаром Х. Вейцман знайомиться з майбутнім прем'єр-міністром Великобританії Д. Ллойд Джорджем, з відомими політичними та державними діячами Великобританії Бальфуром і Гербертом Семуелем. Після зустрічі з Вейцманом Семуель підготував великий меморандум для прем'єр-міністра Асквіта, у якому пропонував після закінчення війни установити британський протекторат над Палестиною, тому що французький протекторат був небажаний, а інтернаціоналізація країни нездійснена [165, с. 256].

I світова війна, що розпочалась в серпні 1914 року, у якій Туреччина виступила на стороні Німеччини, остаточно переконала Великобританію, що прийшов час всерйоз зайнятися встановленням англійського панування в Палестині. Під час I світової війни, на одній із численних зустрічей між Бальфуром і Х. Вейцманом, перший заявив: “Я вірю в те, що, коли гвинтівки змовкнуть, ви одержите свій Єрусалим” [248, с. 27].

Коли наприкінці жовтня 1914 року відбулося засідання кабінету для обговорення питання про військові дії проти Туреччини тодішній міністр фінансів Ллойд Джордж запросив своїх колег обговорити питання „про остаточну долю Палестини” і Герберт Семюель, єдиний єврей у складі уряду терміново звернувся до міністра іноземних справ сера Едуарда Грея з приводу „створення єврейської держави у Палестині, яка через близькість до Суецького каналу змогло б виявити добру волю у справі, яка мала велике значення для Британської імперії ” [184, с. 22].

У листопаді 1914 року Х. Вейцман у листі до видавця англійської газети “Манчестер Гардіан” Скоттові, людині, що добре знала членів британського кабінету, виклав свою позицію щодо співробітництва між ВСО

та Великобританією в Палестині. Він писав: “Ми можемо з повною відповідальністю сказати, що якби Палестина потрапила в сферу британського впливу, якби Англія підтримала ідею поселення євреїв у цій країні під англійською егідою, то через 20 – 30 років у Палестині жило би більш мільйона євреїв, що сприяли б розвитку країни, відродженню цивілізації та надійно захищали б Суецький канал ” [109, с. 149; 138, с. 86 – 87]. У січні 1915 року Вейцман зустрівся з Ллойд Джорджем, що вперше зіткнувся зі сіонізмом, коли консулював Герцля як юриста у відношенні проектів Аль-Ариш і Уганди. Через кілька днів після оголошення війни Туреччиною (листопад 1914 року), він заявив Герберту Семуелю про своє бажання бачити Палестину єврейською державою. Ллойд Джордж почував інстинктивну симпатію до малих народів, до одного з яких він сам належав. Прем’єр-міністр Асквіт не бачив у прагненнях сіоністів нічого, крім фантастичних мрій, а пропозицію британського контролю над Палестиною він вважав просто непотрібною та небажаною доважкою до імперських обов’язків Великобританії” [165, с. 255].

Ця проанглійська політика принесла свої плоди після того, як прем’єр-міністром Великобританії став Д. Ллойд Джордж (грудень 1916 р.), міністром закордонних справ – Бальфур, членом військового кабінету – Мілнер. Усі вони були прихильниками сіоністського руху. До них приєднався й помічник Бальфура лорд Роберт Сесіл. Д. Б. Глабб так писав про це: “У грудні 1915 р. не було розмов про переселення євреїв у цю країну (Палестину). Прем’єр-міністром був Асквіт, що вважав ідею створення єврейського національного дому в Палестині фантастикою. У грудні 1916 р., прем’єр-міністром Великобританії став Ллойд Джордж, який відразу ж, у лютому 1917 р. погодився на зустріч Марка Сайкса з сіоністами для обговорення цього питання ” [208, с. 72; 138, с. 87]. Хоча й Асквіт у перші дні після вступу Туреччини у війну на стороні Німеччини заявив, що “...політика у відношенні Туреччини і її арабських провінцій повинна бути неодмінно переглянута ” [248, с. 20]. Переговори з британським урядом із

приводу створення єврейського національного осередку в Палестині проводили президент Сіоністської федерації Великобританії Х. Вейцман і член Виконкому ВСО Наум Соколов. Сіоністи розуміли, що необхідно одержати підтримку Об'єднаного комітету, що представляв англійських євреїв і впливав на всі єврейські громади за кордоном. Заснований у 1878 році Радою депутатів англійських євреїв (федерація єврейських комун) і Англо-єврейським суспільством (заснованим на індивідуальному членстві), Об'єднаний комітет зовсім не поділяв прагнення сіоністів і рекомендував Міністерству закордонних справ ігнорувати їх [165, с. 257]. Сіоністів у Великобританії активно підтримували Едвін Монтегю – держсекретар у справах Індії в британському уряді, банкір і політичний діяч К. Монтефіоре [224, с. 21]. Сіоністами були встановлені контакти з політичними лідерами Великобританії, насамперед із Д. Ллойд Джорджем, Артуром Бальфуром – майбутнім міністром закордонних справ, Гербертом Семуелем – майбутнім Верховним комісаром Палестини, Марком Сайксом. Ще в 1915 р. в офіційному меморандумі “Майбутнє Палестини” Г. Семуель виступав за “...англійську анексію Палестини, у якій ми (англійці) могли би поселити 3 чи 4 мільйони європейських євреїв” [1, с. 12; 187, с. 161].

Колишній прем'єр-міністр Великобританії Асквіт писав у своєму щоденнику з приводу обговорення планів оволодіння Палестиною за допомогою єврейських колоністів таке: “Як не дивно, ще одним захисником пропозиції (переселення європейських євреїв у Палестину) був Ллойд Джордж. І мені не варто говорити, що йому ні до чорта не потрібні ні євреї, ні їх минуле, ні їх майбутнє, однак він вважає, що перехід священних місць під опіку “атеїстичної” Франції був би катастрофою” [109, с. 55; 138, с. 87]. До речі, те, що Ллойд Джорджу, за словами Асквіта, була байдужа доля євреїв, зовсім не виявляється дивним. Угоди, подібні до тієї, яку уклали між собою в Палестині англійські правлячі кола та лідери сіонізму, ніколи не полягали лише у взаємних симпатіях договірних сторін. Максимальна вигода – от що було вирішальним моментом у подібних ситуаціях. Прем'єр-міністр

Девід Ллойд Джордж неодноразово заявляв, що завоювання англійцями Палестини було для нього “єдиною по-справжньому хвилюючою річчю в цій війні ” [174, с. 338]. Швидше за все це було лише риторичною екзальтацією. У свою чергу, сер Герберт Асквіт ставився до сіоністів як до расистів, а Джозеф Чемберлен заявив єврею Сіднею Сонніно, що обіймав посаду міністра закордонних справ, що він “нехтував тільки один народ, а саме євреїв: вони всі за природою боягузи ” [174, с. 339].

Країни, члени Антанти не збиралися надавати незалежність арабам, що проживали на території Османської імперії. Про це свідчила укладена Англією 16 травня 1916 р. угода з Францією про майбутній розподіл як турецьких, так і арабських територій Османської імперії (угода Сайкс-Піко). Правда, у Палестині за цією угодою передбачалося установити міжнародне управління. Відповідно до цієї угоди, східне узбережжя Середземного моря на півночі до Адани і далі до Сіваса, Малатїї, Дїярбакїра, Мардина й Урфи, (включаючи ці міста) є французькою зоною; території на заході, що включали в себе Халеб, Хаму, Хомс і Дамаск, а на сході – Дейр Зора і колишній Мосулський вілайет повинні були стати сферою французького впливу. В англійську зону входила Месопотамія, а територія від Абу-Кемальї до Аммана та Мертвого моря була сферою впливу Великобританії. Форма міжнародного управління для Палестини встановлювалася за домовленістю між країнами Антанти.

Тому що договір Сайкс-Піко був зовсім несумісний із угодою Мак-Магона – Хусейна, Англія і Франція ретельно ховали його від арабів, домовившись, що подальші переговори з Хусейном будуть вестися від імені обох держав. Договір Сайкс-Піко передбачав виділення Палестини в спеціальну зону під міжнародним управлінням “...з метою захисту релігійних інтересів держав Антанти” [81, с. 8]. У Лондоні та Парижі розуміли, що пряме захоплення Палестини з її “святими місцями ” одним із союзників Антанти навряд чи можливо буде втілити в життя. Тому англійці вимагали встановлення свого контролю лише над портами Хайфа й Акка. Стосовно

Єрусалима угода залишалася незрозумілою [165, с. 265]. Але так чи інакше, англійський план створення суцільного пояса колоніальних володінь зі сходу – від Індії, на захід – до Середземного моря, за договором Сайкс-Піко здійснювався.

У період підготовки та підписання угоди Сайкс-Піко, за проведення переговорів із лідерами сіоністського руху виступали прем'єр-міністр Великобританії Д. Ллойд Джордж, члени його кабінету, помітні англійські політичні діячі: Бальфур, Мілнер, Смутс, Сайкс. Вони відкрито виступали за створення в Палестині єврейського національного осередку. Вони активно підтримувалися Черчиллем, Ормсбі-Гором, Скоттом, Емері й іншими. Частина британських політиків і членів уряду виступала проти ідеї єврейської Палестини, яка не представляє ніякої цінності для Великобританії. Інші, навпаки, були прихильниками цієї ідеї, але боялися брати на себе відповідальність, пов'язану з проектом британського протекторату. Вони пропонували замість протекторату спільний домініон з Францією чи із США. Ще одна група британських політиків була прихильниками ідеї єврейської держави в Палестині. Військове міністерство розглядало Палестину як територію, “украї важливу для майбутньої безпеки та благополуччя Британської імперії” [165, с. 262].

Сайкс зробив особливо важливі послуги сіоністським лідерам у тому, щоб переконати Францію відмовитися від своїх домагань на Єрусалим, над яким, відповідно до угоди Сайкс-Піко повинний був встановитися міжнародний контроль. Спочатку Франція претендувала на Сирію та Палестину, і погодилася на їх міжнародне управління лише під сильним натиском Великобританії [1, с. 13; 153, с. 10 – 11; 138, с. 87].

Видатний діяч сіоністського руху Леонард Штейн так згодом писав про це: “План кампанії почав уже вимальовуватися. Вейцман повинний був приєднатися до Сайкса в Єгипті, і коли прийде час, направиться з ним у Палестину. Соколов повинний був спробувати створити більш сприятливу атмосферу в Парижі, де уряд не був готовий приймати сіоністів всерйоз.

Передбачалося також почати погоджені зусилля для того, щоб заручатися підтримкою американських і російських сіоністів, і, якщо можливо, урядів цих країн, у справі виконання тепер уже відкрито висунутої сіоністської програми – створення під егідою Великобританії єврейського співтовариства в Палестині. Сайкс, зі своєї сторони, був готовий довести до відома Піко те, що Великобританія має намір наполягати на визначеному суверенітеті англійців у Палестині і що французам прийдеться змиритися з тим, що їхні вимоги не будуть задоволені ” [1, с. 13; 138, с. 87 – 88; 153, с. 10 – 11].

З іншої сторони, під час I світової війни, деякі лідери сіоністського руху, одночасно з пошуками “спонсорів ” у Європі, створювали комітети на підтримку Туреччини. Так, Д. Бен-Гуріон і І. Бен-Цві в цей період неодноразово виступали за вступ євреїв у турецьку армію. Деякі діячі сіоністів, наприклад, М. Шерток і майбутній мер Тель-Авіва Д. Хосс пройшли навчання в турецьких військових закладах [207, с. 24 – 25]. Як потім писав відомий ізраїльський військовий і політичний діяч Ігаль Алон: „Турків ніяк не вдавалося переконати, що ішов щиро бажає їм перемоги в надії, що після цього Туреччина погодиться створити в Палестині єврейський національний осередок ” [129, с. 25]. З цією метою ЦК Хашомера („Чотовий”), (організації, яка створена євреями у 1909 році для оборони та подальшого заселення Палестини євреями), розгорнув серед мешканців ішува широку агітаційну кампанію за прийняття турецького громадянства, одночасно переконуючи турецьку владу дати згоду на створення єврейської міліції. У свою чергу, турецька влада видала наказ – здати усю наявну у євреїв зброю. При цьому, варто враховувати, що під час I світової війни турецька влада насильно виселяла мешканців багатьох єврейських поселень. Турецький головнокомандуючий Джемаль-паша хотів переселити євреїв із Єрусалима й південних районів Палестини на схід від Йордану. У свою чергу багато арабських лідерів також були заарештовані, а деякі з них і страчені, за обвинуваченням у сепаратизмі й державній зраді.

У ході I світової війни арабам було обіцяне сприяння в утворенні незалежної арабської держави на більшій частині арабських вілайетів Османської імперії (включаючи й Палестину) після перемоги країн Антанти. Ця обіцянка мала на меті – залучити на сторону Антанти арабське населення Османської імперії у війні проти країн “осі”. Ця обіцянка містилася в переписуванні Верховного комісара Великобританії в Єгипті Генрі Мак-Магона з правителем Мекки шерифом Хусейном аль-Хашимі, що продовжувався з липня 1915 по березень 1916 р. У цей період він був еміром Мекки, мав особливий статус хоронителя священних ісламських міст. Володіючи таким статусом, він був фактичним представником арабських народів, хоча формально не мав над ними верховної політичної влади. Хусейн, у листі до Мак-Магону від 14 серпня 1915 р., так визначав кордони майбутньої арабської держави: на півночі – приблизно по 37 паралелі до кордону з Іраном; далі – на південний схід до Індійського океану; на захід – включаючи весь Аравійський півострів, крім Адена, що залишалося під англійським контролем; і потім на північ – по узбережжю Червоного та Середземного морів до Мерсіни [81, с. 5; 217, с. 41]. Таким чином, майбутня арабська держава повинна було включати всі арабські території Передньої Азії – Ірак, Сирію, Ліван, Палестину, Йорданію й усю Аравію, за винятком Адена.

Мак-Магон, у листі-відповіді Хусейну від 25 жовтня 1915 р., від імені англійського уряду зажадав виключити з арабських кордонів район Мерсіни в Південній Анатолії й частину Сирії на захід від лінії Алеппо-Хама-Хомс-Дамаск до Середземного моря. Мак-Магон посилався на те, що ці райони західної Сирії не можна назвати чисто арабськими і, крім того, тут Англія змушена враховувати інтереси свого союзника – Франції. Із такими змінами “...Великобританія готова визнати й підтримувати незалежність арабів у всіх районах у кордонах, які вимагались шерифом Мекки” [81, с. 5]. Крім того, англійці хотіли поставити під свій контроль оборону майбутньої арабської держави й закріпити за собою посади радників в арабському уряді, що також

викликало заперечення Хусейна. Після ревізії, яку було проведено лордом Китченером наприкінці 1915 р., було визнано, що заходи щодо охорони Суецького каналу, що прийнято Мак-Магоном, недостатні. Наприкінці 1916 р., в Каїрі Томас Едуард Лоуренс (пізніше Лоуренс Аравійський) створив Аравське бюро, яке невдовзі стало філією англійського Форін Офіс та „штабом ” британської політики на Близькому Сході. Лоуренс займався пропагандою серед арабських лідерів ідеї повстання проти Туреччини [27; 167, с. 73]. Таким чином, основні питання про майбутні англо-арабські відносини не були розв’язані до кінця. Проте, базуючись на обіцянках Мак-Магона, та не дивлячись на те, що з 50 тисяч озброєних було не менше 10 тисяч, не було ні гармат, ні кулеметів, не дивлячись на зверхні слова британського Верховного комісара у Єгипті (1916 – 1919) сера Реджинальда Уїнгейта – „Його (Хусейна) армія фактично є просто наволоччю, що нагадує натовп дервішів ” [166, с. 301], араби під керівництвом Хусейна підняли повстання проти Османської Туреччини в липні 1916 р. і 5 липня зайняв Мекку [167, с. 351]. Восени 1916 р. Хусейн проголосив незалежність Хіджазу й оголосив себе королем арабів, тобто всіх арабських країн Азії, але країни Антанти й деякі інші визнали його владу тільки над Хіджазом. У процесі великого листування, шериф недвозначно вимагав “незалежності всіх арабських країн ”, детально уточнюючи кордони зазначених територій, у які входила й Палестина. М. Мак-Магон, у свою чергу, завіряв шерифа в тому, що Великобританія готова визнати й підтримати незалежність арабів у всіх районах, “яких домагається шериф Мекки” [1, с. 4; 153, с. 12; 217, с. 41; 187, с. 161].

Після оголошення Хусейном себе „королем арабської нації ” англійський та французький уряди виказали невдоволення цьому кроку та висловили готовність визнати його лише монархом Хіджазу та „проводирем повстання арабів проти турок ” [166, с. 351].

Ці ж обіцянки були підтвержені в трьох офіційних британських деклараціях, які вийшли після публікації радянським урядом тексту угоди

Сайкс-Піко, і появи Декларації Бальфура, в яких говорилося, як відомо, про майбутнє арабських територій Османської імперії. Останні два документи викликали різкий протест із боку арабської громадськості. Король Хіджазу Хусейн став схилитися до виходу арабів із війни та висновку сепаратного миру з Туреччиною.

У цій ситуації Великобританія почала новий дипломатичний крок, метою якого було затримати арабів на стороні Антанти. 4 січня 1918 року оксфордський професор Хогарт, який обіймав важливу посаду в британській розвідці в Каїрі, вручив королю Хіджазу Хусейну меморандум англійського уряду, що одержав назву “меморандум Хогарта”. У ньому говорилося про те, що “держави Антанти рішуче виступають за те, щоб арабській нації була надана повна можливість для повторного утворення нації у світі... Що ж стосується Палестини, то ми рішуче відкидаємо підпорядкування одного народу іншому ” [1, с. 4; 153, с. 12; 188, с. 324]. Разом із тим, меморандум рекомендував арабам налагодити співробітництво з сіоністами. Хусейн узяв цей меморандум до відома, попередивши однак, що після закінчення війни він буде домагатися перегляду палестинського питання. Більш конкретно проблему поділу Палестини на англійську та французьку сфери впливу були викладені в спільній англо-французькій декларації від 7 листопада 1918 року, у якій як і раніше відзначалося, що термін “Сирія містить у собі Ліван і Палестину: Великобританія та Франція погоджувалися сприяти становленню тубільних урядів і управлінь у Сирії та Месопотамії, які вже були звільнені союзниками, так само як і на тих територіях, які вони намагаються звільнити, і визнати їхній уряд, як тільки вони будуть фактично засновані ” [1, с. 4; 188, с. 324].

Таким чином, Великобританія давала арабам тверді гарантії незалежності після закінчення I світової війни. Але, після закінчення війни, британською стороною було заявлено, що ці гарантії не поширюються на Палестину.

12 березня 1922 року Г. Мак-Магон написав лист у міністерство колоній, у якому він затверджував, що у своєму переписуванні з Хусейном виключав Палестину з числа незалежних арабських держав, і, що коли писав про Сирію, “мав на увазі тільки міста Дамаск, Хомс, Хама й Алеппо” [233, с. 184]. Ще пізніше, 23 липня 1937 року в “Таймсі” був опублікований лист у газету Г. Мак-Магона, у якому він підкреслював той факт, що “... частина Сирії, відома як Палестина, не була включена в область, у якій арабська незалежність була обіцяна” [212, с. 68; 118. – 1937, 23 July; 188, с. 325].

До 1937 року, кореспонденція Хусейна та Г. Мак-Магона не публікувалася, хоча питання про її публікацію не раз порушувалося на засіданнях у палатах громад і лордів британського парламенту в 20-і – першій половині 30-х років [20, с. 391; 21, с. 412, 1262; 188, с. 325]. Так, на засіданні палати громад 11 липня 1922 року, на питання У. Черчиллю – чи буде незабаром опубліковане листування Г. Мак-Магона із шерифом Мекки, чи хоча б лист Г. Мак-Магона від 25 жовтня 1915 року – глава міністерства колоній відповів негативно, тому що, нібито, “публікація одного чи всіх документів, що складають листування не представляє суспільного інтересу” [15, с. 1033; 188, с. 325]. Під час обговорення кореспонденції Мак-Магона з Хусейном у палаті громад у липні 1930 року, частина британських парламентаріїв вважала само собою зрозумілим обіцянку Г. Мак-Магона про надання незалежності арабам Палестини [26, с. 2327; 188, с. 325].

У звіті комісії Піла (1937 р.) британський уряд визнавав той факт, що в 1915 році Великобританією була обіцяна шерифу Мекки за підтримку Антанти в I світовій війні “незалежність більшої частини арабських провінцій турецької імперії. Араби зрозуміли так, що Палестина буде включена у сферу незалежної території” [29, с. 4]. На цьому мова про обіцянки незалежності у звіті переривається. Таким чином, на думку британського уряду, уся проблема Палестини полягала в тому, що араби, нібито, просто не так зрозуміли ці обіцянки незалежності, точніше, не так, як хотілося би Великобританії.

Біла книга 1939 року, у відповідь на вимоги різних арабських делегацій офіційно визнати той факт, що Г. Мак-Магон від імені уряду Великобританії обіцяв незалежність арабським територіям, підкреслювала неможливість цього визнання, тому що Г. Мак-Магон нічого не говорив про “землі розміщені на захід від Йордану”, і тому “... кореспонденція Мак-Магона не є законною основою для висування вимог про незалежність арабської Палестини” [50, с. 5; 153, с. 16; 188, с. 325].

Практично всі арабські дослідники вважають, що Великобританія не виконала своїх конкретних обіцянок, викладених у листуванні Г. Мак-Магона та шерифа Хусейна. Наприклад, Абд аль-Ваххаб Кайалі пише: “Британія погоджувалася визнати й підтримати арабську незалежність... у Сирійській провінції Османської імперії, якщо Хусейн оголосить війну Туреччині” [216, с. 44; 188, с. 325]. Великобританія не збиралася виконувати ці обіцянки, про що свідчила вищезгадана угода Сайкс-Піко. Тим самим, Великобританія фактично відмовлялася від обіцянок, даних нею арабам щодо післявоєнного устрою територій Османської імперії, населених в основному арабами. До кінця 1916 року Синай був окупований експедиційними військами Єгипту. Штурм Гази в березні 1917 року закінчився невдачею, але 2-го квітня військовий кабінет прийняв рішення звільнити Палестину. Ще в січні Сайкс радив своїм друзям-сіоністам мати напоготові людей, як тільки Великобританія вступить у Єрусалим [165, с. 267]. Тим часом, спираючись на антитурецьке повстання арабів, англійські війська під командуванням фельдмаршала Алленбі розгорнули наступ проти турків у другій половині 1917 р. У липні 1917 р. арабські повстанці вибили турків із Акаби, 20 вересня англійська кавалерія захопила Назарет, 30 вересня 1918 р. воїни сина Хусейна Фейсала ввірвалися в Дамаск, тільки через добу в місто стали входити англійські частини Алленбі. Фейсал був проголошений королем Сирії, де був сформований арабський уряд. Але “через два роки французи викинуть Фейсала з Дамаска”... [136, с. 276]. У жовтні Алленбі зайняв Беершебу, 9 грудня англійці вступили в Єрусалим.

Ще у 1916 році, коли поразка Туреччини ставало все очевиднішим, Хашомером був опрацьований план захоплення Єрусалиму та утримання його у своїх руках до приходу англійців, вважаючи, що „ в такому разі англійці оцінять внесок євреїв у справу перемоги Великої Британії та приймуть його до уваги при вирішенні питання про майбутнє Палестини” [129, с. 26].

Англійський головнокомандуючий звернувся з відозвою до арабського населення, у якому урочисто заявив: “Мета війни на Близькому Сході для Великобританії полягає в тому, щоб звільнити гноблені турками народи та допомогти їм створити національні уряди за їх власним вибором і бажанням ” [213, с. 20]. Але ця мета повинна була здійснитися в невизначеному майбутньому, а поки, відразу ж після вступу в Єрусалим, Алленбі створив Occupied Enemy Territory Administration – Управління окупованої ворожої території на чолі з генералом Клейтоном. Власне для арабського населення мало що змінилося. Англійці цілком зберегли стару адміністративну організацію, податки, системи землеволодіння, шаріатський суд. Була встановлена система прямого управління, при якій усі підкорялися наказам головнокомандуючого – Алленбі. Сіоністи очікували, що нові хазяї Палестини будуть насамперед піклуватися про дотримання принципів Декларації Бальфура; але більшість британських офіцерів не підтримували офіційну політику своєї країни. Лише деякі з них (наприклад, Уіндем Дідз) співчували сіоністам, але більшість віддавали перевагу арабам, ніж євреям, вважаючи наполегливі вимоги останніх у кращому випадку просто абсурдними. З їхнього погляду, головне завдання було в підтримці status quo, у збереженні суспільного спокою й існуючого укладу. Більш того, англійські офіцери не мали досвіду адміністративної роботи й “при першому ж зіткненні з арабською опозицією сіонізму інстинктивно вирішили, що необхідно утримуватися від будь-яких дій, що можуть загострити конфлікт: адже араби, зрештою, складали переважну більшість населення ” [165, с. 636 – 637].

Проте, сіоністами була отримана від британського уряду офіційна підтримка в справі створення в Палестині “єврейського національного осередку”. Поява Декларації Бальфура (2 листопада 1917 р.) “...мотивувалося прагненням британського уряду заручитися підтримкою євреїв США й Росії у війні проти Німеччини. Фактично ж, Декларація Бальфура дала можливість Англії не передавати управління Палестиною під міжнародний контроль і не включати Палестину в майбутню арабську державу ” [170, с. 201], тобто відмовитися від обіцянок, викладених у листуванні Г. Мак-Магона й шерифа Хусейна аль-Хашимі. Деякі західні дослідники висувають тезу про те, що цих обіцянок і не було, а вся проблема протилежного тлумачення арабами й британським урядом кореспонденції Хусейна і Г. Мак-Магона полягає тільки в неточному перекладі листів, зроблених, мабуть, британським чиновником Р. Сторрсом – зокрема, при перекладі слова “дистрикт ” як вілайєт [199, с. 19 – 20]. Якщо це справді є коренем проблеми, то цей переклад, на наш погляд, був зроблений свідомо. У той же час, у Декларації Бальфура Великобританія давала обіцянки євреям у відношенні Палестини, розпоряджатися якою вона не мала ніяких юридичних прав. У той час, євреї складали не більш 6% населення Палестини. Згодом Х. Вейцман писав, що для появи Декларації Бальфура, він провів біля двох тисяч переговорів [205, с. 283; 188, с. 325].

Шостий АПК (червень 1923 року) зажадав від уряду Великобританії виконання зобов’язань, даних ним у листуванні Г. Мак-Магона з шерифом Мекки Хусейном аль-Хашимі. Із метою підтвердження цих зобов’язань, була опублікована телеграма короля Хусейна, у якій підтверджувалося, що “Великобританія обіцяла активну підтримку в створенні загального арабського об’єднання в складі Іраку, Палестини, Трансйорданії, держав у Аравії, крім Адена” [233, с. 481].

Напередодні II світової війни був створений комітет у складі представників Великобританії й арабів для вивчення цієї проблеми. Обидві сторони лише підтвердили свої колишні тлумачення листів Хусейна та Г. Мак-Магона. У той же час, англійська делегація все-таки визнала, що

“арабське твердження щодо значення фрази “частина Сирії, яка лежить на захід від Дамаска, Хами, Хомса й Алеппо” має велику силу, ніж це здавалося дотепер. Вона погодилася з тим, що Палестина була включена в зону, на яку претендував шериф Мекки в його листі від 14 липня 1915 року, і те, якщо тільки Палестина не була виключена з цієї зони в подальшому листуванні, вона повинна вважатися включеною в ту зону, у якій Великі держави повинні визнати й підтримувати незалежність арабів ”. Тим самим Великобританія визнавала той факт, що Палестина не була виключена з району, на який поширювалися англійські гарантії незалежності [1, с. 46; 153, с. 19; 188, с. 325].

Ішла Перша світова війна й пророчити подальший розвиток подій на Близькому Сході було неможливим. У Лондоні знали, що рано чи пізно таємне стане явним і неминуче прийдеться зіткнутися з опором корінного арабського населення. Крім того, прийдеться якось виплутуватися зі становища, яке виникло, і пояснювати арабам, як Великобританія могла підписати два взаємовиключних документи: угоди Мак-Магона – Хусейна та Сайкс-Піко. І ось тут уряд Ллойд Джорджа вирішив використовувати у своїх імперських цілях сіонізм, який поставив перед собою завдання повернути всіх євреїв на “землю обітовану ” й створити в Палестині єврейський національний осередок.

У лютому 1917 року відбулася перша офіційна конференція, що привела до появи Декларації Бальфура. У її роботі брали участь Сайкс, Семуель, лідери сіоністського руху, представники Ротшильдів. На цій конференції було прийняте рішення відмовитися від спільного володіння чи інтернаціоналізації Палестини на користь британського протекторату [165, с. 267].

У жовтні Бальфур доручив Леопольдові Емері підготувати проект декларації. Проект Емері широко обговорювався в єврейському середовищі, і головний рабин завірив, що пропонована декларація буде схвалена переважною більшістю єврейського населення. Під час вирішального

засідання кабінету 31 жовтня Бальфур залишив відкритим питання про те, чи виявиться Палестина під британським чи американським протекторатом, чи буде запропонований який-небудь інший політичний устрій. Після закінчення суперечок йому доручили написати лист лорду Ротшильду з проханням довести його зміст до зведення федерації сіоністів [165, с. 276]. У свою чергу Артур Джеймс Бальфур протягом усього свого життя цікавився євреями, їхньою історією, а джерелом цього інтересу слугувало доскональне знання Старого Заповіту [174, с. 339]. 2 листопада 1917 року Артуром Бальфуром, міністром закордонних справ уряду Д. Ллойд Джорджа, був датований лист лорду Уолтеру Ротшильду, що став відомим як “Декларація Бальфура”. Його текст має такий вигляд: “Маю честь передати Вам від імені уряду Його Величності таку декларацію, у якій виражається співчуття сіоністським прагненням євреїв, представлену на розгляд кабінету міністрів, яка й була ним схвалена: “Уряд Його Величності (короля Георга V) зі схваленням розглядає питання про створення в Палестині національного осередку для єврейського народу й докладе всі зусилля для сприяння та досягнення цієї мети; причому ясно мається на увазі, що не повинні вироблятися ніякі дії, які можуть порушити цивільні та релігійні права існуючих неєврейських громад у Палестині чи ж права й політичний статус, якими користуються євреї в будь-якій іншій країні ” [82, с. 8 – 9; 138, с. 88; 188, с. 327].

Перш, ніж відправити цей лист, Артур Бальфур відвідав Вашингтон, де консультувався з найбільшим діячем сіоністського руху в США, членом Верховного суду США Луїсом Д. Брандейсом. А. Бальфур відрекомендувався прихильником сіонізму й завірив у своїй підтримці “палестинського проекту ” ВСО. Поряд з цим, Бальфур виразив своє побажання, щоб Палестина знаходилася під спільним керівництвом Великобританії та США [137, с. 48].

В обмін на Декларацію Бальфура, сіоністські лідери дали обіцянку згуртувати всіх євреїв для підтримки Антанти, і, за твердженнями Д. Ллойд Джорджа “дотрималися свого слова ” [251, с. 33; 138, с. 88]. 8 листопада 1917

року британська преса повідомила про прийняття нової Декларації. Ця новина з'явилася на сторінках газет поруч зі звісткою, що прийшла з Петрограда, про більшовицьку революцію. У газетах виражалася впевненість, що ця епохальна подія (Декларація Бальфура) підготувала ґрунт для державотворення: “Дейлі Експрес” вийшла з заголовком “Держава для євреїв”, “Таймс” і “Морнінг Пост” – “Палестина для євреїв”. У “Обсервері” затверджувалося, що в подібних обставинах не могло бути більш правильного й більш мудрого державного рішення [165, с. 277].

В. Жаботинський вважав російську революцію 1917 року страшною катастрофою, тому що російські євреї виявилися відірваними від світового єврейства й перестали брати участь у сіоністському русі. Але найгірше було в тому, що більшовизм породив протидію у всій Європі, тобто “... без більшовизму не було б Гітлера, а без Гітлера не було б II світової війни та холокоста” [165, с. 545]. До речі, велику частину сіоністів, арештованих у СРСР у 20-х роках, висилали під видом покарання в Палестину. До травня 1925 року в такий спосіб було вислано 152 особи. У довідці ОГПУ від 29 травня 1925 року так говорилося про це – “це (висилка в Палестину) виявилася серйозним стимулом для посилення нелегальної роботи сіоністів, тому що кожний був упевнений, що за свою антирадянську діяльність він одержить можливість поїхати на суспільний рахунок у Палестину, а не розплачуватися за скоєний ним злочин” [134, с. 106]. Ще у 1923 році голова ОГПУ Ф. Держинський направив своєму колезі Меєру Триліссеру таємну записку, в якій велося, що чекісти мають приятелювати із сіоністами, вміти завоювати їхню прихильність та користуватися ними у своїх цілях. Вважалося, що сіоністський рух можна буде використовувати для протидії британській розвідці на Близькому Сході і, зокрема в Палестині. Крім цього, прихильники теорії світової революції збиралися використати Палестину в якості плацдарму для проникнення до „перлини британської корони” – Індії [213, с. 297].

Американський учений-сходознавець, палестинський араб за походженням Е. Саїд відзначає такі особливості Декларації Бальфура: “Вона була створена а) європейським урядом, б) на європейській території, в) без усякого врахування бажання населення країни, г) вона була фактично обіцянкою передачі цієї території (Палестини) спільності іноземців,... з метою перетворення її в національний осередок для єврейського народу ” [240, с. 16]. У Декларації Бальфура говорилося про єврейський національний осередок у Палестині. У той же час, лідери сіоністського руху не приховували, що метою ВСО є державотворення на цій території. На Паризькій мирній конференції 1919 року Х. Вейцман заявляв, що створення єврейського національного осередку призведе до появи національності “яка буде в такій же мірі єврейською, як французька нація є французькою, англійська нація є англійською. Пізніше євреї становитимуть більшість населення, вони будуть готові створити уряд, відповідно до рівня розвитку їхньої країни та їх ідеалів ” [52, с. 3]. Заради цієї мети, він, вітаючи майбутнє мандатне управління Палестиною, виражав надію на дозвіл 70 – 80 тисячам євреїв в’їхати найближчим часом у Палестину [52, с. 3]. Незважаючи на розпливчастість формулювань Декларації Бальфура, у цілому вона припускала, що рано чи пізно в Палестині буде створена єврейська держава. Черчилль вважав, що населення цієї держави складе 3 – 4 мільйона, Сирія й Аравія повинні будуть залишитися в руках арабів, Палестина – перейти євреям, а палестинським арабам прийдеться з цим змиритися [138, с. 88; 165, с. 332; 188, с. 326].

У цілому англійський уряд і ВСО розробили й обговорили шість проектів цього документа. Хоча в Декларації Бальфура не говорилося про негайне створення в Палестині єврейської держави, проте, вона позитивно сприймалася лідерами сіоністського руху. Про це Х. Вейцман писав таке: “Це один із тих випадків в історії, коли ми повинні запитати себе – варто було б

нам бути непримиренними й наполягати на своєму. Змогли б ми домогтися тоді більш прийнятної для нас декларації чи ж англійський уряд, який втомився від внутрішніх розбіжностей між євреями, відмовився б займатися цією проблемою? Ми вирішили прийняти цю Декларацію” [109, с. 207].

У Декларації Бальфура нічого не говорилося про палестинських арабів, що склали більш 90% усього населення Палестини і які мали близько 97% землі в Палестині (будь то християни чи мусульмани). Із іншого боку, Декларація Бальфура гарантувала дотримання прав і політичного статусу євреїв у будь-якій іншій країні. Ця “гарантія ” була запропонована ВСО. Як справедливо вважають автори дослідження “Джерела й історія проблеми Палестини” – “Її включення стало результатом побоювання Монтег’ю у відношенні реакції на Декларацію з боку євреїв, що вирішили залишитися у своїх країнах ” [1, с. 16; 188, с. 327].

Деякі дослідники (у першу чергу ізраїльські), не посилаючись на джерела, заслугу в появі й редагуванні цього тексту Декларації приписують Хаїму Вейцману. У 1916 році він, очолюючи хімічну лабораторію в Манчестері, запропонував першому лорду Адміралтейства Уїнстону Черчиллю спосіб одержання синтетичного ацетону для виробництва вибухових речовин. Через кілька місяців, нібито, новий прем’єр – міністр Ллойд Джордж поцікавився в Х. Вейцмана про винагороду його за цю роботу. Вейцман відповів: “Зробіть що-небудь для мого народу ” [131, с. 62; 138, с. 88]. У своїх мемуарах, опублікованих через багато років, Ллойд Джордж згадував, що Декларація була дана Вейцману у відповідь на зроблену ним важливу роботу з виробництва ацетону. При цьому Бальфур був переконаний, що “євреї – це талановитий народ, що живе на землі з часів древніх греків; і перед ним – вигнаним, розсіяним, переслідуваним – християнський світ знаходиться в неоплатному боргу ” [165, с. 263].

Політика уряду Великобританії у відношенні Декларації Бальфура була сформульована Ллойд Джорджем в такий спосіб: “Немає ніяких сумнівів у тому, чого хотів кабінет. У його плани не входило

державотворення відразу ж після підписання мирного договору без обліку побажань більшості населення. З іншого боку, передбачалося, що якщо євреї становлять більшість населення, то Палестина стане єврейським співтовариством. Думка про необхідність штучно стримувати єврейську імміграцію, щоб євреї постійно складали меншість населення, ніколи не приходила в голову нікому з тих, хто визначав політику” [109, с. 212; 153, с. 23; 187, с. 162]. Після появи Декларації Бальфура Марко Сайкс заявив, що державотворення не входило в плани сіоністів, і радив євреям у їх же власних інтересах глянути на Декларацію очима арабів. Лорд Сессіл, помічник міністра закордонних справ, у грудні 1917 року заявив: “Ми хочемо, щоб арабські країни були будинком для арабів, Вірменія – для вірменів, а Іудея – для євреїв” [165, с. 280]. Але через кілька тижнів він повідомив, що все, що британський уряд робив, було запорукою того, щоб створити для євреїв у Палестині таку ж основу для існування, що й в інших національностей і не допускати стосовно них дискримінації [165, с. 280]. Таким чином, Декларація Бальфура була не юридичним, а політичним документом.

У 1918 році Декларація Бальфура була визнана Францією, Італією та США [145, с. 14], а в 1920 році на вимогу Великобританії цілком була включена в Севрський мирний договір, що передбачав передачу Сирії, Лівану, Палестини та Месопотамії під мандатне управління. Як і сіоністи, араби ще не цілком розуміли, що означає Декларація Бальфура на практиці. На зборах сіоністів у Ковент-Гардені 2 грудня 1917 р. з нагоди прийняття Декларації, двоє арабських представників виразили слова вітання сіоністам від імені свого народу. Незабаром Вейцман заявив, що всі непорозуміння між арабами та євреями залишаться в минулому. Найбільші каїрські газети “Мукатта” і “Арам” писали, що арабам не потрібно побоюватися єврейської держави, а британський уряд усього лиш визнав законні історичні права євреїв [165, с. 327].

Дослідження ООН “Джерела й історія проблеми Палестини (частина I. 1917 – 1947 р.)” у такий спосіб оцінює значення цієї декларації для

Палестини: “Декларація, що визначила напрямок подальшого розвитку подій у Палестині, була включена в мандат. Її здійснення викликало опір з боку арабів і привело до повстання. Вона зрештою привела до поділу й породила існуючу сьогодні проблему. Тому, необхідно вивчити цю Декларацію, яку можна вважати джерелом проблеми Палестини” [1, с. 8]. Таким чином, треба підкреслити, що декларація Бальфура суттєво вплинула на арабсько-єврейські стосунки в Палестині, радикалізувала ситуацію в регіоні і сприяла активному формуванню збройного протистояння.

1.2. Стосунки арабських та єврейських громад Палестини під час встановлення британського мандату

Ще 7 січня 1918 р. вийшла спільна заява урядів Великобританії та Франції про їхній намір звільнити арабські країни від османського гніту. Незабаром з’являються різні декларації та заяви, що містять обіцянки надати арабам самоврядування. Відомі “14 пунктів ” президента США Вудро Вільсона пропонували, нібито, “справедливий ” дозвіл колоніальних проблем і встановлення національної автономії нетурецьких народів Османської імперії, і за словами британського прем’єр-міністра Ллойд Джорджа повинні були “попередити розрив із арабами ” [158, с. 101; 164, с. 62; 188, с. 327]. У той же час, якщо в “14 пунктах ” В. Вільсона не було жодного слова про “національний осередок для євреїв ” у Палестині, то в спеціальній доповіді розвідслужби США президенту та членам делегації на Паризькій мирній конференції від 21 січня 1919 р. вже підкреслювалося, що “в Палестині повинна бути створена саме єврейська держава ” [156, с. 52].

Ініціатива прийняття мандатної системи належала президенту США В. Вільсону. Мандатна система повинна була виправдати та замаскувати експансію імперіалістичних держав на Сході, крім того, створити американському капіталу однакові з іншими країнами-переможницями

можливості одержання права на підмандатні території. США також розраховували на одержання декількох мандатів [173, с. 8; 188, с. 327].

Але Конгрес США не ратифікував Версальський мирний договір, більшість конгресменів жадало від президента повернення до відомої доктрини Монро. США не отримали жодного мандата на арабські території колишньої Османської імперії, але, уклавши спеціальні угоди з країнами-мандатаріями, вони формально забезпечили собі рівні права та можливості на підмандатних територіях [173, с. 11; 188, с. 327].

У січні 1918 р. на сторінках “Известий” були опубліковані таємні угоди Великобританії та Франції про поділ “османської спадщини” – арабських територій колишньої імперії. Із цього приводу шериф Хусейн зв’язався з англійцями, запитуючи їхню думку про правдивість договору Сакс-Піко, й одержавши “щиросердечні запевнення”, що цей договір був фальшивкою, але ці запевнення знову були зроблені двозначним чином [136, с. 276].

Відразу ж після цієї публікації, у січні 1918 р. з’явилася англо-французька заява про намір надати незалежність арабським народам. Навесні 1918 р. низка відомих політичних діячів-арабів надіслали резиденту Великобританії в Каїрі лист, в якому порушувалося питання майбутнього арабських територій. У середині червня була отримана відповідь на цей лист. У ньому говорилося про те, що всі арабські території будуть поділені на чотири категорії. Перша категорія – це ті арабські країни, що були незалежні до початку I світової війни. Друга категорія країн – це арабські країни, які були звільнені від турецького панування силами самих арабів. Арабським територіям, які підпадали під визначення цих двох категорій, надавалася повна незалежність. Ці території знаходилися від Адена, до Акаби. Третя категорія – це арабські території, звільнені від турків союзною армією Іраку. До неї входили території від Перської затоки по лінію, що проходила північніше Багдада та Палестини, від кордону Єгипту по лінії, що проходила північніше Єрусалима та Яффи. У відношенні до цих територій пропонувався

розпливчатий “принцип згоди з управляючими ”. Четверта група – це ті арабські території, які продовжували перебувати під турецьким пануванням. Народом цих територій обіцялася воля та незалежність, їх запевняли, що “...Великобританія прийме всі можливі зусилля для досягнення цієї мети ” [100, с. 272; 145, с. 27; 187, с. 163; 188, с. 327]. 7 листопада 1918 р. Великобританія та Франція виступили зі зверненням до населення Палестини, Сирії й Іраку, в якому давалися гарантії поваги їхніх національних прав.

До початку роботи Паризької мирної конференції Палестина та Сирія були поділені на три зони, кожна з яких управлялась так званою Тимчасовою адміністрацією. Палестина входила в Південну зону та управлялась англійською адміністрацією; Східна зона (внутрішня Сирія до Алеппо) управлялась арабською адміністрацією. Західна – куди входили Ліван й інша частина Сирії, яка не ввійшла в Східну зону – французькою адміністрацією [194, с. 279]. Проте, робоча комісія Паризької мирної конференції рекомендувала прийняти єдиний американський мандат на Сирію (включаючи Палестину).

Стаття 22 Пакту Ліги Націй, прийнятого 28 червня 1919 року так визначала зміст майбутньої мандатної системи: “Наступні принципи застосовуються до колоній і територій, що в результаті війни перестали бути під суверенітетом держав, які управляли ними перед тим, і які населені народами, ще не здатними самостійно управляти собою в особливо важких умовах сучасного світу. Добробут і розвиток цих народів складає священну місію цивілізації... Кращий спосіб практично провести цей метод – це довірити опіку над цими народами передовим націям, які в силу своїх ресурсів, свого досвіду чи свого географічного положення в стані взяти на себе цю відповідальність і які згодні її прийняти. Вони здійснювали б цю опіку як мандатарії від імені Ліги” [82, с. 150 – 151; 187, с. 163]. Мандати у відношенні до порівняно розвинутих територій видавалися класу “А”, у відношенні до менш розвинутих – класу “В”, і, найменш розвинутих – класу

“С”. У положенні, яке безпосередньо стосувалось арабських територій, що підпадали під дію мандатів класу “А”, говорилося: “Деякі області, які належали раніше Османській імперії, досягли такого ступеня розвитку, що їх існування як незалежне може бути визнане через певний час за умови, якщо поради та допомога мандатарія будуть здійснювати їх управління аж до того моменту, коли вони виявляться здатними самі управляти собою. Побаження населення цих територій повинні бути насамперед прийняті при виборі мандатарія”.

Крім діяльності щодо одержання мандата на Палестину, Великобританія докладала великих зусиль у створенні на території Сирії арабської держави, якою управляв би син Хусейна – емір Фейсал, що, як і батько, перебував би під впливом Великобританії. Еміра Фейсала також влаштовувала підтримка Великобританії в справі створення цієї держави. 29 січня 1919 р. Фейсал представив учасникам Паризької мирної конференції меморандум, який передбачав надання незалежності всім арабським територіям, які лежали південніше лінії Александретта – Діарбакір. Вимога незалежності еміром мотивувалося таким чином: цей район являє собою єдине ціле, має єдині природні межі, все населення належить до однієї раси та розмовляє однією мовою – арабською, араби разом із союзниками воювали в I світовій війні, виконавши тим самим свої обов’язки. Крім того, історичні права євреїв на присутність у Палестині цілком заперечувалися, виходячи з того, що “араби володіли Палестиною раніше за всіх, пізніше за всіх, довше за всіх...”, і, “набагато більше святих місць у Палестині мають християни та мусульмани, ніж євреї” [91, с. 12; 137, с. 43; 187, с. 163].

Крім того, емір Фейсал запропонував учасникам Паризької мирної конференції створити спеціальну комісію та направити її в Палестину для вивчення ситуації, що склалася в цьому регіоні. Фактично тільки Сполучені Штати підтримали цю пропозицію.

Президент США Вільсон наполягав у Парижі на тому, що однією з головних умов мандата повинна бути згода населення підмандатної території

не тільки на мандат, але й безпосередньо на самого мандатарія. Він також запропонував створити спеціальну міжнародну комісію, що повинна була ознайомитися зі станом справ на місцях і з'ясувати думку населення. Така комісія була створена під керівництвом американських представників Генрі Кінга та Чарльза Крейна. Вона працювала в Сирії та Палестині з 16 червня по 20 серпня 1919 р.

Бальфур, який очолював британську делегацію в Парижі, попередив сіоністів, щоб вони не брали ніякої участі в роботі цієї комісії. Негативну позицію стосовно комісії Кінга-Крейна зайняли також французи й італійці, що просто не призначили своїх представників до її складу. Англійці делегували в комісію Верховного комісара Єгипту Мак-Магона, професора Хогарта й, тоді ще молодого, знаменитого згодом історика Арнольда Тойнбі. Але жоден із англійців до роботи в комісії так і не приступив. Члени комісії у своєму звіті відзначали, що 1350 петицій та звернень (це склало 72% від усієї їх кількості), що надійшли на її адресу в Сирії (мається на увазі Сирія та Палестина), були спрямовані проти програми створення єврейського національного осередку в Палестині [177, с. 69 – 70; 91, с. 18; 216, с. 67 – 68].

Діяльність комісії Кінга-Крейна переслідувала основну мету – домогтися того, щоб “араби віддали перевагу США ...” [249, с. 32]. Під час перебування в Палестині члени комісії провели численні зустрічі з арабами, євреями, християнами. Так, члени мусульмансько-християнської спілки Єрусалима звернулися до цієї комісії з вимогою того, щоб Сирія, залишаючись у межах від гори Торос на півночі до Рафаха на півдні, була оголошена незалежною державою. Щоб “південь Сирії, тобто Палестина, була оголошена “незалежною в складі Сирії, і там “зі своїх керівників був би обраний парламент, були свої закони, що збігалися б із національними інтересами народу ”. Члени спілки виступили проти єврейської імміграції в Палестину, проти сіоністського руху, але, при цьому підкреслювали, що “євреї є корінними мешканцями Палестини і мають рівні права зі всіма іншими ” [91, с. 22 – 23; 158, с. 102].

За даними британського командування – наприкінці січня – початку лютого 1919 р. в Єрусалимі проходила арабська палестинська конференція. Серед 27 делегатів, як відзначалося в доповіді англійського розвідника Кемпа, прихильників співробітництва з Великобританією було 11 осіб, 2 тяжіли до Франції, а 12 осіб характеризувалися як прихильники арабської єдності. Кемп писав: “... мусульмани, великі власники, майже всі були прихильниками Великобританії” [27, 371/4153]. Головою конференції був обраний їх ставленик Ареф ад-Дауді. Рішення цієї конференції полягали в наступному: “Ми вважаємо Палестину частиною арабської Сирії, тому що вона ніколи не відокремлювалася від неї. Ми зв’язані з нею національними, релігійними, мовними, природними, економічними та географічними зв’язками” [27, 371/4153]. В іншому пункті рішень конференції говорилося: “Заява, з якою виступив міністр закордонних справ Франції Піко, в якій він сказав, що Франція має права на нашу країну й це базується на бажаннях і сподіваннях населення, не має під собою основ. Ми заперечуємо всі заяви, з якими він виступив у промові, виголошеної 29 грудня 1918 р., тому що наші бажання та сподівання зводяться до арабської єдності та повної незалежності ” [27, 371/4153]. “На підставі вищезгаданого ми виражаємо своє бажання – щоб південна Сирія, чи Палестина, не відокремлювалася від неперелогового уряду Сирії, щоб вона стала вільною від усіх видів іноземного впливу й опіки. Уряд цієї країни звернеться за допомогою до дружньої Великобританії, якщо виникне необхідність, із умовою, що це не зменшить її незалежність і не вплине в будь-якій формі на арабську єдність, крім того, наша країна збереже добрі стосунки з союзними державами ” [27, 371/4153]. 8 червня 1919 р. в Дамаску розпочав свою роботу Загальний Сирійський конгрес. У його роботі брали участь традиційні лідери палестинців із усіх великих міст Палестини. Конгрес прийняв підсумковий документ під назвою “Дамаська програма ”. У документі говорилося: “Ми виступаємо проти претензій сіоністів на державотворення в південній частині Сирії, відомої під назвою Палестина, й проти сіоністського переселення в будь-яку частину

нашої країни...” Наступний, восьмий параграф документа, проголошував: “Ми вимагаємо, щоб південна частина Сирії, відома як Палестина, ні в якому разі не відокремлювалася від сирійської країни ” [216, с. 69; 157, с. 64]. Таким чином, позбавлялися всякого змісту заяви палестинських і сирійських традиційних лідерів про рівність прав у Палестині арабів, євреїв і християн. Цікаво, що напередодні відкриття Сирійського конгресу, Фейсал заявив, що він “не вважає, що арабські та сіоністські цілі не можуть збігатися ”. І як відзначав Клейтон у своїй доповіді в Лондоні – “здається, що в арабській делегації залишилося від цієї заяви хороше враження ” [27, 371/4180].

У травні 1918 р. відбулася зустріч Вейцмана та Фейсала, сина Хусейна аль-Хашимі. Фейсал і Вейцман в арабо-єврейських протиріччях і зіткненнях звинуватили турків. Пізніше Фейсал заявив, що “поділяє ідеали Вейцмана, що жоден відданий своєму народу араб не стане боятися єврейського націоналізму, і що між цими двома народами повинна, нарешті, запанувати щира дружба ” [165, с. 328]. Члени конгресу одностайно підкреслювали своє негативне ставлення до вимог лідерів сіоністського руху “створити в південній Сирії національний осередок ”, лицемірно заявляючи, що “корінні євреї – наші брати ” [91, с. 31 – 32; 92, с. 101; 157, с. 64]. Це був перший офіційний протест арабів проти сіоністських планів: “Ми виступаємо проти домагань сіоністів на державотворення в Палестині. Ми не визнаємо їх планів, не визнаємо їхнього права на землю, ми бачимо в них серйозну загрозу нашому народу з національної, економічної та політичної точок зору” [95, с. 780 – 781].

Комісія Кінга-Крейна у своїй доповіді рекомендувала розглянути питання про американський мандат на Сирію: “Мирна конференція не повинна закривати очі на той факт, що антисіоністські почуття в Палестині та Сирії дуже сильні, і, що їх не можна не враховувати. Усі англійські посадові особи, з якими розмовляли члени комісії, думають, що сіоністську програму можна втілити в життя тільки за допомогою зброї. Ці посадові особи думають, що лише для початку здійснення цієї програми буде потрібно

не менше 50 тисяч військовослужбовців. Цей факт уже сам по собі свідчить про те, що неєврейське населення Палестини та Сирії гостро відчуває несправедливість сіоністської програми. Рішення, для здійснення яких потрібна допомога армії іноді необхідні, однак, прийняття таких рішень в ім'я волаючої несправедливості, безсумнівно спричинить за собою серйозні наслідки. Тому що, навряд чи можна вважати серйозним висунуте сіоністськими представниками їх основне домагання – що вони “мають право” на Палестину, оскільки євреї жили там дві тисячі років тому” [95, с. 794; 158, с. 102].

Подібні заяви члени комісії робили, безсумнівно для того, щоб одержати підтримку арабів і, спираючись на неї, домогтися встановлення американського мандата на Сирію. Комісія Кінга-Крейна змушена була враховувати реальну ситуацію, але рекомендації її були чисто проамериканськими:

1. Сирія, Ліван і Палестина повинні бути об'єднані в єдине королівство на чолі з Фейсалом і передані під американський мандат.

2. Політика сіоністів у Палестині, що передбачає необмежену єврейську імміграцію та державотворення, повинна бути серйозно модифікована, тому що неєврейська частина жителів Палестини, яка становить 90% усього населення, рішуче виступає проти сіоністської програми взагалі.

3. У випадку відмови Сполучених Штатів Америки від мандата на Сирію, мандат повинен бути запропонований Великобританії [1, с. 27; 213, с. 71; 158, с. 102].

Англійське військове командування в Палестині виступило проти референдуму серед населення Палестини за її майбутнє, пропонованого комісією Кінга-Крейна. Командування заявило також про незаконність повноважень мусульмансько-християнської спілки Єрусалима вести переговори з комісією Кінга-Крейна від імені мешканців Палестини. Однак,

рекомендації комісії Кінга-Крейна не були прийняті до уваги на Паризькій мирній конференції.

США на початковому етапі Паризької мирної конференції також прагнули брати участь у поділі мандатів, претендуючи на Сирію, Вірменію, Туреччину, Палестину. Однак у цей момент в американському Конгресі перемогли прихильники ізоляціонізму, США не вступили в Лігу Націй і не взяли прямої участі в “мандатному колоніалізмі”. У 1924 р. була підписана англо-американська конвенція, яка не дозволяла Великобританії змінювати умови палестинського мандата без згоди США. При цьому держави – США, Великобританія, Франція, Італія – які самі є прихильниками сіоністської програми, розуміли, що вона не дозволяє здійснити принцип самовизначення з волі більшості й у цьому випадку: “... Палестина являє собою унікальний приклад. Ми зіткнулися не з бажанням уже існуючої громади, а свідомо прагнемо відтворити нову громаду та забезпечити їй більшість у майбутньому” [91, с. 22 – 23; 213, с. 72 – 73].

Ще більш відвертим Бальфур був у листі до Керзона в серпні 1919 р. Цей лист настільки відкрито показує віроломну політику англійців стосовно арабів, що вважається необхідним навести з нього досить великий витяг: “Чотири великі держави віддані сіонізму. А сіонізм, – правий він чи не правий, гарний чи поганий, – корениться в давніх традиціях, у дійсних сподіваннях, у майбутніх надіях і він набагато важливіший, ніж бажання та забобони 700 тисяч арабів, які зараз населяють цю стародавню землю. По-моєму, це – правильно, але я ніколи не зрозумію як це можна пов’язати з англо-французькою декларацією листопада 1918 р. , зі Статутом Ліги Націй чи з рекомендаціями комісії Кінга-Крейна” [165, с. 332; 213, с. 73].

Просіоністські погляди Бальфура сформувалися задовго до цього й знайшли своє вираження в декларації його імені, але так відверто проти

арабів він ще ніколи не виступав. Бальфур був не проти віддати сіоністам також і території південної Сирії, та Зайорданія, але це зовсім не означало, що Великобританія дозволила б включити до складу єврейської держави залізницю на Сирію, яка проходила через колишню Трансйорданію, і на думку Бальфура, була занадто пов'язана "... з винятково арабськими (читай – "британськими ") інтересами " [213, с. 74]. Тобто, як тільки справа стосувалася імперських інтересів англійського капіталу, Бальфур забував про сіонізм і починав відстоювати "виняткові арабські інтереси".

Вищезгаданий Загальний Сирійський конгрес був потім оголошений першим АПК. Наступні шість АПК проходили з 27 лютого 1920 р. по 20 червня 1928 року. Другий конгрес проходив також у Дамаску в лютому 1920 р. Після окупації Дамаска французькими військами в травні 1920 р. , палестинські лідери домоглися перенесення штаб-квартири виконкому конгресу в Єрусалим.

На цих конгресах вибиралися члени палестинських делегацій, які здійснювали візити в Лондон (до 1937 р. було зроблено чотири візити), Єгипет, Туреччину, Лозанну – на різні конференції щодо Палестини. Із моменту встановлення британської військової окупації по грудень 1934 р. арабський політичний рух у Палестині контролювався органом, який обирався на конгресах АПК, і називався Арабським виконавчим комітетом, із 1928 по 1934 рік він офіційно називався міністерством Арабського виконавчого комітету [49, с. 176; 157, с. 64].

У релігійному відношенні арабське населення Палестини роз'єднане по трьох найбільш великих громадах: мусульмано-сунітській, шиїтсько-друзькій і християнській. У підмандатний період із кожних восьми палестинських арабів сім належало до мусульманів-сунітів; у 1922 році вони становили 88,1% арабського населення [211, с. 42; 210, с. 176].

У цей період управління АПК додавало чимало зусиль, щоб втягнути в національний рух, поряд із мусульманами й арабів-християн. Із цією метою по всій Палестині були створені мусульмансько-християнські спілки. Ще в

листопаді 1918 р. з дозволу англійського військового комісара Фута була створена так звана Арабська партія, що співпрацювала з Великобританією. Лідер партії Наджиб Нассар заявляв, що це не політична партія, а скоріше організація, яка захищає соціально-економічні інтереси арабів, яка сприяє розвитку арабської науки, сільського господарства, торгівлі, промисловості і т.д., тому що “араби знаходяться в небезпеці від єврейського капіталу”. 22 січня 1919 р. на зборах партії було прийняте рішення – усім членам Арабської партії ввійти в мусульмансько-християнську спілку Хайфи [158, с. 64]. Перед прийняттям цього рішення комісару Хайфи від імені Арабської партії був переданий офіційний протест проти єврейської імміграції, проти передачі євреям земель мушш’а [252, с. 42 – 44]. Ставлення палестинських арабів до англійців спочатку не було вороже, але з приходом англійців була сильно розгорнута в Палестині активна діяльність сіоністів. Хоча Декларація Бальфура ще не була відома в арабському світі, палестинці почували, що сіоністський рух загрожує їх інтересам. Уже 14 січня 1918 р. Клейтон доповідав у Лондон: “...Місцеві араби стурбовані сіоністською активністю та побоюються, що кінцевим результатом може бути єврейський уряд у Палестині” [213, с. 20]. У березні 1919 р. Клейтон доповідав у Лондон: “Антисіоністська пропаганда значно підсилилася останнім часом у Палестині. У Палестині росте занепокоєння християн і мусульман, які побоюються, що при мирному врегулюванні євреям будуть надані політичні й економічні пільги. Ці почуття загострюються внаслідок непродуманих дій і заяв самих євреїв, особливо заяв, які публікують лідери сіонізму в англійській і американській пресі. Існують дані, що дозволяють припускати, що зараз відбувається підготовка до проведення страйків проти євреїв у Єрусалимі, Яффі й інших містах. Разом із тим, зараз починаються додаткові запобіжні міри, однак, надалі публікування заяв про те, що євреї отримають привілеї в Палестині, породять вибух ” [27, 371/4153].

Релігійним главою мусульманської громади Палестини був муфтії, який обирався вищими духовними чинами Єрусалима, Яффи, Хеброна й

інших міст. При турецькому правлінні кожен муфтій підлягав затвердженню главою духівництва Османської імперії шейх-уль-ісламом. Після вигнання турків, у період воєнної окупації, англійці зберегли колишню організацію мусульманської громади, поставивши її під свій контроль. Муфтійем був Каміль Хусейні, але він був хворий і його особистий вплив був незначним. У руках духівництва, крім відправлення релігійного культу, знаходилася вся мусульманська судова система, що цілком базувалася на шаріаті. Вищою судовою інстанцією для мусульман був верховний апеляційний суд. Суддями в ньому, так само як і в нижчих шаріатських судах, були винятково духовні особи.

Мусульманське духівництво та мусульманські релігійні установи володіли значною кількістю земель, так званих вакфів, прибутки з яких йшли повністю на їх користь. При турках існувало спеціальне міністерство вакфних земель, яке управляло ними. Під контролем духівництва перебувала переважна більшість мусульманських шкіл. У цілому, мусульманська верхівка користувалася значною владою й найчастіше виступала незаперечним авторитетом у всьому житті палестинської мусульманської громади. Спочатку, побоюючись невдоволення мусульман, англійці не зважувалися істотно змінити цю систему.

Мусульманське палестинське суспільство 20-х років було відсталим, напівфеодальним. Майже три чверті його складало неписьменне селянство, особливо відсталими були 65 тис. кочівників-бедуїнів.

Християнська арабська громада Палестини, на відміну від мусульманської, не була єдиною, а складалася з декількох груп різних християнських течій: православні, католики, вірмено-григоріанці й ін. Усі вони володіли визначеними святими місцями, землями, мали свій суд, іноді свої школи. За своїм культурним розвитком та суспільним становищем, за рівнем грамотності араби-християни стояли вище мусульман, більшість християн жили в містах, займалися ремеслами й торгівлею. Між мусульманською та християнською громадами віддавна склалися лояльні

стосунки, і після вигнання турків обидві громади виступили з однаковими вимогами незалежності, проти сіонізму та єврейського національного осередку в Палестині.

Після вступу англійських військ у Палестину сформувалися кілька вузьких політичних угруповань типу клубів. Британська розвідка в 1919 р. доносила у Форін офіс про чотири такі клуби в Єрусалимі [28, с. 360 – 364]. Заслуговують на увагу два клуби – літературний та арабський.

Літературний клуб – Аль-Мунтадаа аль-арабі – ставив своєю метою досягнення політичної незалежності, боротьбу з будь-якими проявами сіонізму й абсолютну заборону єврейської імміграції в Палестину. Членами клубу були, в основному, молоді мусульмани, християн було мало. До нього входили й представники арабської терористичної організації “Чорна рука”, яку англійці вважали дуже небезпечною. На чолі клубу стояли представники родини Нашашібі, які й при турках відігравали помітну релігійну та політичну роль: вони обіймали високі адміністративні посади, управляли вакфами, володіли величезними земельними ділянками. Клуб був створений у липні 1914 р. [115. – 1914, 7 липня].

Арабський клуб – Аль-Наді аль-арабі – своєю програмою мало відрізнявся від літературного. Основний натиск робився не на незалежність, а на боротьбу проти сіонізму та єврейської імміграції. Управляла арабським клубом інша аристократична династія – Хусейні. Арабські традиційні лідери підписали й відправили клопотання до французького комісаріату із проханням, щоб Палестина офіційно залишилася в складі Сирії, одночасно вони звернулися до шерифа Мекки Хусейна з проханням стати їх халіфом. Після цього, військовий губернатор Єрусалима Р. Сторрс викликав до себе муфтія та його найближчих прихильників і заявив, щоб вони “вибирали собі один із двох шляхів – адміністративний чи політичний, тому що їх сумісність стала неможливою” [27, 371/3386]. У відповідь на це, за словами Р. Сторрса “мер висловив вдячність за застереження, і сказав, що він думає принести своїй країні більше користі, якщо залишиться на посаді мера” [27, 371/3386].

Ще влітку 1914 р. газета Фаластин повідомляла про появу відразу чотирьох нових арабських організацій – Ісламської благодійної організації, Асоціації братерства та чесноти, Кампанії арабської палестинської економіки й Економічної кампанії національної торгівлі [112. – 1914, 14 червня]. У серпні 1919 р. перші дві з них заявили про своє відродження. Два останніх клуби проповідували терор і перебували під впливом перших. Усі чотири клуби діяли нелегально. Подібні організації діяли не тільки в Єрусалимі, але й в інших містах Палестини. За даними першого Верховного комісара Палестини Г. Семуеля, на початку 20-х років у Палестині налічувалося 43 таких спілок і клубів, до яких входило близько 3 тисяч осіб [27, 371/6374]. Як правило, вони не мали чіткої організації й розрізнялися не за політичними принципами, а за керівництвом, за лідерами, які належали до палестинської феодально-клерикальної верхівки.

Фейсал, під впливом британських офіційних осіб представив Паризькій мирній конференції короткий меморандум від 1 січня 1919 р., у якому він знову висував ідею незалежності арабських країн. У пункті, який стосувався Палестини, говорилося: “Більшість населення Палестини складають араби. Євреї дуже близькі арабам по крові, і між цими двома націями немає конфлікту характерів. У принципі, ми абсолютно однакові. Проте, араби не можуть ризикувати, тобто займати нейтральну позицію в зіткненні націй і релігій у цьому районі, які настільки часто ставило світ перед труднощами. Вони хотіли б ефективної опіки з боку великої держави з тією умовою, що представницька місцева адміністрація буде активно сприяти матеріальному процвітанню країни ” [258, с. 39]. Таким чином, на подяку за свою підтримку Великобританією, Фейсал погоджувався на встановлення мандатного управління Палестиною. Більше того, в угоді з Вейцманом, підписаній 3-го січня 1919 р. Фейсал відмовився від усяких претензій на Палестину – вона повинна цілком належати євреям і не входити в нову арабську державу. Тільки в постскрипті Фейсалом було додано, що вона (угода) набере сили лише в тому випадку, якщо араби одержать незалежність

відповідно до меморандуму, який Фейсал направив раніше британському урядові [165, с. 328]. Через кілька місяців Фейсал відійшов від цієї позиції. Він заявив, що погоджується на діалог з Вейцманом і “поступову інфільтрацію” євреїв у Палестину – біля півтори тисяч іммігрантів за рік, щоб євреї могли створити свою провінцію в межах арабського королівства. Він категорично виступив проти державотворення в Палестині: “Ми араби не можемо уступити Палестину. Араби будуть боротися до останньої краплі крові за те, щоб Палестина не потрапила в чужі руки. Вони не потерплять панування євреїв на цій землі” [165, с. 329].

Із лютого 1919 р. лідери сіоністського руху направили Паризькій мирній конференції меморандум, у якому містилося прохання надати мандат на Палестину Великобританії, при цьому підкреслювалося те, що “...це бажання євреїв усього світу та Ліга Націй у питанні вибору країни – мандатарія повинна відповідати сподіванням народу” [203, с. 305].

Для обговорення становища в Палестині, ще в січні 1918 р. було скликане засідання Середньосхідного комітету, спеціально створеного англійським урядом для палестинських справ. Головою його був лорд Керзон. На засіданні 19 січня 1918 р. було вирішено відправити в Палестину спеціальну комісію з керівництва ВСО в різних країнах, яка повинна була налагодити добрі стосунки з арабським населенням, пояснити, що мета сіоністів не стосується інтересів арабів. Очолював комісію голова ВСО Хаїм Вейцман. У склад комісії входив один французький єврей-антисіоніст, професор Сільвен Леві, – й один італійський (Леві Б’янчині), але більшість становили друзі та співробітники Вейцмана (Давід Єдер, Джозеф Коуен, Леон Саймон і Ізраель Зіфф). Вейцман привіз із собою рекомендаційний лист від Ллойда Джорджа, однак він не справив особливого враження на Алленбі, який відразу повідомив своєму гостю, що в даний момент нічого зробити неможливо [165, с. 638].

Міжнародний характер комісії повинний був показати євреям у всьому світі, наскільки важливі очікуються політичні результати від

Декларації Бальфура, не тільки Англією, але й іншими союзними державами Антанти. Комісія також повинна була з'ясувати, які конкретні заходи вимагаються від військової влади для створення єврейського осередку в Палестині. Передбачалося створити медичну школу й заснувати єврейський університет. Комісія мала завдання створити офіційний сіоністський орган, який діяв би безпосередньо в Палестині як сполучна ланка між військовою владою та єврейським населенням.

Сіоністська комісія прибула в Єрусалим 10 квітня 1918 р. Військовий губернатор Єрусалима, англійський полковник Сторрс, улаштував для комісії офіційний прийом, на який були запрошені також релігійний голова палестинських мусульман – муфтій Єрусалима, вищі представники інших релігій і нотаблі міста. Здебільшого це були члени клану Хусейні. У. Ормсбі-Гор так писав про їх Бальфуру: “... відповідно до їх ваги в суспільстві і загальної поваги не тільки в Єрусалимі, але й у всіх південних частинах Палестини, можна їх вважати найбільш представницькими арабськими лідерами окупованої частини Палестини” [27, 371/3395].

Сіоністська комісія зупинилася в Палестинському штабі в Яффі, який ще до війни відкрила там ВСО. Цей орган управляв усією політичною діяльністю євреїв у Палестині й служив посередником між єврейським населенням і британською адміністрацією. У ньому були засновані департаменти сільського господарства, інженерних робіт й освіти [165, с. 639]. Антисіоністські настрої палестинців почали виявлятися майже відразу ж після приїзду комісії Вейцмана. Привід до цього подали самі сіоністи. Уже на наступний день, 11 квітня, вони організували в Єрусалимі 4-тисячну демонстрацію, на якій Вейцман виступив із промовою, у якій запевняв англійців у вдячності до Великобританії всіх євреїв світу. У своєму виступі в Яффі 8 травня 1918 р. Х. Вейцман “від імені 18 мільйонів євреїв ” заявив: “...я вперше вступив на арабську землю, щоб вирішити розбіжності між мусульманами, християнами та євреями, що не ставлять своєю метою захоплення вищих органів влади в Палестині, не прагнуть вигнати кого-

небудь зі своїх будинків. Палестина – багата країна, яка може прийняти в два рази більше жителів, ніж нинішнє населення Палестини й усі будуть жити багато. Євреї почнуть раціональне використання землі, будуть застосовувати науку в сільському господарстві. Палестина – це єдина надія єврейського народу та єдина батьківщина, де він може жити ” [213, с. 21 – 22; 91, с. 2 – 3; 92, с. 12].

В іншому виступі він запевняв арабських нотаблів у тому, що сіоністи не прагнуть потрапити до верховної влади в Палестині і що ці його слова можуть підтвердити всі 14 мільйонів євреїв світу. Він звертав увагу арабських керівників на те, що ”...Палестина вся, та особливо Єрусалим, є місцем поклоніння 350 млн. мусульман, 700 млн. християн і 14 млн. євреїв... Великобританія гарантує права, безпеку та рівність усіх релігій ” [213, с. 30 – 31].

4 червня 1918 р. Х. Вейцман на зустрічі з еміром Фейсалом, переконував останнього в тому, що лідери сіоністського руху виступають за створення на території Палестини тільки національного осередку для єврейського народу, а не єврейської держави, і, при цьому вони цілком підтримують ідею створення арабської сирійської держави. Палестинська сіоністська комісія оголосила про збори та загальну єврейську демонстрацію в Єрусалимі 2 листопада 1918 р. – у першу річницю появи Декларації Бальфура. Губернатор Єрусалимського району Сторрс дозволив проведення такої демонстрації. Судячи з мемуарів Сторрса, сіоністи його драгували. Наприклад, він так описував свою зустріч із видатним діячем ВСО Менахемом Ушишкіним: “Коли його запросили для переговорів, я приготувався витерпіти це катування з гідністю, як чоловік і молився лише про те, щоб мої підлеглі змогли також зберегти самовладання ” [165, с. 639]. А в 1920 році Сторрс призначив політичним секретарем палестинського уряду Ернеста Річмонда, який був затятим супротивником Декларації Бальфура. Звістка про дозвіл демонстрації викликала сильне обурення серед арабського населення Єрусалима. Керівники мусульманської та

християнської громад заявили Сторрсу, що вони мають намір організувати контрдемонстрацію. Губернатор пригрозив їм арештом і засланням. Однак араби не відступили і дві демонстрації, – єврейська й арабська, – зустрілися біля яффських воріт Єрусалима. Це був перший відкритий виступ арабів проти сіоністів і плану створення єврейського національного осередку в Палестині. Правда, обидві демонстрації пройшли спокійно й прямих зіткнень не було. Проте, протягом трьох днів у місті зберігалася напружена обстановка. Депутація від мусульманської і всіх християнських громад вручила меру Єрусалима протест і заявила, що араби Палестини не допустять передачі своєї країни сіоністам. Таке становище змусило уряд Великобританії більш виразно заявити про свої цілі і наміри в Палестині та взагалі на арабському Сході. 8 листопада 1918 р. уряди Англії та Франції виступили з об'єднаною декларацією, у якій запевняли народи Сирії, Палестини і Месопотамії в тому, що їх політика “...має на меті встановлення національних урядів і установ, які повинні одержати владу шляхом вільно вираженої волі народів” [219, с. 65 – 66; 213, с. 34, 42]. Але ця декларація не привела до заспокоєння громадської думки в Палестині.

Обстановка ще більш ускладнилася після того, як у середині листопада в арабській пресі з'явилась низка статей про сіоністські плани поширення єврейської держави на весь східний берег Йордану та на територію Лівану аж до Бейрута. Один із представників військової адміністрації Єрусалима генерал Мані вважав необхідним, щоб із метою нормалізації становища в Палестині, Лондон оголосив чітку заяву про Декларацію Бальфура, яка б не дала можливості сіоністам інтерпретувати її тільки у своїх інтересах. Військовий губернатор Яффи, другого за величиною міста Палестини, пропонував уряду створити в Єрусалимі арабську комісію, на противагу сіоністської. Марко Сайкс, один із авторів угоди Сайкс-Піко та головний радник англійського уряду у близькосхідних справах, який перебував у той момент у Палестині, вважав, що в країні може спалахнути повстання. У Лондон надходили численні петиції від мусульманських і

християнських арабських організацій та від окремих осіб з вимогою негайного відмовлення від створення “єврейського національного осередку” і від Декларації Бальфура. Усе це змусило британський уряд скликати нове засідання Середньосхідного комітету з палестинських справ 5 грудня 1918 р. Аналізуючи стан справ, Керзон змушений був визнати, що напружена ситуація в Палестині виникла через непомірні вимоги сіоністів, які прагнули витягти з Декларації Бальфура набагато більше, ніж вона обіцяла. “Вони (сіоністи – Г. Б.) зараз кричать про єврейську державу..., вимагають не тільки кордони стародавньої Палестини, але й Зайорданія, і немає межі їх домаганням. Інтереси арабів забуті й ігноруються” [213, с. 49]. Керзон, наскільки можна судити з його висловлень, був одним із деяких антисіоністів не тільки у Форін офіс, але й у всьому військовому кабінеті Ллойд Джорджа. Просіоністські члени комітету не підтримали Керзона. Лорд Роберт Сесіл і начальник військової розвідки генерал Макдонах’ю у своїх виступах підкреслили, що для Великобританії в палестинському питанні головним є створення єврейського національного осередку, в іншому випадку євреї усього світу повернуться на сторону більшовиків і “...підтримають більшовизм у всіх інших країнах, як вони вже це зробили в Росії” [213, с. 50].

Сіоністи, тим часом, продовжували діяти. Вейцман наполягав на дозволі необмеженого в’їзду колишніх солдатів-євреїв із армій Росії, Румунії, з таборів військовополонених для того, щоб створити з них сіоністську палестинську поліцію. Сіоністська комісія в Єрусалимі також вимагала створення власних військових формувань [87, с. 16]. Але військові власті, побоюючись нового спалаху невдоволення арабів, змушені були відхилити ці домагання. В одному з подібних листів Бальфуру, Х. Вейцман, торкаючись арабо-єврейських стосунків писав: “Наша проблема у відносинах із палестинськими арабами – це економічна проблема, а не політична. Із політичної точки зору – не в Палестині центр арабського притягання, а в Хіджазі, чи в трикутнику – між Меккою, Дамаском і Багдадом... Ми (євреї.) є природним посередником між Великобританією і Хіджазом” [27, 371/3395].

Тим часом становище в Палестині після короткого періоду відносного спокою почало нагнітатись. Новий голова військової адміністрації генерал Уотсон у серпні 1919 р. відправив тривожний лист у Лондон, підкреслюючи в ньому, що палестинці ненавидять сіоністів і ця ненависть переноситься на англійців: “Ворожість гнітючої більшості жителів (Палестини) – це ворожість із глибокими коренями. Вона швидко перетворюється у ворожість до англійців, і якщо арабів змусять виконувати сіоністську програму силою, то відбудеться сильний вибух, який викличе необхідність використовувати сили, що значно перевершують ті, що знаходяться в даний час в країні ” [27, 371/1471].

А генерал Мані відправив у Лондон телеграму з порадою відмовитися від Декларації Бальфура. Він писав, що народ Палестини настроєний проти сіоністської програми і що Англія повинна “зробити відповідальну заяву, що сіоністську програму не стануть нав’язувати всупереч бажань більшості ”, – інакше англійці не отримають мандат [165, с. 642]. Тоді в Лондоні вирішили замінити Уотсона. На посаду голови військового управління наприкінці 1919 р. був призначений генерал Болс, але й він незабаром зажадав заборони діяльності сіоністської комісії, яка, за його словами, стала державою в державі, вороже відноситься до військової влади й піддає політику англійців різкій критиці. “Вони, – писав Болс, – шукають не справедливості, а тільки лише дискримінації на їх користь у будь-якому питанні, зацікавленому євреями... У Єрусалимі ...сіоністи вимагають передати владу до їх рук ... В інших місцях ...вони кричать про військовий захист..., ...вимагають створити чисто єврейську поліцію... Офіційно вони вимагають створення єврейського національного осередку, але задовольняються лише самостійною єврейською державою зі всіма наслідками, які з цього випливають ” [27, 371/1471]. Але сіоністи в Лондоні мали хорошу підтримку, і генералам Мані і Болсу надійшли інструкції з Лондона сповістити всіх зацікавлених осіб про те, що політика британського уряду залишається незмінною. А в 1919 р. , коли Вейцман вдруге приїхав у Палестину, генерал Конгрів (який діяв від

імені Алленбі) навіть не дозволив йому зійти на берег, оскільки генерала проінформували, що лідер сіоністів може “викликати хвилювання та безлад”. Скасувати своє рішення він був змушений лише після втручання військового міністерства й міністерства закордонних справ [165, с. 643]. Зрештою, 3 січня 1919 р. була підписана угода між еміром Фейсалом (представником Хіджазу) і Х. Вейцманом (що представляв ВСО), у якій схвалювалась Декларація Бальфура і сторони затверджували один одного в дружбі та недоторканності святих місць мусульман і євреїв у Палестині [213, с. 85 – 86]. Угода, “складена в дружньому й поважному тоні, включала визнання взаємних територіальних прав євреїв і арабів та окреслювала схему майбутнього співробітництва між єврейською й арабською державами” [145, с. 14].

Питання про майбутнє Палестини, як уже вказувалося вище, розглядався на Паризькій мирній конференції, що відкрилася 18 січня 1919 р. Араби Передньої Азії були представлені на конференції делегацією Хіджазу, що очолював син шерифа Хусейна емір Фейсал. Він не мав ніякого досвіду в європейській дипломатії і цілком покладався на керівництво з боку англійців. Своім головним завданням Фейсал вважав домогтися згоди конференції на реалізацію політичних амбіцій шерифа Хусейна – створення під владою шерифа та його синів незалежної арабської держави, до якої ввійшло б якнайбільше земель, віднятих в Османській імперії. Ці прагнення Хусейна не поділялися багатьма арабськими керівниками і вони не визнавали повноважень Фейсала на Паризькій мирній конференції. Палестинські лідери не були включені до складу делегації Фейсала й доля палестинців у Парижі вирішувалась, таким чином, без їхньої участі.

Під впливом англійських радників Фейсал представив мирній конференції меморандум про створення незалежної арабської держави, в якому про Палестину говорилось наступне: “Більшість населення Палестини складають араби. Євреї дуже близькі арабам по крові і за характером. У принципі, ми абсолютно однакові. Проте, араби не можуть ризикувати, тобто

займати нейтральну позицію в складних питаннях, які стосуються інтересів народів і релігій у регіоні, що часто ставив світ перед труднощами. Араби хотіли б встановлення ефективної опіки з боку великої держави з умовою, що представницька місцева адміністрація буде активно сприяти матеріальному процвітанню країни ” [1, с. 26; 153, с. 32]. Представник Сирії на Паризькій мирній конференції заявив про те, що у рамках прагнення до створення незалежної та суверенної Сирії національний рух цієї країни був готовий прийти до компромісу із сіоністським рухом, у відповідності з яким „ворота Палестини будуть відкриті перед єврейською еміграцією, і євреї отримають в свої руки управління країною, досягнувши чисельної більшості; до тих пір Палестина буде автономною частиною у складі Сирії ” [193, с. 24].

У цілому, “східне питання ” не одержало на мирній конференції очікуваного висвітлення; основна увага приділялась європейським справам. Рішення, пов’язані з Близьким Сходом, усе відкладали й відкладали, не останньою причиною чого було суперництво Англії та Франції. Франція виступила проти визнання Фейсала як представника арабів на Паризькій мирній конференції, тому що хотіла отримати мандат на Сирію. Великобританія, у свою чергу, наполегливо намагалася переконати Хусейна та Фейсала відмовитися від планів включення Палестини в передбачувану арабську державу. Великобританія домоглася від Франції визнання Фейсала як офіційного представника арабів на Паризькій мирній конференції. Під час декількох зустрічей Фейсала з полковником Лоуренсом і Х. Вейцманом, емір заявляв про своє повне визнання права євреїв на створення в Палестині єврейського національного осередку, якщо будуть задоволені його вимоги, викладені у вищенаведеному меморандумі, на адресу мирної конференції. Але досягти на конференції своєї головної мети – державотворення під своїм управлінням, йому так і не вдалося. У березні наступного, 1920 р., Сирійський конгрес проголосив Фейсала королем Сирії та Палестини [225, с. 49]. Але араби втратили свій шанс.

Євреї були представлені в Парижі делегацією, очолюваною керівниками ВСО Вейцманом і Соколовим. Вони виступили з детальним викладом своєї програми та проектом резолюції щодо палестинського питання: “1. Високі договірні сторони визнають історичне право єврейського народу на Палестину та право євреїв на відтворення в ній свого національного осередку... 3. Суверенітет над Палестиною надається Лізі Націй, а управління доручається Великобританії як мандатарію... 5. Мандат надається на наступних конкретних умовах: а) У Палестині будуть створені такі політичні, економічні й адміністративні умови, які забезпечать створення єврейського національного осередку й, у кінцевому результаті, дадуть можливість утворити самостійну державу ” [1, с. 26; 153, с. 33; 158, с. 103]. 27 лютого 1919 р. , сіоністська делегація була запрошена Верховною Союзною Радою, державний секретар США Лансінг запитав у Вейцмана, що конкретно мається на увазі під терміном “єврейський національний дім ”. Вейцман відповів, що на даний момент сіоністи не прагнуть створити автономний єврейський уряд, але щорічно в Палестину повинні прибувати від 70 000 до 80 000 євреїв. У результаті поступово складеться нація – у такій же мірі єврейська, як французька нація є французькою, а англійська – англійською. Пізніше, коли євреї виявляться в більшості, вони створять власний уряд, який буде відповідати новій стадії розвитку Палестини і втілить їхні ідеали [165, с. 642; 158, с. 103].

Таким чином, уже в 1919 р. на Паризькій мирній конференції сіоністи прямо та недвозначно домагалися державотворення в Палестині. Навесні 1920 р. Сирію та Палестину охопила хвиля демонстрацій проти плану поділу арабських територій між Англією та Францією. Демонстрації носили також і антисіоністський характер, але спочатку вони були відносно мирними. Після коронації Фейсала в Дамаску в березні 1920 р. прагнення арабів до створення єдиної та незалежної держави посилювалися. Одним із головних гасел палестинських арабів стала вимога об'єднання Палестини із Сирією. Таким шляхом вони сподівалися позбутися від Декларації Бальфура, від сіоністів і

від англійської окупації. Власне допомоги палестинцям чекати було вже ні від кого. Паризька мирна конференція в січні 1920 р. закрилася, мирний договір із Туреччиною не був підписаний, а частка її колишніх арабських територій повинна була зважуватися Англією та Францією. Місія американського президента Вільсона в Парижі цілком провалилась і надії частини арабів на американський мандат, як на найменше зло для палестинців, виявилися нездійсненими.

У 1919 році Франція, в обмін на згоду Великобританії передати їй Сирію, виступила на підтримку вимог Великобританії на встановлення нею управління Палестиною. 25 квітня 1920 р. на конференції в Сан-Ремо Верховна рада Антанти передала мандат на Палестину Великобританії. Франція, яку представляв прем'єр-міністр Мільєран, хотіла взяти під своє управління Сирію, Ліван, Палестину та Мосул у північній частині Іраку. Такий поділ передбачався угодою Сайкс-Піко. Ллойд Джордж, який представляв Великобританію, користуючись військовою перевагою Англії на Близькому Сході і фактичною окупацією англійцями Месопотамії і Палестини, наполягав на передачі Мосула та Палестини, а також частини Сирії під англійський мандат. На близькосхідні території й на близькосхідну нафту претендували й США, представлені в Сан-Ремо спостерігачем. Присутність ще одного претендента змушувало Ллойд Джорджа та Мільєрана йти на взаємні поступки, щоб швидше вирішити тривалу суперечку. Мандати на арабські території були розподілені: Англія одержала Палестину з Трансйорданією та Ірак з Мосулом, Франція – Сирію та Ліван. Відразу ж після цього французькі війська направились на Дамаск, Фейсал був скинутий і “незалежна ” арабська держава перестала існувати. Рішення конференції в Сан-Ремо суперечили проголошеному на Паризькій мирній конференції принципу про самовизначення народів. 24 липня 1922 р. умови мандата були схвалені Радою Ліги Націй, 29 вересня 1923 р. мандат на Палестину офіційно набравши сили. Мандат фактично поширювався на двох територіях – Палестину та Трансйорданію – кордон між ними проходив у

двох милях на захід від лінії Акаба – Мертве море й далі до сирійського кордону по річці Йордан [237, с. 343; 187, с. 164].

Великобританія одержувала право контролю над зовнішніми зносинами Палестини, право отримувати в країні свої війська, Великобританії надавалася, як і будь-якій іншій країні-мандатарію у відношенні своїх підмандатних територій уся повнота законодавчої та виконавчої влади. Колишні території Османської імперії були поділені на конференції в Сан-Ремо 25 квітня 1920 року, за три роки до підписання Лозанського мирного договору, коли юридично Туреччина все ще перебувала в стані війни. Франція одержувала під своє управління Сирію та Ліван, Великобританія – Палестину, Трансйорданію та Месопотамію (Ірак). Усі ці території розподілялися як мандати класу “А”.

Відповідно до статті 25 мандата на Палестину, Палестина та Трансйорданія були включені в один мандат, однак їх вважали різними територіями. На прохання уряду Великобританії 16 вересня 1922 р. Рада Ліги Націй прийняла резолюцію, у якій схвалювалося окреме управління Трансйорданією. У 1923 р. Великобританія передала всю східну (розташовану за рікою Йордан) частину Палестини (майже 80% території) еміру Абдаллі, який проголосив створення незалежного емірату Трансйорданії. “Євреї вважали цей крок незаконним і тим, що він суперечить як Декларації Бальфура, так і постанові Ліги Націй, але нічого, крім протесту, не могли зробити ” [145, с. 15]. Це окреме від Палестини управління здійснювалося доти, поки ця територія не одержала 22 березня 1946 р. незалежність як королівство Йорданія.

Лорд Керзон виступав проти визнання яких-небудь законних прав сіоністського руху в Палестині: “Ми маємо справу з країною, де проживають 580 тисяч арабів і 30 чи 60 тисяч євреїв (причому, не всі вони сіоністи). Діючи в дусі шляхетних принципів самовизначення та звернувшись із прекрасним закликком до Ліги Націй, ми потім починаємо готувати документ, який є ...відвертою конституцією єврейської держави. Бідним арабам, як

неєврейській громаді, дозволено дивитися в замкову шпару” [213, с. 96; 236, с. 10; 187, с. 165]. Коли питання про мандат Великобританії обговорювався в парламенті, стало зрозумілим, що палата лордів проти політики Бальфура. Палата лордів проголосувала проти Декларації Бальфура, палата громад прийняла протилежне рішення, й англійський уряд офіційно взяв на себе відповідальність за мандат. ВСО все-таки вдалося включити формулювання, яке стосувалось “історичного зв’язку” та “відновлення національного осередку” в остаточний текст мандата [82, с. 151 – 155].

У найважливіших положеннях мандата говорилося: “...мандатарій повинен взяти на себе відповідальність за проведення в життя декларації, проголошеної 2 листопада 1917 р. урядом Його Величності на користь створення в Палестині національного осередку для єврейського народу. При цьому мається на увазі, що не повинні прийматися дії, які можуть порушити цивільні чи релігійні права неєврейських громад у Палестині чи ж права та політичний статус, якими користуються євреї в будь-якій іншій країні; вважається, що в цій декларації визнається історичний зв’язок єврейського народу з Палестиною, як і підстави для відновлення його національного осередку в цій країні. **Стаття 1.** Мандатарій несе всю повноту законодавчої й адміністративної влади, обмеження можливі тільки положеннями цього мандата. **Стаття 2.** Мандатарій несе відповідальність за створення в країні таких політичних, адміністративних і економічних умов, які забезпечать створення єврейського національного осередку, в такому вигляді, як це передбачається в преамбулі, розвиток самоврядних органів і несе відповідальність за забезпечення цивільних і релігійних прав усіх жителів Палестини, незалежно від расової та релігійної приналежності. **Стаття 4.** Єврейська установа буде визнана як громадський орган, який співпрацює з адміністрацією Палестини та консультує її з економічних, соціальних й інших питань, пов’язаних зі створенням єврейського національного осередку та захистом інтересів єврейського населення в Палестині. Під постійним контролем адміністрації буде сприяти розвитку країни, брати в ньому

активну участь. Такою установою визнається сіоністська організація, у тому випадку, якщо, на думку країни-мандатарія, її структура й статут відповідають відповідним вимогам. Вона повинна консультиватися з урядом Його Величності, уживати заходів щодо посилення співпраці всіх євреїв, які надають допомогу в створенні єврейського національного осередку. **Стаття 6.** Адміністрація Палестини, без нанесення шкоди правам інших громад, сприяє при наявності сприятливих умов імміграції євреїв і розвитку співпраці з єврейськими установами, визначеними в статті 4. Сприяє заселенню євреями земель, які не використовуються для громадських цілей ” [2, с. 22 – 23; 82, с. 151 – 155; 12, с. 2030; 149, с. 37 – 38].

Мандат не передбачав створення ніякого органу для арабів Палестини. Із ними, втім, не проводилося ніяких консультацій із приводу мандатного управління [2, с. 22 – 23; 51, с. 2]. У тексті мандата англійці не давали арабам ніяких гарантій на збереження їхніх політичних прав. Фактично в усьому документі навіть жодного разу не згадувалося слово “араб ”. 25 липня 1922 р. арабська палестинська делегація в Лондоні відправила на адресу великих держав і Ліги Націй офіційний протест проти прийняття Радою мандата на Палестину [91, с. 306]. При цьому вони заявляли, що якщо Сирія й Ірак – інші мандатні території – тимчасово потрапляють під опіку європейських держав, щоб у свій час знайти повну незалежність, то палестинська адміністрація (в якій не було арабських представників) береться проводити політику, неприйнятну для більшості місцевого населення [165, с. 644]. Для сіоністів, звичайно ж, особливо важлива була 4-я стаття мандата.

ВСО заявлялось, що мандат “підтримує єврейські інтереси ” і що його основною метою є якнайшвидше створення єврейського національного дому. Тому лідери сіоністів прийняли його з величезним задоволенням.

Єдиними, хто намагався консультиватися з палестинськими арабами були члени комісії Кінга-Крейна. Висновки комісії були просто зігноровані. США підтримали політику втілення в життя Декларації Бальфура, а Конгрес

прийняв резолюцію, у текст якої були включені формулювання цієї Декларації [1, с. 33 – 34; 158, с. 103; 232, с. 3; 233, с. 252]. У лютому 1925 р. Сенат США схвалив укладену в 1924 році конвенцію з Великобританією про мандатну політику в Палестині. У ній була офіційно закріплена згода США на мандат Великобританії на управління Палестиною. У свою чергу, країна-мандатарій гарантувала захист “комерційних і експлуатаційних прав” США в Палестині [232, с. 5]. Крім того, у цьому документі проголошувалися право й обов’язок США “виявляти турботу” про Палестину, підкреслювалося, що мандатна адміністрація особливо зобов’язана “сприяти єврейській імміграції” і в тісному співробітництві з ВСО “проводити щільне розселення євреїв”. У пункті 7 конвенції говорилося про те, що ніяких змін умов мандата Великобританія не буде починати без згоди Вашингтона [93, с. A2448]. Утримуючись від офіційно проголошеної політики підтримки сіоністів, США побічно намагалися сприяти припливу єврейських іммігрантів у Палестину. Про це свідчило прийняття в 1924 році урядом США закону, що містить істотні обмеження на в’їзд латиноамериканців і євреїв [156, с. 64; 158, с. 103].

У первісних пропозиціях ВСО, викладених в листах Х. Вейцмана до Д. Ллойд Джорджа, Г. Семуеля, інших політичних діячів Великобританії, містилося прохання про те, щоб єврейський національний осередок був створений в межах наступних кордонів: “На півночі – північний і південний берег ріки Литані, аж до 33°45’ північної широти, включаючи Голанські висоти [126, с. 347]. Потім – на південний схід до точки, розташованої до півдня від Дамаска, і до заходу – від точки, розташованої неподалік від залізниці на Хіджаз. Кордон на сході – лінія поблизу і на захід від залізниці на Хіджаз; на півдні – лінія від Акаби до аль-Аріша. На заході – Середземне море. На основі домовленості з арабським урядом, через Акабську затоку повинне бути забезпечене право вільного доступу до Червоного моря. Постачання її (Палестини) водою повинне відбуватися зі схилів м. Хермон, із верхів’їв Йордану та ріки Литані в Лівані... З цієї причини ми вважаємо вкрай необхідним, щоб північний кордон Палестини включав долину Литані

на відстані приблизно 25 миль вище вигину ріки, а також охоплював би західні та південні схили м. Хермон” [182, с. 321; 233, с. 252; 1, с. 35].

У своєму посланні англійським лейбористам від 20 квітня 1920 р. Д. Бен-Гуріон писав: “Потрібно, щоб джерела води, на яких ґрунтується майбутнє країни, не виявилися поза кордонами національного єврейського осередку. Хауранська долина, яка по суті представляє собою частину Палестини, не повинна бути від неї відрізана. Тому ми постійно наполягаємо, щоб Єрец – Ізраель включав південний берег Літані та Хауранський район від Лиджатського джерела. Країна гостро має потребу в основних ріках цієї землі – Ярмуці, Літані та Йордані. Промисловості необхідна електроенергія, яку зможуть виробляти побудовані на них гідроелектростанції ” [183, с. 210]. Але кордони Палестини були встановлені в межах набагато меншого району. За підсумками поділу Близького Сходу між європейськими державами-переможницями в I світовій війні, ріка Ярмук, Голандські висоти, Хауран і схили Хермона не ввійшли в Палестину, багато в чому через позицію Франції, яка претендувала на Ліван і Сирію.

Міжнародному співтовариству введення мандатної системи пояснювалося тією обставиною, що надати незалежність народам, які проживали на території колишньої Османської імперії негайно, не представляється доцільним, тому що ці народи знаходяться на низькому ступені розвитку та не здатні відразу після закінчення світової війни створити й забезпечити роботу державних органів. У своїх мемуарах Д. Ллойд Джордж як виправдання доцільності введення мандатної системи, писав про те, що для всіх країн повинні бути забезпечені рівні економічні можливості у відношенні підмандатних територій, повинні бути забезпечені гарантії того, що місцеве населення не буде експлуатуватися, ні економічно, ні у військовому відношенні країнами-мандатаріями. При цьому, він двозначно додавав, що це фактично ті методи, що Великобританія застосовує у відношенні своїх колоній [97, с. 442].

Мандат Великобританії на Палестину набрав сили де-юре у вересні 1923 року, після висновку Лозаннського договору з Туреччиною. До цього англійська адміністрація де-факто існувала там у формі військового уряду в період із грудня 1917 р. по червень 1920 р., що 1 липня 1920 р. очолив цивільний Верховний комісар сер Герберт Семуель. У березні 1921 р. Палестина (разом із іншими підмандатними територіями) була передана з відання міністерства закордонних справ у відання міністерства колоній, що в цей час очолював Уїнстон Черчилль [1, с. 39]. М. Семуель прибув у Єрусалим 30 червня 1920 р. Ішов зустрів його у захваті. Призначення сера Герберта на посаду Верховного комісара було зустрінуте як „початок нового розділу в історії співробітництва між англійцями, як найсприятливіша прелюдія до британського правління Палестиною” [129, с. 57]. Військове управління Палестиною закінчилось і влада перейшла до цивільної адміністрації типу колоніального управління на чолі з Верховним комісаром. Англійські війська залишилися на території Палестини й підкорились єгипетському експедиційному корпусу Алленбі зі штаб-квартирою в Каїрі.

Таким чином, підтримуючи один одного в питанні передачі мандата на управління Палестиною Великобританії, і британський уряд, і ВСО досягли своїх тактичних цілей у Палестині в цей період.

Розділ 2.

ПОЛІТИКА ЛІГИ НАЦІЙ І ВЕЛИКОБРИТАНІЇ,
ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ АРАБО-ЄВРЕЙСЬКОГО ЗБРОЙНОГО
ПРОТИСТОЯННЯ В ПАЛЕСТИНІ2.1. Створення та діяльність мандатної
адміністрації в Палестині в 20-і роки ХХ ст.

Із 1920 по 1925 рік першим Верховним комісаром був Герберт Семуель. До свого призначення на посаду Верховного комісара Палестини Г. Семуель був головою сіоністського комітету з економічного розвитку Палестини. Його призначення викликало різке збурювання в Палестині. Становище там настільки ускладнилося, що командує англійськими військами на Близькому Сході фельдмаршал Алленбі, який сам симпатизував сіонізму, звернувся з тривожною телеграмою в Лондон. Він писав 6 травня 1920 р.: “Дуже важливо..., суто конфіденційно... Я вважаю, що призначення єврея як першого губернатора є вкрай небезпечним. Мусульманське населення вже зараз перебуває в сильному роздратуванні через слухи про включення Декларації Бальфура в текст мандата. Вони розглядають призначення єврея на посаду глави управління, хоча й англійського єврея, як передачу країни під постійне сіоністське керівництво. Я боюся, що це призначення викличе загальний рух протесту й ми повинні бути готові до спалаху насильства проти євреїв, убивств, нападів... проти нас на Сході. Місцеве християнське населення – протестанти, католики, православні будуть також діяти проти єврейської влади”. У такому ж дусі висловлювався і військовий губернатор Єрусалима: “...Багато хто тут не вірять, що Великобританія могла зважитися на таке після всіх її обіцянок. Їх (арабів) неможливо змусити визнати в Семуелі тільки лише британського державного діяча іудейського віросповідання. Вони бачать у ньому першого єврея та

сіоніста, і вважають, що він представляє євреїв і сіоністів, а не уряд Великобританії” [233, с. 262; 213, с. 105 – 106].

У заяві щодо Близького Сходу 14 червня 1921 року У. Черчилль охарактеризував Г. Семуеля “як дуже ревного сіоніста ” [13, с. 285; 192, с. 143]. Щоб підкреслити, що Семуель є насамперед британським державним чиновником, одночасно з призначенням на посаду Верховного комісара, йому було надано лицарське звання і він став лордом. Перед від’їздом у Палестину він опублікував заяву про головні напрямки британської політики. У ньому говорилося про релігійну волю й збереження сформованого контролю над святими місцями відповідних церков. Про саму систему мандатного управління говорилося дуже розпливчасто, що “...високі посади будуть виповнюватися британськими чиновниками... Інші посади будуть відкриті для місцевого населення незалежно від релігійної приналежності ” [107, с. 136]. Семуель обіцяв установлення твердого порядку й активний економічний розвиток країни. У заяві говорилося також, що повинні бути “...вжиті необхідні заходи для відновлення – re-constitution – Єврейського національного осередку в Палестині... Двотисячорічні прагнення євреїв будуть, нарешті, реалізовані. Але будуть також скрупульозно шануватися права неєврейського населення ” [14, с. 641; 213, с. 108]. ВСО вважала, що якщо Верховним комісаром Палестини призначений єврей, то це є підтвердженням Великобританією Декларації Бальфура. Але незабаром стало очевидним, що Семуель, який намагався бути справедливим і чесним стосовно всіх прошарків населення, відступив від колишніх позицій і, на розчарування сіоністів, став завойовувати довіру арабів [102, с. 139].

Після створення в Палестині цивільної адміністрації, перший Верховний комісар Палестини Г. Семуель у жовтні 1920 року призначив членів Консультативної ради – до її складу ввійшли 7 арабів (4 мусульман і 3 християни) і 3 євреї [51, с. 6; 192, с. 143]. Існування такої ради створювало видимість участі палестинців в управлінні країною. Насправді ж Консультативна рада ніякої реальної влади не мала. Спочатку острах

проводити вибори змусив Семуеля просто призначити таку раду з лояльних Великобританії представників арабської верхівки. Ця рада проіснувала два роки, його перше засідання відбулося 6 жовтня 1920 року. Воно, за словами головного секретаря виконавчої ради У. Діда, пройшло успішно. Але вже на цьому засіданні мусульманські члени ради висловили переконання, що вони не повинні призначатися, що необхідні вибори. Верховний комісар пообіцяв провести вибори при формуванні районних рад [213, с. 111].

У 1922 році при Верховному комісарі Г. Семуелі євреї очолювали департаменти комерції і промисловості, праці; були помічниками начальників департаментів суспільної безпеки, залізниць, очолювали відділ імміграції (Хайфа), обіймали інші високі посади в британській адміністрації. Із 2130 офіційних молодших чиновників 556 були євреями; з 360 вищих чиновницьких посад в адміністрації – 50 займали євреї [15, с. 300, 323]. Але, в адміністративному апараті мандатного уряду Палестини чиновників-арабів було завжди більше.

Найбільш важливі посади, аж до помічників районних комісарів обіймали англійці [8, с. 30]. Як додаток до британського військового гарнізону в Палестині формувався розгалужений поліцейський апарат. Ще в період військової окупації англійці створили кілька поліцейських шкіл, що готували охоронців порядку з місцевого населення. Увесь поліцейський апарат перебував під керівництвом винятково британських офіцерів [76, с. 4].

Крім поліції, був створений, також під командуванням англійських офіцерів, батальйон жандармерії чисельністю більш 500 осіб. Він складався, головним чином, з черкесів. Другий жандармський батальйон, – понад 750 осіб – був набраний винятково з ірландців. У цілому, управління безпеки, що відало поліцією та жандармерією, було головним знаряддям мандатарія, на нього затрачалася левина частка палестинського бюджету – близько 40% усіх витрат [76, с. 7].

Вища влада в Палестині належала Верховному комісарові, що контролював діяльність Виконавчої ради й Консультативної ради, що

складалися з 10 офіційних вищих британських чиновників і 10 призначуваних членів – 4-х мусульман, 3-х християн і 3-х євреїв. Палестинська адміністрація також перебувала під контролем Верховного комісара й складалася як з офіційних чиновників, так і з місцевих “кращих арабів і євреїв”. Виконавча рада, складалася винятково з англійських чиновників. Керував Виконавчою радою Головний секретар, що підкорявся безпосередньо Верховному комісару. Головний секретар готував усі документи й справи для комісара, давав щодо них свої висновки та рекомендації й був, таким чином, головним радником і помічником комісара. У Виконавчу раду входили десять звичайних секретарів, що керували десятьма адміністративними управліннями – departments – поліцейським, судовим, фінансовим тощо. Нарешті, до складу Виконавчої ради входили 35 рядових чиновників [49, с. 189; 87, с. 17]. Саме Виконавча рада була апаратом чинної державної влади в Палестині в руках Верховного комісара. У Палестинській адміністрації Головний секретар контролював усі департаменти; Головний скарбник відав фінансами; Генеральний повірник був юридичним радником уряду. Усі троє входили у Виконавчу раду. Інші члени уряду становили Секретаріат, глава якого був підзвітний Верховному комісару. Традиційно дві посади виконавчої влади – генерального аторнея та директора департаменту імміграції обіймали британські чиновники єврейського походження, активні члени сіоністського руху [248, с. 59]. У Палестинську адміністрацію входили також: помічник Генерального секретаря, 9 секретарів-помічників (семеро з яких були британцями, один араб й один єврей), один управляючий справами. Фінансова комісія, у яку входили всі секретарі-помічники, регулярно перевіряла фінансові справи (прибутки і витрати) адміністративних районів. Посади губернаторів районів і помічників губернаторів районів у 1925 році були змінені на посади комісарів і помічників комісарів районів. Кількість адміністративних районів у 20-і роки скорочувалася з десяти до семи, а потім до трьох [192, с. 144]. Другим, щодо важливості, органом управління (департаментом), зі створених

у 1920 р. десяти управлінь, було судове. Вищою судовою інстанцією був апеляційний суд під головуванням англійця. Британські судді головували також у районних і земельних судах. Усі дрібні карні й цивільні справи розглядалися в судах нижчої інстанції, що існували ще при турках і створювалися за традицією кожною релігійною громадою [76, с. 7].

Фінансове управління відало розкладкою й збором податків. У ньому працювали тільки британські чиновники. Стара турецька податкова система була, спочатку, майже цілком збережена, лише була зменшена з 12,5% до 10%. Палестинської адміністрації підкорилися департаменти: сільського господарства, археології, освіти, митниць й акцизу, охорони здоров'я, розмежування земель, лісової, промисловості та кооперативних громад, міграції й статистики, громадських робіт, комунікацій [49, с. 159 – 161]. Три адміністративних райони були розділені у свою чергу на 18 адміністративних округів. У Південний район входили: Газа, Беершеба, Яффа та Рамла. Район Єрусалима складався з Хеврона, Віфлеєма, Єрусалима, Єрихона й Рамалаха. Північний – з Тулькарма, Наблуса, Дженіна, Назарета, Бейсана, Тиберіаса, Хайфи, Аккі й Сафада [48, с. 3; 192, с. 144].

Британська адміністрація регулярно публікувала звернення до усіх, хто мав якісь права на ті чи інші земельні ділянки в будь-якій частині Палестини. Це робилося для складання повних земельних реєстрів Палестини. У 20-і роки в Палестині з цією метою було прийнято кілька земельних законів і розпоряджень. Британська адміністрація досить часто публікувала розпорядження про експропріацію земель для суспільних потреб (для поліцейських дільниць, будівництва доріг, телефонних ліній, ліній електропередач, сільськогосподарських шкіл, аеродромів тощо). Ці розпорядження стосувалися земельних ділянок, що знаходилися винятково в арабських селах, арабських міських кварталах, чи ж у районах переважного проживання арабів [67, с. VI-VII; 68, с. 271, 583; 74, с. 857, 752; 192, с. 145].

У 1927 році Верховний комісар затвердив закон про компенсації робітникам, який був охарактеризований адміністрацією як “перша спроба

палестинського уряду захистити соціальне законодавство ”. Найбільша компенсація, передбачена за смерть чи нещасливий випадок на виробництві не повинна була перевищувати 250 палестинських фунтів, що виплачувалися родичам загиблого, чи потерпілому, який втратив працездатність протягом трьох років. Але, за цим законом, у категорію “робітників ”, тобто тих, хто мав право на цю компенсацію, належали тільки люди, зайняті ручною працею, які одержували не більш 350 пал. ф. у рік [78, с. 10; 192, с. 145]. Система місцевого управління в сільських районах була англійцями трохи змінена, у порівнянні з турецькою. У 1921 р. був виданий закон, за яким, поряд із сільськими старостами-мухтарамі, могли створюватися сільські ради з правом збору місцевих податків і місцевого самоврядування.

Усі розпорядження єврейських, арабських чи змішаних місцевих органів (Local Council) підлягали затвердженню Верховним комісаром [100, с. 231]. Крім того, президентів місцевих рад або затверджував Верховний комісар, або районний комісар, у випадку, якщо ці ради знаходилися в селах чи містах його району. Ними ж затверджувалися мери та їхні заступники в муніципальних радах [71, с. 5, 340; 69, с. 760, 1385, 1399; 72, с. 661, 735, 760; 192, с. 145]. Діяльність місцевих рад регламентувалася законом про місцеві ради 1921 року. Щороку в його текст вносилися доповнення. Процес утворення місцевих рад у Палестині йшов досить повільно – у 1924 році в Палестині налічувалося 27 місцевих рад – 23 в арабських селах і 4 у єврейських поселеннях [49, с. 72 – 73; 96, с. 72; 192, с. 145].

У 1927 році відбулися перші вибори в муніципальні ради, у 1928 році засновувалися муніципальні суди. Кожна муніципальна рада мала свій бюджет, використовуваний на муніципальні потреби (див. Додатки, табл. 2).

Щорічно палестинська адміністрація публікувала свої звіти, у яких приводилися суми прибутків і витрат адміністрації.

Площа Палестини в період мандата складала більш 10 тисяч кв. миль. За переписом, проведеним британською адміністрацією в 1922 році, при загальній чисельності населення в 757 182 осіб, у 844 палестинських селах

проживало 389 534 осіб. Наприкінці 1929 року в сільській місцевості проживало 481 828 людей [74, с. 3; 192, с. 146].

В організаційному відношенні палестинські сіоністи були секцією ВСО, президентом якої був Вейцман, а палестинська сіоністська комісія, що пізніше стала іменуватися ЄА, була частиною виконкому ВСО, що знаходився в Лондоні. Виконком ВСО через Вейцмана, Ротшильда, Соколова, Семуеля й інших сіоністських керівників, був тісно пов'язаний з англійським урядом. Прем'єр-міністр Ллойд Джордж, міністр закордонних справ Бальфур, міністр колоній Черчилль й інші члени кабінету були гарячими прихильниками сіонізму, тим більше, що мета британського колоніалізму збігалася з цілями й інтересами сіоністів.

Улітку 1920 року відбулася перша зустріч Г. Семуеля з сіоністською комісією з питань імміграції. Спочатку провідний експерт комісії А. Руппін заявив про необхідність установити квоту єврейської імміграції протягом першого року в 10 тисяч єврейських робітників (5 тисяч для роботи в сільському господарстві і 5 тисяч для роботи на будівництві доріг і будинків). Згодом необхідна цифра євреїв-іммігрантів склала 17 тисяч осіб. М. Семуель затвердив квоту в 16,5 тисяч іммігрантів на перший рік [228, с. 9; 192, с. 146]. Однак, тих що бажають в'їхати в Палестину виявилось менше, ніж припускали ВСО і Верховний комісар.

Коли під час I світової війни британські війська ввійшли в Палестину, представники єврейських поселень й інших общинних лідерів на зустрічі в Петах-Тикве (2 січня 1918 року) обрали тимчасовий комітет для переговорів із британською владою й підготовки до виборів делегатів в Установчі збори, згодом назване Обраними зборами чи Обраною Асамблеєю (Асефат Ханівхарім). Другі підготовчі збори були проведені влітку 1918 р. у Яффі. У його роботі брав участь президент ВСО Х. Вейцман, що заявив про необхідність домогтися єдності серед палестинських євреїв із метою досягнення завдань, що з'явилися після опублікування Декларації Бальфура [142, с. 78]. При загальному числі виборців у 28 765 осіб, у голосуванні взяло

участь 77%. У ході виборів, що проходили 19 квітня 1920 р., було обрано 314 делегатів [124, с. 1247; 123, с. 84]. Після сесії першої Обраної Асамблеї, євреї Яффи, Тель-Авіва, Єрусалима та Хайфи організували ради громад, які поряд із радами поселень, що вже існували, були осередками общинних організацій по всій Палестині [123, с. 84]. Перші збори Асамблеї були відкриті 7 жовтня 1920 року в Єрусалимі. На ньому було прийняте рішення обрати Національну раду (Ваад леумі) як виконавчий орган ішува в період між сесіями Зборів. Ваад леумі відігравав найважливішу роль і в організації єврейської імміграції. Із цих питань він мав постійні зносини з Виконкомом ВСО в Лондоні. Крім того, члени Ваад леумі практично постійно вели переговори з чиновниками міністерства колоній у Лондоні, з Г. Семуелем й імміграційним департаментом у Палестині [228, с. 26]. У 20-і роки єврейська громада в Палестині (ішув) мала свою Обрану Асамблею (Асефат Ханівхарім), що складалася з 71 члена старші, ніж 25 років, що обирала, у свою чергу, Національну раду (Ваад леумі), яка, у свою чергу, обирала Виконком із 40 членів. Крім того, ішув мав раду рабинів, призначених для захисту релігійних інтересів євреїв у Палестині [82, с. 21; 197, с. 9]. Вибори в ці органи проводилися на підставі закону 1926 року про релігійні громади й розпоряджень Верховного комісара щодо виборів у ці органи (лютий і березень 1930 року) [66, с. 257; 48, с. 101 – 102].

Улітку 1922 року в рамках Ваад леумі був створений Арабський секретаріат на чолі з Ніссімом Маллулом. Під його керівництвом на початку 20-х років було проведено кілька страйків на “змішаних ” арабо-єврейських підприємствах, які в цей час ще існували.

Друга Асамблея, скликана 21 січня 1926 року обговорювала конституцію національної общинної організації, за якою членство в громаді повинно було бути обов’язковим. Великобританія, зацікавлена в збереженні єврейської громади як релігійної, а не як національної громади, виступала за добровільне входження в громаду. На таких же позиціях стояли єврейські релігійні партії. Так, ультраортодоксальна партія “Агудат Ісраель” виступила

проти прийняття конституції й проти виборчого права жінок і наполягала на тому, щоб було визнане верховенство єврейського релігійного закону [123, с. 85; 124, с. 1248; 143, с. 18 – 20]. Уряд Великобританії заперечував проти обов'язкового членства в громаді всіх євреїв Палестини й права громади збирати податки. Після тривалих обговорень, Національна рада (Ваад леумі) погодилася з цими вимогами. На підставі зазначеного вище закону 1926 року про релігійні громади, 1 січня 1928 року за підписом Верховного комісара були опубліковані єврейські обшинні правила, які “слугували законодавчою основою єврейської обшинної організації до створення держави” [143, с. 21]. За цими правилами, тільки Національна рада офіційно визнавалася представником палестинського єврейства, а Обрана Асамблея мала право збирати податки. Таким чином, на “місцевому рівні муніципальна влада виконувала обшинні функції, спрямовані на посилення національно-світського аспекту єврейського самоврядування в Палестині під егідою Великобританії” [143, с. 21].

За цими правилами євреям дозволялося вийти з громади. “Агудат Ізраель” відповідно вийшла з громади, не визнавши ні Національну раду, ні головний Рабинат [123, с. 85]. Обрана Асамблея була представником єврейської громади й схвалювала бюджет Національної ради, що включав також бюджет Рабинської ради. Ішув замість Виконкому ВСО взяв на себе контроль над єврейською шкільною системою й пізніше над єврейськими інститутами охорони здоров'я. На перших сесіях Обраної Асамблеї були видані накази про ціни і внески, обговорювалися політичні питання й проблеми безпеки та економіки єврейської громади [123, с. 85]. Її рішення сприймалися як офіційна політика єврейської громади. Правила, що визначили систему виборів в Обрану Асамблею, були офіційно визнані 3 березня 1930 р. Вони забезпечили загальне виборче право, таємне голосування й пропорційне представництво. Кожен зареєстрований член єврейської громади 20-літнього віку і старший міг бути кандидатом для обрання, якщо він міг читати, писати й говорити на івриті [123, с. 85].

Правила гарантували також створення центральних і місцевих рабинських рад. Бюджет Рабинської ради визначався разом із Національною радою [123, с. 1248].

Верховний комісар дозволив діяльність цих органів, але мандатні влади були стурбовані тим, що араби, за цим прикладом, можуть зажадати скликання арабських зборів, а це, на думку Семуеля, могло привести до загальних утруднень у палестинській політиці британського уряду [213, с. 113].

Ці побоювання призвели до того, що англійський уряд вирішив передати підмандатні території на Передньому Сході під управління міністерства колоній, вилучивши, таким чином, Палестину з ведення міністерства закордонних справ, тим більше, що главою його був Керзон, який протривався сіоністському плану. У лютому 1921 року Палестина з Трансйорданією й Іраком були передані в Колоніал офіс, у той час як Єгипет залишився в підпорядкуванні Форин офіс. Підмандатні території, таким чином, не тільки фактично, але і формально, юридично, у рамках Британської імперії стали розглядатися як колонії [213, с. 114].

Міністром колоній 14 лютого 1921 р. був призначений У. Черчилль, просіоністські погляди якого були давно відомі. Він відразу же створив спеціальний комітет із Палестини, що викликало гаряче схвалення Вейцмана й насагу серед сіоністів [213, с. 114].

Із метою зміцнити позиції релігійних кіл у єврейській громаді Палестини, перший Верховний комісар Палестини Г. Семуель призначив комісію, очолювану Н. Бентвичем, який обіймав тоді посаду секретаря в мандатному уряді, яка рекомендувала створення Обраної колегії з 100 членів (2/3 рабинів, які практикували, і 1/3 світських представників міста й сільських громад) із метою обрати двох головних рабинів і Раду Головного Рабината. У 1921 р. Обрана колегія зібралася в Єрусалимі, і на її 6-ій зустрічі були обрані два головних рабини – А. И. Кук і Я. Меїр, що стали також головами Ради Головного Рабината Палестини. У Раду були також призначені три

сефардських і три ашкеназійських рабини. До того ж були також обрані два головних секретарі (один ашкеназійський і один сефардський) і три світських радники. Британська мандатна адміністрація розглядала знову створений Головний Рабинат Палестини як єдино офіційно визнану й компетентну організацію в питаннях особистого статусу. Рішення Рабината втілювалися в життя цивільними судами. За конституцією, Головний Рабинат обирався на період п'яти років [142, с. 226].

Взагалі ж, ортодоксальні євреї далеко не всі селилися в Палестині, пояснюючи це небезпекою для життя, економічними складнощами, неможливістю дати своїм дітям ортодоксальну релігійну освіту. Ортодокси сприймали сіонізм не як спробу відродити Палестину, а як еретичну спробу заснувати державу – Іудейське царство, створення якого було привілеєм Месії [165, с. 584]. Їхні лідери регулярно зверталися до британського уряду й Ліги Націй зі скаргами на сіоністів, на їхню діяльність, спрямовану на підміну національного будинку будинком сіоністським. Неодноразово вони зверталися за підтримкою до лідерів арабського національного руху з пропозицією спільної боротьби проти “сіоністської небезпеки”. Вони критикували й Декларацію Бальфура та діяльність першого Верховного комісара, британських чиновників мандатної адміністрації за їх нібито просіоністську політику.

Ортодокси як і раніше не визнавали сіонізм, але, поступово вони стали брати більш активну участь у колонізації Палестини. Убивства ортодоксальних євреїв-антисіоністів у Хевроні, Сафаді й Єрусалимі під час повстання 1929 року підштовхнули їх до співробітництва із сіоністами в деяких областях. Хоча вони як і раніше принципово не входили в Національну раду євреїв Палестини. Вони вимагали, щоб Ваад леумі визнав авторитет Тори, членом ради не могла бути людина, що відкрито порушувала заповідь про дотримання суботи, жінки не повинні мати права голосу, рада не повинна субсидіювати заклади, що готують заборонену їжу [165, с. 588].

У Палестині англійці залишили „мегсель” – оттоманську кодифікацію (1869 – 1876 р.), яка регулювала право боргових обов’язків, нерухомості, а також норми торговельного права, права об’єднань та процедурних дій. Цей документ був упорядкований з використанням догм ісламу та під впливом „Громадянського права ” Наполеона. „Мегсель” мав вигляд історичної книжки тому, що його положення ілюструвалися масою загальних та абстрактних прикладів [140, с. 20]. Навіть у Туреччині норми „мегсель”, як і інші закони, що базувалися на ісламі, були скасовані у 1926 році після введення швейцарського „Громадянського кодексу”.

Діяльність раввінатських судів будувалася на ґрунті норм єврейського права, мусульманських судів – на нормах шаріатського права, а інших судів – на основі норм відповідних християнських громад [140, с. 28].

Стаття №4 тексту мандата на Палестину передбачала створення в Палестині єврейської “організації для переговорів і співробітництва з адміністрацією Палестини з економічних, соціальних й інших питань, що будуть сприяти створенню єврейського національного осередку” [246, с. 40]. Із 1922 по 1929 роки роль цієї установи, передбаченої мандатом відіграла ВСО. На XII сіоністському конгресі в 1922 році Х. Вейцман і його прихильники (306 з 445 делегатів) установили контроль над ВСО. Верховними органами ВСО були Виконком і Генеральна рада, що складалася з 78 членів, 41 із яких перебували в Палестині [82, с. 17 – 19; 192, с. 146]. У 1929 році на XVI сіоністському конгресі (Цюріх) була створена організація – Єврейське Агентство для Палестини. У керівних органах цієї організації передбачався принцип рівного представництва сіоністів і несіоністів. Але, у статуті цієї організації передбачався контроль ВСО над ЄА. Крім того, ВСО одержувала право заміщати вакантні місця в керівництві ЄА, якщо несіоністи не виділяли своїх представників, при цьому, велика частина несіоністів, призначених у ці органи, не займалася практичною роботою, їхнє представництво носило символічний характер [233, с. 336; 123, с. 613].

Британський уряд й адміністрація в Палестині координували свою діяльність із питань колонізації Палестини, імміграції в країну з ВСО, проводячи офіційні переговори з політичним відділом ВСО, визнаним як міністерство закордонних справ сіоністського руху; останній такі ж переговори проводив із Лігою Націй [239, с. 33; 192, с. 146].

Британська адміністрація в Палестині всіляко сприяла створенню єврейського національного осередку в Палестині, пояснюючи свою підтримку цього осередку арабській верхівці тим, що положення про його створення включені в Декларацію Бальфура, а та, у свою чергу – у текст мандата на Палестину. Завдяки й цій підтримці, з вересня 1920 по 1929 роки в Палестину в'їхало 99 806 єврейських іммігрантів, а земельна власність ішува виросла за цей період із 650 000 до 1 164 660 дунамів [52, с. 8].

Під час прийняття мандата на Палестину, Великобританія не давала згоди лідерам ВСО на створення єврейської армії в Палестині. Незважаючи на відсутність дозволу держави-мандатарія, на території Палестини з 1920 року активно формувалися єврейські напівпідпільні збройні формування. На самому початку 1920 р. В. Жаботинський докладав полковнику Уотерсу-Тейлору, начальнику штабу генерала Болса про існування військової організації євреїв, вважаючи, що діє в дусі Декларації Бальфура. Після відмови Великобританії в наданні Хагани зброї, вона стало здобуватися таємно [169, с. 186]. Лідери сіоністського руху пояснювали його появу необхідністю захисту єврейських поселень. Такі збройні групи були створені практично в кожному єврейському поселенні, що, у свою чергу, стали опорними військовими пунктами Хагани (Оборони), остаточно створеної в 1923 році. А ініціаторами створення груп Хагани були В. Жаботинський і П. Рутенберг – колишній політичний діяч в уряді Керенського [216, с. 34]. Головне завдання цих формувань, за словами одного з їхніх лідерів Єліаху Голомба, полягала в тому, щоб “привчити арабів до думки, що нам призначено правити цією країною, і вселяти в них страх ” [197, с. 34]. Офіційно сіоністські керівники заперечували свій зв'язок із Хаганою, однак

заступник голови ЄА Захер відкрито визнавав, що кожен населений пункт у Палестині, у якому проживає більш-менш значна кількість євреїв, має свою Хагану й що багато зброї таємно завозиться в країну для цієї організації [213, с. 161]. Загони Хагани, разом з англійськими військами втихомирювали селянські виступи, розганяли демонстрації арабських безробітних й арабських націоналістів у містах.

Ще 3 березня 1915 р. в Александрії, з ініціативи В. Жаботинського та Трумпельдора був створений комітет єврейського легіону, що почав діяльність щодо створення єврейських збройних формувань у складі британської армії для “звільнення Ерец-Ізраеля” [169, с. 174]. У Єгипті в цей час знаходилося більше 11 тис. євреїв, висланих турецькою владою з Палестини. На переговорах із британською владою Жаботинський і Трумпельдор одержали відмову від генерала Максвела, що мотивував його тим, що закони Британської імперії забороняли приймати солдатів-іноземців до складу королівської армії. Правда, з його дозволу був створений “батальйон погоничів мулів ” у складі 600 осіб, що був посланий у Галліполі для участі в Дарданелльській операції. Командиром батальйону був призначений британський офіцер Джон Генрі Паттерсон. Видатну роль у формуванні цього підрозділу відіграв Йосиф Трумпельдор – колишній єдиний єврей-офіцер царської армії, повний Георгіївський кавалер, що втратив руку в російсько-японській війні. Трумпельдор був упевненим сіоністом – навіть у японському таборі для військовополонених він організовував сіоністські групи та збирав гроші для ішува [129, с. 35]. Британське командування не використовувало це військовополонених в активних бойових діях, доручаючи йому в основному конвойні й інші допоміжні функції [169, с. 189]. Після провалу Дарданелльської операції, батальйон був повернутий в Александрію й через два місяці розформований. 120 осіб зі складу цього батальйону стали згодом ядром єврейського легіону в Англії. Після цього Жаботинський узяв на себе завдання – переконати британський уряд дати дозвіл на формування єврейського легіону.

Після реформування загону поводитирів мулів, Трумпельдор зробив спробу сформувати стотисячну армію, яку, на його думку, можна було б відправити на Кавказький фронт. А там вона могла б пробитися через Вірменію та Месопотамію до Палестини [129, с. 39]. З цієї ідеї нічого не вийшло.

На початку 1917 року Лондон віддає своїм військам наказ почати втручання в Палестину. Лідери сіоністського руху звернулися до уряду Великобританії з проханням про формування єврейського підрозділу для надання військової підтримки англійській армії у воєнних діях на Близькому Сході. Британський військовий міністр лорд Кітченер був проти створення єврейських підрозділів у складі британської королівської армії. Свою відмову він обґрунтовував тим, що після провалу Дарданелльської операції не було сенсу починати нову воєнну операцію на Близькому Сході, а потрібно було перемогти Німеччину на Західному фронті [129, с. 39; 169, с. 175]. Проте, Жаботинський розгорнув енергійну кампанію за створення єврейського легіону. План Жаботинського обговорювався в палаті громад, хоча їм не вдалося зацікавити Черчилля, у той час міністра військового постачання. План Жаботинського й Трумпельдора був переданий у кабінет міністрів членом парламенту, секретарем військового міністра лорда Дербі Леопольдом Ємері, і навесні 1917 р. план створення єврейського легіону був у принципі прийнятий.

23 серпня 1917 р. було офіційно оголошено про створення єврейського легіону – “38-ого батальйону королівських стрільців”. Командиром батальйону був призначений полковник Паттерсон, його солдати були обмундировані у форму британської королівської армії, тільки на кокардах був зображений семисвічник із написом “Кадіма” (Уперед). Незабаром були сформовані два єврейських батальйони з добровольців-євреїв зі США, Великобританії, Канади, Палестини, і одержали відповідно номери 39 і 40 [197, с. 20]. Серед 350 добровольців, що вступили в 39-й батальйон у США були й Д. Бен-Гуріон, і Іцхак Бен-Цві (майбутній другий

президент Ізраїлю). Ці добровольці проходили військову підготовку у навчальному таборі в Канаді. Потім їх відправляють через Великобританію, і наприкінці серпня 1918 року формування, що одержало назву 39-го батальйону королівських стрільців Її Величності королеви Англії, висаджується в Порт-Саїді [241, с. 4; 130, с. 64 – 65; 98, с. 67]. Ці єврейські військові підрозділи брали активну участь у військових діях у Палестині. Полковник Паттерсон вважав, що якби солдатів-євреїв перевели з британської армії в єврейський легіон, останній нараховував би близько 100 тис. людей [169, с. 181].

Наприкінці I Світової війни у Єврейському легіоні налічувалося 5000 осіб під керівництвом трьох підполковників та кількох молодших офіцерів – євреїв та не євреїв [129, с. 42]. 38-м батальйоном командував Паттерсон, а 39-м Еліедер Марголін – єврей, який колись мешкав у Палестині, а згодом емігрував до Австралії. У 1919 році Єврейський легіон складав 1/4 усіх британських піхотних сил, які були розквартировані у Палестині [129, с. 47].

На початку 1919 року в Єрусалимі та Яффі з'явилися листівки, що призивали арабів згуртуватися перед “сіоністською погрозою”. У цих листівках євреїв називали отруйними зміями, говорилося, що витерпіти євреїв не може жодна нація у світі, а палестинські араби будуть захищати свою батьківщину від сіоністів [165, с. 331]. 27 лютого 1920 року пройшли арабські антибританські й антиєврейські демонстрації в Єрусалимі. 8 березня пройшла друга хвиля демонстрацій. А між ними, 1 березня 1920 року палестинські араби напали на два єврейські сільськогосподарські поселення – Метула й Тель-Хай, розташовані біля сирійського кордону. Під час цього збройного інциденту загинули семеро євреїв [49, с. 88; 192, с. 151]. 2 березня в Яффі люди “в англійській військовій формі під час демонстрації ображали пророка Мухаммеда, поранили багнетами двох арабів”. Це були євреї, що служили в англійських військах [91, с. 36]. У квітні 1919 р. мусульманське свято Небі Муса (Могила Мойсея) збігся з єврейською пасхою. У Єрусалимі стали прибувати араби з Хеврона, Шхеми, околиць сіл, викрикуючи

антиєврейські гасла. Англійська поліція не вживала ніяких заходів щодо наведення порядку. Більш того, фельдмаршал Алленбі й Сторрс були присутні на молитві в мечеті Омара. Це було сприйнято арабами як вираження до них симпатії англійців. У Старому місті Єрусалима 4 квітня почався погром, за двоє діб було вбито 6 осіб, більше двохсот поранено, зґвалтовано дві єврейські дівчини, зруйновано кілька синагог. Коли члени Хагани спробували прийти на допомогу мешканцям Старого міста, британські військові й поліцейські зачинили ворота [169, с. 187]. Під час цих зіткнень – 4 – 10 квітня загинули 6 євреїв і 4 араби, поранено було відповідно 211 і 21. У Новому місті в Будинку неодружених британська влада заарештувала 19 членів Хагани й конфіскували знайдену там зброю. На інший день Жаботинський прийшов у поліцію і заявив, що є командиром Хагани і несе відповідальність за дію арештованих, і був, звичайно, арештований. У знак солідарності з ним, Верховний рабин Кук призвав євреїв підписувати звернення в суд, у якому вони заявляли, що є співучасниками Жаботинського й інших арештованих. На засіданнях військового трибуналу, що проходили 13 і 14 квітня арештованим були пред'явлені такі обвинувачення: збереження зброї, змова й озброєння громадян з метою викликати насильство, пограбування, руйнування й убивство, порушення порядку. Жаботинський був засуджений на 15 років каторги з подальшою висилкою з Палестини після відбуття покарання. Інші арештовані євреї одержали трирічний каторжний термін. Такі ж вироки були винесені двом арабам, які зґвалтували єврейських дівчат і двом керівникам арабів – Аміну аль-Хусейні й Арефу аль-Арефу [169, с. 188 – 190]. Після призначення Герберта Семуеля Верховним комісаром, 7 липня 1920 р. була оголошена загальна амністія арабам і євреям – учасникам подій у Єрусалимі [169, с. 194]. Уже після амністії, у квітні 1920 року в Палестині прокотилася нова хвиля збройних зіткнень – 5 євреїв і 4 араби були вбиті [49, с. 36]. Зіткнення припинилися тільки після втручання англійських військ. Арабські газети Палестини розгорнули широку кампанію пропаганди співробітництва

арабів із мандатною адміністрацією, недопущення збройних зіткнень з англійськими військами [115. – 1920, 13 травня]. Була створена спеціальна військова комісія для розслідування причин хвилювань. Вона представила англійському уряду доповідь зі своїми висновками, але вони не були опубліковані. Проте, на підставі цієї доповіді було заявлено владою, що головними причинами великодніх подій у Єрусалимі були:

1. Невдоволення арабів невиконанням із сторони Великобританії обіцянок про визнання арабської незалежності після закінчення I світової війни;

2. Побоювання арабів, що Декларація Бальфура приведе до економічного й політичного панування сіоністів у Палестині. Ці побоювання підтверджувалися діяльністю сіоністської комісії протягом усього періоду британської окупації [87, с. 17].

Події 4 квітня 1920 р. стали першим відкритим збройним виступом арабського населення Палестини проти політики англійців і сіоністів.

До антиєврейських виступів арабів призивав насамперед Амін аль-Хусейні (1895 – 1974), обраний у 1921 році на посаду муфтія Єрусалима, а в 1922 році став президентом ВІР. Побоюючись арешту за цю “діяльність”, Амін аль-Хусейні втік у Йорданію, потім у Дамаск. У вересні 1920 року він був “офіційно прощений” і повернувся в Палестину [214, с. 35].

У наступному, 1921 році, збройні зіткнення між арабами та євреями продовжувалися в Яффі, де ввечері 30 квітня 1921 року поширювалися листівки від імені Палестинської компартії на івриті й арабському, звернені до арабів: “Разом з вами живуть єврейські робітники,... вони готові разом із вами почати священну боротьбу (аль-джихад аль-мукаддас) проти загальних ворогів – єврейських, арабських й англійських фінансистів... У цей історичний день – день першого травня, ми призиваємо вас примкнути до російських комуністів, і почати разом з ними священну війну проти паризьких і лондонських убивць, що вирішують вашу долю так, начебто б вас немає... Ми призиваємо вас до священної боротьби проти багатіїв, що

продають країну і її мешканців іноземцям...” [161, с. 175 – 176]. У квітні 1921 року на зустрічі з діячем Керен Хаесода, прем’єр-міністр Великобританії Д. Ллойд Джордж заявив про те, що Великобританія бере на себе відповідальність “за захист святих місць” і запропонував діячам Керен Хаесода спорудити купол у храмі Соломона [18, с. 108 – 109]. Ця пропозиція носила провокаційний характер, тому що на місці згаданого храму Соломона знаходилася мечеть Омара. 1 травня 1921 року демонстрація, організована Соціалістичною робочою партією Палестини – Поалей Ціон під гаслом братерства єврейських й арабських робітників направилася в арабську Яффу. Напередодні поширювалися чутки про “напад більшовиків, що готується,” на арабів. Тому досить було іскри, щоб викликати новий спалах міжнаціональних зіткнень. Першого травня 1921 року в Яффі почалися зіткнення між учасниками демонстрації соціалістів і контрдемонстрацією Гістадрута. Сіоністи почали відбирати в комуністів гасла, бити єврейських та арабських робітників. У сутичку демонстрантів втрутилися араби, яких, з нагоди паски, було багато на вулицях міста. Незабаром збентеження охопили весь район Яффа – Тель-Авів [115. – 1921, 2 травня; 216, с. 95; 231, с. 40]. Араби направились в єврейські квартали, почали громити магазини та будинки євреїв. Сіоністи, які мали свої загони самооборони, пустили в хід зброю. По обидва боки з’явилися убиті й поранені. Власті терміново ввели в Яффу війська та жандармерію, оголосили місто у воєнному стані [81, с. 35].

Антисіоністські демонстрації проходили й в інших районах Палестини. У Петах-Тикве, Хедері та деяких інших місцях вони переростали в збройні зіткнення 4 і 5 травня. Лише 6 травня війська й броньовики придушили останні спалахи повстань і мандатні власті оголосили, що в Палестині відновлений порядок [117. – 1921, 12 May].

Один із діячів компартії Авігдор писав: “1 травня 1921 року нами була організована демонстрація, яка зазнала нападу з боку жовтих робітничих організацій. Арабське населення, схильність якого до організації погромів заохочувалася англійськими провокаторами з одного боку, і його

націоналістичними лідерами – з іншого, не розуміючи значення демонстрації, напало на її учасників і влаштувало єврейський погром. У результаті, приблизно двісті осіб було убито і поранено, що дало можливість як сіоністам, так і англійцям покласти відповідальність за це на нас ” [160, с. 289]. Ці зіткнення активно придушувалися британськими військами та поліцією. М. Семуель у своїй доповіді про події травня 1921 року писав, що за перші дні занепокоєнь у Яффі було убито 40 осіб і 170 поранено [228, с. 25]. У ході зіткнень, що почалися 1 травня 1921 року й у результаті їхнього придушення військами й поліцією, загинуло 88, було поранено 238 осіб [192, с. 152; 234, с. 269 – 270], з них було убито 48 арабів і 75 поранено [225, с. 116].

Головним релігійним органом палестинської мусульманської громади був ВІР. Його головою, як правило, був муфтії Єрусалима. Англійці намагалися спочатку ігнорувати цей орган, але незабаром переконалися, що без нього управляти Палестиною буде взагалі неможливо. Тому в грудні 1921 р. Верховний комісар видав указ про створення ВІР, що одержала право управляти вакфними землями, призначати й усувати суддів і чиновників шаріатських судів. При цьому мандатарій не повинний був втручатися в ці функції ради [87, с. 19; 49, с. 174]. ВІР складалась з голови та чотирьох членів, які обираються на 4 роки. Однак принцип виборності не влаштував мандатні влади і з 1925 р. Верховний комісар сам призначав членів ради [81, с. 22]. Крім того, британські власті в Палестині ввели нову релігійну посаду – “великого муфтія ”, якої не існувало в Османській імперії [163, с. 31]. Між традиційними палестинськими лідерами – Аміном аль-Хусейні та Раджебом Нашашібі розгорнулася запекла боротьба за управління Радою [214. 52 – 55]. На посаду голови ВІР і одночасно на посаду “великого муфтія ” був призначений Амін аль-Хусейні, предки якого обіймали посаду муфтія Єрусалима щонайменше з XVII століття. За наявними відомостями, свідченням сучасників, Амін аль-Хусейні не вважався глибоко релігійною людиною, не мав вищої мусульманської освіти, на відміну від своїх предків

не мав навіть титулу шейха. Але він дуже активно використовував релігію у своїй політичній кар'єрі в часи мандата. На початку 20-х років ВІР управляла 80 релігійними судами, шістьма вакуфними установами, десятьма релігійними школами і деякими іншими релігійними установами [214, с. 68]. Мало того, у 1923 р. англійці намагалися створити на противагу ВІР якийсь-небудь новий орган управління громадою, який вони могли б контролювати. Тодішній міністр колоній герцог Девонширський запропонував створити Арабське Агентство (АА), подібно ЄА. Але араби відкинули цю ідею й англійцям стало зрозуміло, що розраховувати на співробітництво, принаймні на найближчий час, не можна. За участь у заворушеннях арабів у 1920 році А. аль-Хусейні був усунений британською адміністрацією з посади мера Єрусалима, на якій він перебував у цей час. Але у 1921 році Верховний комісар Г. Семуель його амністував, тому що цього року помер глава клану Хусейні – муфтії Єрусалима Каміл Хусейні. Британська адміністрація співпрацювала з кланом Хусейні, тому амністований Амін аль-Хусейні при відкритій підтримці Г. Семуеля став муфтієм Єрусалима, займаючи після первинних виборів на цю посаду тільки четверту позицію [199, с. 70; 192, с. 152].

Після зіткнень 1921 року, мандатна адміністрація вирішила нагородити мерів Єрусалима, Яффи та Тулькарма, муфтія м. Акка й шаріатського суддю Єрусалима медалями “За службу в Палестині”. Ніхто з них від нагороди не відмовився, а Верховний комісар на врученні медалей з жалем відзначив появу “у народу надмірної активності, ігнорування постанов і порад помітних осіб палестинців” [27, 733/17-В]. Характеризуючи арабську верхівку, Г. Семуель відзначав: “Вони відстоюють спокійне життя і не бажають загрузнути в політичній боротьбі. Вони бажають поваги своїх багатств і думають, що британське керівництво і мандатна адміністрація в даний час це найкраще, що може дати процвітання країні і їм самим” [27, 733/63].

Ще в 1918 році каді Ракіб Абу Сауд аль-Джаджані неодноразово привселюдно дякував Великобританії, військовому командуванню в Палестині, які “гарантують права трьох релігій у Палестині, відстоюють справедливість і рівність між ними ” [91, с. 3]. За період із 1921 по 1923 рік АПК направив у Лондон три свої делегації для переговорів у міністерстві колоній із приводу Палестини, у першу чергу – із приводу англо-арабських відносин. 18 серпня 1921 року міністерство колоній запропонувало арабській делегації розпочати переговори з Х. Вейцманом [91, с. 126]. Члени делегації, будучи затятими арабськими націоналістами, природно, від цих переговорів відмовилися.

13 – 19 грудня 1920 року в Хайфі проходила сесія АПК під головуванням Мусі Казіма аль-Хусейні, який очолював АПК до 1934 року. На цьому конгресі був прийнятий статут АПК, який передбачав досить великі права для президента АПК, що, наприклад, міг позбутися від будь-якого члена Конгресу, відсторонивши його від засідання. Президент, його заступник, секретарі, розробляли порядок денний роботи засідань, “від якого не можна було відступати ” [91, с. 43 – 47]. У резолюції цього конгресу підкреслювалося те, що Палестина – це частина арабської території, якій Великобританія обіцяла незалежність, що зафіксовано в кореспонденції Хусейна і Г. Мак-Магона [216, с. 88; 157, с. 65]. Делегатами сесії були представники вищого мусульманського духовенства – Хусейні, Нашашібі, Даліді, Тукан, Джаджані, Хаді. Головна роль на конгресі належала клану Хусейні. Делегати відкинули Декларацію Бальфура, обрали Виконком АПК, який на перших же своїх засіданнях висунув ряд вимог на адресу англійського уряду й мандатної адміністрації Палестини. Ці вимоги зводилися до наступного: негайного припинення єврейської імміграції в Палестину; припинення підтримки Великобританією сіоністського руху; створення в Палестині представницького уряду, який обирається “палестинським народом, що говорить арабською мовою ”, при цьому підкреслювався той факт, що “корінні євреї в Палестині говорять теж

арабською ” [91, с. 57]. У відношенні британської адміністрації в Палестині, у рішеннях сесії АПК підкреслювалося, що: “Народ нею не задоволений, тому що вона зовсім не враховує його права, приймає закони без обговорення з народом, визнає ВСО як офіційний орган, потурає єврейській імміграції, дозволяє підняття в Палестині сіоністського прапора, призначає в адміністрацію тих, хто підходить англійцям ” [91, с. 57; 157, с. 65].

Це звернення було відхилено британським урядом і мандатною адміністрацією [82, с. 27; 249, с. 45]. Цей набір вимог до країни-мандатарія з боку арабів Палестини, їхніх офіційних органів можна простежити на всьому періоді протягом двадцятих років. І щораз, ці вимоги залишалися без відповіді, або араби одержували на них негативну відповідь.

12 березня 1921 р. Черчилль скликав у Каїрі нараду представників британської колоніальної адміністрації на Близькому і Середньому Сході. На ньому були присутні Верховний комісар Палестини Г. Семуель, відомий англійський розвідник Лоуренс Аравійський, який став на той час першим радником Черчилля щодо колоніальних питань; керівник британської розвідки на Близькому Сході Г. Белл тощо. Каїрська нарада була викликана пошуками нових аспектів англійської мандатної політики в цьому районі світу у зв'язку з антибританськими повстаннями в 1920 – 1921 р. в Іраку, Трансйорданії та Палестині. На ньому було вирішено перейти до управління Іраком і Трансйорданією за допомогою монархів. Ними стали сини шерифа Хусейна, Фейсал – в Іракові й Абдаллах – у Трансйорданії. Але мандатний режим у цих країнах був відмінний лише формально, вони залишилися під повним контролем Лондона.

Каїрська нарада показала наскільки мало англійці враховували Статут Ліги Націй і умови мандата. По території Зайорданія лягала дуже важлива для колоніальних інтересів Великобританії Хіджазька залізниця, що давала можливість контролювати Єгипет і Аравійський півострів. Крім того, у Лондоні повністю не довіряли їм сіоністам, які вимагали непомірного розширення кордонів Палестини, що також вело до погіршення англо-

арабських відносин. Тому-то на трансйорданський престол був посаджений Абдаллах, безпосередньо підлеглий Верховному комісару Г. Семуелю. Черчилль заявив, що в майбутньому Трансйорданія стане незалежним арабським королівством, а Палестина буде розвиватися відповідно до мандата й Декларації Бальфура [213, с. 117].

28 березня 1921 року делегація Виконкому, обраного на з'їзді АПК у Хайфі (грудень 1920 року), зустрілася в Будинку уряду в Єрусалимі з керівником міністерства колоній У. Черчиллем. У. Черчиллю був вручений меморандум, “який піддавав критиці уряд Великобританії за її підтримку ідеї національного осередку ”, що містив вимоги припинення єврейської імміграції до Палестини та заборони продажу землі євреям, “повернення законного статусу, який існував до британської окупації ” [197, с. 81]. У. Черчилль у своїй відповіді підкреслив, що “він не може відректися від Декларації Бальфура й накласти вето на єврейську імміграцію в Палестину” [216, с. 93; 157, с. 65]. Черчилль заявив, що євреї мають право на створення національного дому саме в Палестині, що це добре для всього світу, для євреїв, для Великобританії і для самих арабів. Він підкреслив, що друга частина Декларації Бальфура дає мешканцям Палестини повний захист цивільних і політичних прав і висловлював співчуття, що араби не вірять цим обіцянкам [213, с. 118 – 119].

Міністр колоній у різкій формі заявив арабській делегації: “Я вважаю вашу заяву несправедливою та упередженою... Я не можу й не хочу відмовлятися від Декларації Бальфура та забороняти єврейську імміграцію в Палестину...” [118. – 1921, 2 April]. Точка зору британського уряду для палестинців стала цілком зрозумілою, і Виконком Палестинського конгресу вирішив направити свій меморандум у Раду Ліги Націй [3, с. 332 – 340; 157, с. 66].

Після завершення наради в Каїрі, Черчилль в Єрусалимі прийняв сіоністську делегацію, яка звернулася до нього з вдячним адресом, який виражав глибоке задоволення призначенням Семуеля на посаду Верховного

комісара й повну готовність допомагати йому. У своїй відповіді на адресу Черчилль виразив повну підтримку Декларації Бальфура, сказавши, для заспокоєння арабів, що проведення декларації в дійсність не повинне стосуватись інтересів палестинської більшості. Разом з тим, міністр колоній сказав наступне: “Араби виражають побоювання з приводу більшовицького характеру єврейської імміграції... Ваш борг – розсіяти ці побоювання і внести мир і заспокоєння в країну ” [213, с. 119; 118. – 1921, 2 April]. Він зажадав запевнень у тому, що не тільки в Палестині, але й в усьому світі, євреї повинні відповідати на всяку ворожу критику.

У 1922 році було опубліковане листування між главою міністерства колоній У. Черчиллем, арабською та єврейською делегаціями. Арабська делегація, очолювана Мусою Казімом аль-Хусейні, велику увагу в цьому листуванні приділяла пропозиції Верховного комісара Палестини Г. Семуеля щодо створення Законодавчої ради, у якій він призначав би 14 з 27 членів. Арабська делегація, у принципі погоджуючись із цією пропозицією Верховного комісара, вимагала, щоб із 12 виборних, арабів було 11, і, щоб Верховний комісар призначав у раду тільки арабів. Крім того, члени арабської делегації традиційно вимагали повного припинення єврейської імміграції в Палестину [45, с. 3 – 4; 91, с. 141; 192, с. 154]. Ці вимоги арабів не були прийняті Верховним комісаром. У відповідь на це відмовлення, 1 вересня 1921 року арабська палестинська делегація в Лондоні направила британському міністру колоній заяву з відмовою від пропонованого Великобританією проекту створення в Палестині Законодавчої ради [91, с. 141]. Після цього з’явився план у засновника й голови британської адміністрації в Трансйорданії Джона Філбі, який пропонував створення в Палестині Законодавчої ради та Ради міністрів, у яких араби та євреї повинні були б представлятися “пропорційно населенню”. Лідери сіоністського руху й арабських діячів відкинули план Філбі [195, с. 87 – 88].

У листах делегації ВСО, очолюваної Х. Вейцманом, підтримувався факт установлення мандата Великобританії на Палестину, “...відкриваючий нову еру загального світу й прогресу” [45, с. 25]. Ніякої критики пропозиції Г. Семуеля в листах єврейської делегації не містилося. Виходячи з цього, можна припустити, що ВСО підтримувала пропозицію Верховного комісара щодо створення Законодавчої ради в Палестині.

3 червня 1922 року англійський уряд опублікував Білу книгу (меморандум Черчилля), у якій були викладені принципові положення англійської політики в Палестині. Уїнстон Черчилль, який у той час був секретарем колоній, відвідав Палестину і, провівши зустрічі як з арабськими, так і з єврейськими лідерами, видав документ, що деякі помилково прийняли за чергову перемогу сіонізму. Черчилль повідомив представникам арабів, що британський уряд не має намір задовольнити їхньої вимоги про призупинення імміграції, і що створення єврейського національного осередку – це корисна справа, причому не тільки для євреїв, але також для англійців і арабів. У цій заяві відкидалося обвинувачення палестинських арабів англійського уряду в тому, що воно мало намір створити “винятково єврейську Палестину”. Зокрема, у меморандумі Черчилля говорилось наступне: “Уряд Його Величності не має на увазі створення цілковито єврейської Палестини й зникнення, чи підпорядкування арабського населення, мови, чи культури в Палестині. Умови Декларації Бальфура не припускають того, що вся Палестина буде перетворена в єврейський національний осередок, припускають створення такого осередку на частині території Палестини” [82, с. 40; 159, с. 80]. Але в той же час, у заяві підкреслювалося, що “Декларація Бальфура, підтверджена в тексті Севрського договору, не підлягає перегляду..., за цією громадою (ішувом) визнаються перспективи вільного розвитку, які надають єврейському народові повну можливість виявити свої дарування, при цьому дуже важливо, щоб він знав, що знаходиться в Палестині за законом. Тому необхідно, щоб існування єврейського національного осередку в Палестині

було підтверджено міжнародними гарантіями й офіційно визнане... Для виконання цієї політики необхідно, щоб єврейська громада в Палестині збільшувалася шляхом імміграції. Масштаби цієї імміграції не повинні перевищувати межі, які відповідають економічним можливостям країни ” [82, с. 40; 91, с. 48 – 49; 159, с. 80; 213, с. 165; 249, с. 32].

Крім того, у цьому документі містилася обіцянка утворити в майбутньому парламент, у якому будуть пропорційно представлені всі національні та релігійні групи країни. Відповідний меморандум Ваад леумі містив переконання в “благонадійності”, у прагненні євреїв “рука об руку” з арабами розвивати Палестину [159, с. 81; 197, с. 82].

Біла книга давала нове трактування змісту Декларації Бальфура. Тут слід зазначити, що весь текст Декларації Бальфура був складений дуже мляво, і це давало англійцям широкі можливості для її довільного тлумачення в залежності від ситуації, яка виникла на тому чи іншому етапі діяльності мандата.

За рішенням IV АПК у 1921 році в Лондон була спрямована арабська делегація на чолі з Мусою Казімом аль-Хусейні [204, с. 6]. Делегація від імені АПК подала англійській стороні меморандум, в якому викладалися традиційні погляди арабської сторони на майбутнє Палестини. Було вирішено направити спеціальну мусульмансько-християнську делегацію (крім Лондона) в Женеву й у столиці європейських держав із роз’ясненням вимог палестинців [88, с. 946; 87, с. 19]. Ці вимоги зводилися до такого:

“1. Гарантувати цивільні права, економічні та політичні інтереси народу;

2. Створити національний уряд у повній відповідності зі ст. 12, §4 Статуту Ліги Націй;

3. Гарантувати права іноземцям у Палестині;

4. Установити гарантії релігійної рівності для всіх груп населення;

5. Забезпечити права національних меншостей ” [87, с. 20; 157, с. 66].

Арабська палестинська делегація на цих зустрічах спробувала зіграти на

релігійних почуттях англійців – у листопаді 1921 року членами делегації була опублікована офіційна заява під красномовною назвою “Свята земля: ісламська та християнська єдність проти сіоністської агресії” [91, с. 171]. Однак, ніякої реакції з боку британського уряду чи уряду міністерства колоній на цю заяву арабської делегації не надійшло, що й очікувалося. Міністр колоній відмовився прийняти арабську делегацію. Чинивник міністерства, затятий сіоніст Х’юберт Янг, у відповідь на арабські вимоги заявив, що Декларація Бальфура залишиться незмінною, що політика уряду була й залишиться просіоністською [213, с. 145; 157, с. 66]. Нічого не домогшись у Лондоні, арабська делегація виїхала в Женеву, де Ліга Націй обговорювала проект мандата на Палестину. Але й тут делегати зустрілися лише з Бальфуром, тодішнім офіційним представником Великобританії в Лізі. Він заявив арабам, що англійський експеримент із сіонізмом у Палестині буде продовжуватися. Залишивши письмовий протест проти мандата, арабська делегація, нічого не домогшись у Женеві, на початку листопада 1921 р. знову виїхала в Лондон. Щоб якось заспокоїти арабів, Черчилль вирішив провести об’єднану конференцію за участю арабів, сіоністів і представників англійського уряду. На попередній вузькій нараді за участю прем’єр-міністра Ллойд Джорджа, Черчилля, Бальфура, Вейцмана було вирішено наполягати на непорушності Декларації Бальфура. При цьому Ллойд Джордж заявив, що його уряд завжди розглядав цю декларацію, у кінцевому результаті, як державотворення в Палестині [213, с. 145 – 147; 159, с. 81].

Призначена на 29 листопада об’єднана англо-сіоністсько-арабська конференція провалилася. Черчилль, в останній момент, відмовився брати участь у конференції, розуміючи, очевидно, що точки зору різних сторін примирити на конференції неможливо. Конференцію проводив один із міністерських чиновників. Він зачитав заяву міністра про те, що британська політика в Палестині ґрунтується на непорушності Декларації Бальфура, яка

твердо буде проводитися в життя. Потім виступив Вейцман, який доводив, що сіоністи зовсім не заміряються на політичні права арабів.

У відповідь на це Хусейні підкреслив, що вимоги арабів про відмовлення від мандата та від Декларації Бальфура залишаються в минулому, що вони вимагають створити в Палестині демократичний уряд і, тому, пропозиції уряду Великобританії та сіоністів є зовсім неприйнятними. Делегація повернулася в Палестину, так нічого й не домігшись [213, с. 147; 159, с. 81].

Після марних переговорів, арабська делегація в середині 1922 року, відмовивши погодження з Білою книгою Черчилля (червень 1922 року) і мандатом Ліги Націй на Палестину, залишила Лондон. До свого від'їзду до Лондона, арабська делегація одержувала безліч телеграм від місцевих органів самоврядування арабів, арабських політичних і громадських організацій із вимогами припинення переговорів і повернення додому [91, с. 298 – 300; 159, с. 81].

Делегація ВСО, очолювана Х. Вейцманом, одночасно з арабською делегацією вела переговори в міністерстві колоній Великобританії й прийняла Білу книгу “як основу своїх дій у Палестині” [195, с. 49; 159, с. 81].

Занепокоєння в травні 1921 р. викликали велику заклопотаність мандатної влади й англійського уряду. Була створена спеціальна комісія під головуванням Т. Хайкрафта. Вона повинна була розслідувати причини цих занепокоєнь. Урядовий комітет із Палестини майже безупинно засідав, обговорюючи сформовану обстановку. Міністр колоній, який ще в березні вважав, що палестинське питання не виявляє великої складності, змушений був визнати, що “...Ми перебуваємо в стані зростаючої небезпеки, яка може втягнути нас у серйозні військові неприємності з важкими втратами... Я не думаю, що в цій частині світу буде краще, скоріше – набагато гірше...” [213, с. 124].

Черчилль не наважився діяти самостійно й палестинське питання було передане на розгляд кабінету. Особливо великі дебати викликали вимогу

сіоністів, які направили в Лондон свою делегацію, про створення спеціальних єврейських військових загонів для охорони євреїв-іммігрантів. Вимоги сіоністів підтримували Л. Ємері – майбутній міністр колоній, Лоуренс Аравійський – радник Черчилля, Єдер – глава ЄА в Палестині й інші впливові особи. Але Черчилль, побоюючись нових занепокоєнь, не підтримав сіоністів. 31 травня на засіданні кабінету міністрів було вирішено створити в Палестині додаткові жандармські формування, які складаються як з арабів, так і з євреїв, під командуванням англійських офіцерів [213, с. 126].

Таким чином, перше, після занепокоєнь, рішення уряду щодо палестинського питання не внесло ніяких змін у британську політику. Правда, у самій Палестині працювала комісія Хайкрафта, опитуючи свідків, – євреїв і арабів, – про причини занепокоєнь. Верховний комісар виступив 3 червня з промовою в Єрусалимі, у ній він обіцяв обмежити єврейську імміграцію та створити виборні представницькі органи управління [118. – 1921, 4 June].

Сіоністи зустріли цю заяву Семуеля з багнетами, оголосивши її відступом від колишньої політики. Глава сіоністів Едер у бесіді з членами комісії розслідування прямо заявив, що в Палестині може бути тільки один національний дім і тільки єврейський, що не може бути ніякої рівності між євреями й арабами, що незабаром наступить панування євреїв, як тільки їх кількість суттєво збільшиться [213, с. 128, 135].

Із початку 20-х років британський уряд створював комісії, направляв їх у Палестину на досить тривалі терміни, а вони після закінченні своєї роботи подавали звіти, які докладно обговорювалися в міністерстві колоній, на засіданнях палат громад і лордів, після чого британський уряд публікував тексти звітів комісій і формулював офіційну політику Великобританії в Палестині. Перша комісія, спрямована британським урядом у Палестину у зв'язку із занепокоєнням арабів у Яффі в 1921 році й очолювана Т. Хайкрафтом, у своєму звіті відзначала, що головною причиною виступів арабів “...було невдоволення та ворожість арабів у ставленні до євреїв, що

були викликані причинами економічного й політичного характеру – особливо єврейською імміграцією та політикою сіоністів у Палестині” [52, с. 3]. Головною економічною причиною занепокоєнь комісією називався закон про продаж землі в Палестині, опублікований англійською військовою адміністрацією в жовтні 1920 року [192, с. 155; 243, с. 49]. На адресу комісії Т. Хайкрафта надходили численні послання арабів Палестини, різних громадських арабських організацій, у яких англійці засвідчувалися в лояльності з боку арабів, виражалася надія на співробітництво з англійською військовою адміністрацією, містилися вимоги заборони масової єврейської імміграції в Палестину. Грунтуючись на доповіді комісії, англійський уряд оприлюднив свою першу Білу книгу щодо Палестини.

Після відвідування Палестини комісією Т. Хайкрафта, активізувалася діяльність арабських палестинських делегацій у Лондоні й у Женеві. Ця активізація виражалася в різкому збільшенні кількості їх звернень на адресу британського уряду, міністерства колоній, Ліги Націй. Так, 10 вересня 1921 року було надіслано звернення до голови Ліги Націй про порушення прав арабів у Палестині; у січні – лютому 1922 року в міністерство колоній Великобританії повідомлялося про таємні перевезення євреями зброї в Палестину [91, с. 144, 199, 215].

У серпні 1922 року Г. Семуель виступив із пропозицією прийняття конституції Палестини, за якою знову передбачалося би створення Законодавчої ради, яка замінила би Консультативну раду, і склалася би із Верховного комісара та двадцяти двох членів: десяти офіційних осіб, призначених Верховним комісаром і дванадцяти виборних членів, із яких 8 були б арабами-мусульманами, двоє – арабами-християнами і двоє євреями [82, с. 41; 192, с. 156].

Арабський Виконком відразу ж заявив про те, що ця пропозиція Верховного комісара суперечить четвертому параграфу 22 статті договору Ліги Націй, у якій говорилось, що “...деякі громади, які входили раніше до складу Турецької імперії, перебувають у такій стадії розвитку, що вони

можуть бути визнані мандатними адміністраціями незалежними націями...” При цьому, арабами підкреслювалося, що ця пропонована конституція “...не дає палестинським арабам права здійснювати контроль над своїми національними справами, і тому ця конституція неприйнятна ” [52, с. 5; 157, с. 66].

П’ята сесія АПК 22.08.1922 р. у Наблусі відкинула умови виборів і чисельний склад Законодавчої ради й оголосила бойкот виборам у Раду [234, с. 287; 16, с. 971; 157, с. 66]. Цей бойкот підтримав і Виконком АПК. Араби бойкотували би вибори в Законодавчу раду на тій підставі, що вони не могли би здійснювати контроль над діяльністю цього органа, тому що десять призначених британських чиновників адміністрації в Палестині, Верховний комісар, два євреї-члени Ради, забезпечували просту більшість при голосуванні. Більш того, проект передбачав введення права “вето ” Верховним комісаром на будь-яке обговорюване питання.

Вибори в Законодавчу раду, призначені на травень 1923 року, провалилися через бойкот із боку арабського населення Палестини, ініціатором якого виступив Виконком АПК [218, с. 74]. Після цього провалу, Верховний комісар оголосив про повернення до системи Консультативної ради, усі члени якої призначалися ним, але вже в тих пропорціях, що передбачалися для Законодавчої ради [192, с. 156; 249, с. 34 – 35; 82, с. 41]. Тоді Верховний комісар вирішив скликати дорадчу раду, у такій же кількості, щоправда, без виборів, шляхом простого призначення. Але й із цього нічого не вийшло, призначені арабські представники бойкотували роботу ради і вона залишилась лише в складі британських колоніальних чиновників [87, с. 22].

У період із п’ятої сесії АПК (серпень 1922 року) до бойкоту виборів у Законодавчу раду, Виконкомом було прийнято 18 найважливіших резолюцій, що проголошували відмову від запропонованих Г. Семуелем конституції Палестини, Законодавчої ради, і бойкот єврейських товарів і електричної

компанії П. Рутенберга. Бойкот виборів і торгівлі проходив під керівництвом Виконкому АПК.

У листі на адресу британського уряду від 12 грудня 1922 року Г. Семуель запропонував членам уряду сприяти утворенню конфедерації арабських держав, до якої би ввійшли Хіджаз, Сирія, Палестина, Трансйорданія, Ірак, і можливо Неджд. Головою арабської конфедерації “міг би бути король Хіджазу”. Далі він писав про те, що “сіоністи будуть вітати такий план ” [192, с. 157; 218, с. 78]. М. Семуель, який не приховував свої симпатії до сіонізму, цим проектом хотів відвернути арабський світ від колонізації євреями Палестини, розчинити питання Палестини в різних проблемах величезної федерації, підготувати світову громадськість до думки про те, що Палестина є мізерною частиною цієї арабської конфедерації, до якої євреї отримають право іммігрувати.

Ця пропозиція залишилася без відповіді. У той же час, у 20-і роки найбільш активним прихильником ідеї створення халіфату був Амін аль-Хусейні. “Великий муфтій ” розгорнув активну кампанію щодо налагодження контактів із арабськими державними та релігійними діячами з питань створення халіфату. В 1926 році на ісламській конференції в Каїрі була узгоджена домовленість стосовно його створення. Але спочатку від цієї ідеї відмовилися делегації Індії та Сирії, які покинули конференцію, а потім між учасниками конференції розгорілися такі суперечки щодо питання створення халіфату, що він так і не був створений [214, с. 65 – 66].

11 жовтня 1923 року Верховний комісар Герберт Семуель на зустрічі із арабськими нотаблями виступив із новою ініціативою – створенням Арабського Агентства (АА) за зразком ЄА, що, як відомо, займалося всім, що було пов’язано зі створенням у країні “єврейського національного осередку ”. АА повинно було представляти інтереси арабського населення країни перед особою англійського Верховного комісара. Цим кроком англійські мандатні власті сподівалися зняти з порядку денного питання про створення в

Палестині арабського національного уряду, що означало відмову від виконання одного з основних вимог арабських націоналістів.

Члени Виконкому АПК відразу ж направили Верховному комісару лист, у якому йшлося про їхню категоричну відмову від цієї пропозиції, тому що “...нашою єдиною метою є незалежність. Арабські володарі країни не приймають цю пропозицію, тому що вона ставить на одному рівні арабів і євреїв, що власне кажучи є іноземцями ” [82, с. 37; 157, с. 66; 195, с. 50]. У 20-і роки, поряд з Виконкомом АПК, у контакти з мандатною адміністрацією і з членами уряду Великобританії намагався вступати і ВІР, якою управляв Амін аль-Хусейні. Так, у травні 1925 року, на зустрічі Аміна аль-Хусейні та муфтія Хайфи з англійським держсекретарем щодо колоніальних справ Ємері, “великий муфті ” просив його сприяння в створенні “...незалежної палестинської держави для арабів ”, у якому будуть неухильно дотримуватися всі права євреїв. У відповідь Ємері ухильно заявив про “...рівні права Великобританії у відношенні євреїв і арабів у Палестині” [157, с. 67; 214, с. 64].

В офіційній заяві британського міністерства закордонних справ і міністерства колоній, випущеній уже в 1948 році, палестинські араби обвинувачувалися в тому, що своєю відмовою від створення АА і “...невизнанням статусу ЄА” у 20-і роки, вони відкинули статтю 14 мандата [51, с. 6; 157, с. 67]. Таким чином, британські офіційні особи намагалися представити мандат як практично єдину систему управління Палестиною, і одночасно обвинуватити за його крах палестинських арабів.

На VII конгресі АПК (Єрусалим, 20 червня 1928 року), у роботі якого брали участь 300 делегатів, які представляли в основному міське населення, був обраний Виконком у складі 48 членів (12 з яких були християнами). У цьому Виконкомі представники кланів Нашашібі та Хусейні одержали рівну кількість місць. Президентом АПК був обраний Муса Казим аль-Хусейні, а Тауфік Хаккі (мер Акки) і Якуб Фаррадж, який представляв грецьку католицьку церкву в Палестині і підтримував Нашашібі, були обрані віце-

президентами. Учасники конгресу зажадали від британської адміністрації скасування Декларації Бальфура, мандата на Палестину і вимагали створення “парламентського уряду” [91, с. 321; 157, с. 67; 192, с. 157; 234, с. 481]. На конгресі було прийнято рішення про поновлення переговорів із Великобританією й про створення дорадчого органа при Верховному комісарі.

Однак, відкинувши запропоновані англійцями компроміси, АПК, що був за своїм складом і політичною орієнтацією буржуазно-поміщицьким, обмежувався в даному випадку лише протестами та заявами, будь-якої суттєвої боротьби за введення в дійсність своєї програми не вів.

Але й у цій ситуації арабські фелахи неодноразово вступали в зіткнення з єврейськими збройними загонами, що зганяли їх із проданих арабськими поміщиками сіоністським колонізаційним організаціям земель. Такі зіткнення відбувалися, зокрема, у районах Афули в 1924 році, Петах-Тикви в 1926 – 1927 роках, Кесарії і Хадері в 1927 році. ВСО, а потім і ЄА так і не виробили політичну програму вирішення арабо-єврейських протиріч у 20-і роки. Після I світової війни на кожному сіоністському конгресі приймалися заяви в підтримку національних рухів на Сході, у тому числі й арабському національному русі в Палестині. Але було зовсім незрозуміло, кому конкретно вони були адресовані, й тому втрачали всякий зміст. Тим самим “лідери сіонізму не вважали наявність півмільйона неєвреїв у Палестині нездоланною перешкодою, що могло змусити їх відмовитися від давньої мрії повернути євреїв на історичну батьківщину” [165, с. 302]. Більше того, коли було розпущено Єврейський легіон, більша частина його озброєння була передана ішуву. Після цього була організована „закупівельна місія” до Європи. Її члени займалися скупівлею зброї у містах колишньої Австро-Угорської імперії. Придбана зброя нелегально ввозилася до Палестини. Її ховали у валізах із подвійним дном, холодильниках, вуликах тощо. Десять кулеметів, наприклад, були розібрані та відправлені до Палестини у парових катках та бетономішалках. З Європи зброя

перевозилася до Бейруту, а звідтіля до поселення Кфар-Гіладі. Там за рік був облаштований спеціальний склад із зброярнею [129, с. 61]. Було зрозуміло проти кого ця зброя буде використана.

У 20-і роки в Палестині було створено декілька нечисленних за складом арабських політичних партій, які проіснували недовгий час. Так, у 1925 році була створена так звана Селянська партія. Мусульмансько-християнські асоціації Палестини виступили проти запрошення керівником Виконкому АПК Мусою Хусейні представників цієї партії до складу Виконкому через співробітництво партії з мандатною адміністрацією [253, с. 126; 157, с. 67]. Наприкінці 1925 року в Наблусі членом АПК Абд аль-Кадр Салахом, Аділом Зуайтером, Мухамедом Салахом була утворена Цивільна партія. У листопаді 1927 року в Яффі було оголошено про створення Палестинської вільної партії. До її керівництва входили: Іса, Фахмі Хусейні, Сулейман Абу Газалі, Абул Кадір Абу Рійях, М. Сайа, Хильмі Абу Хадра, Муса Кайалі [253, с. 87 – 88; 157, с. 2]. Ці партії, як й арабські партії, що виникли на початку 30-х років, виступали проти Декларації Бальфура, проти мандата на Палестину. Практично всі арабські партії, що виникли в 20-і роки, незабаром розпалися, а в першій половині 30-х років їх члени ввійшли в інші арабські політичні партії, які виникли в цей період.

У березні 1925 р. проходив загальноарабський страйк протесту проти Бальфура – автора ненависної арабам декларації, який приїжджав у Єрусалим на відкриття Єврейського університету. На відкритті цього навчального закладу був присутній мер міста Р. Нашашібі, декілька арабів-чиновників, низка шейхів. У листопаді 1925 р. проходив страйк солідарності із сирійцями та ліванцями проти французького мандата на Сирію та Ліван. У березні 1926 р. – страйк проти візиту в Єрусалим французького Верховного комісара Сирії та Лівану де Мартеля [87, с. 23]. Правда, в усіх цих трьох випадках справа до відкритих зіткнень не доходила. На урочистій зустрічі в Палестині британського міністра колоній Л. Ємері в квітні 1925 року, Салман Фарукі від імені арабських політичних діячів заявив, що: “у нас є щирі бажання

співпрацювати з англійцями на основі дружби й спільних інтересів. Арабські надії та сподівання не тільки не суперечать британським інтересам, але фактично є єдиною можливістю для їхнього досягнення... Історія дає нам можливість довести Великобританії, що ми – найпридатніший народ із погляду особистих англійських інтересів” [27, 733/92].

У цілому, період з 1924 по 1927 рік, навіть з урахуванням вищезгаданих подій в арабо-єврейських відносинах, можна охарактеризувати як період відносного затишку в країні та спаду національно-визвольного руху арабів Палестини. Значну роль у цьому відіграв другий Верховний комісар фельдмаршал Плюмер, який оголосив, що не збирається проводити свою власну політику, а просто буде виконувати інструкції з Лондона. Він тримався досить незалежно. Наприклад, коли лідери арабської делегації заявили, що, якщо Плюмер не скасує єврейський парад, вони не зможуть поручитися за громадський порядок у Єрусалимі, фельдмаршал відповів, що й не очікує від них нічого подібного, оскільки підтримка закону й порядку – це його робота [165, с. 696].

Крім того, у 1927 – 1928 роках виникло серйозне безробіття. У Палестині арабам платили за роботу в два-три рази більше, ніж у Сирії й Іраку, але в Палестині араби працювали по 10 – 12 годин на день і одержували за це 15 піастрів; євреї домоглися восьмигодинного робочого дня й щоденної плати в тридцять піастрів [165, с. 340]. Згідно із ордонансом періоду мандату 1927 року, деякі конфесії отримали визнання (різноманітні християнські громади) та виходячи із цього, вони отримували фінансову підтримку країни-мандатарія [140, с. 131 – 132]. Представники інших конфесій таку допомогу не отримували.

Необхідно відзначити, що в сформованій ситуації лідери арабських націоналістів піддалися провокації, організованої англійською владою Палестини. Позначилося буржуазно-шовіністичне і феодално-клерикальне тлумачення цілей національно-визвольної боротьби, нерозуміння того, що в кінцевому результаті, головним ворогом арабів Палестини був британський

мандат. Негативну роль відіграло й мусульманське духовництво, яке розпалювало релігійний фанатизм арабського населення. Зі своєї сторони, лідери сіоністського руху все більш підсилювали антиарабську кампанію.

Таким чином, зіткнення на національному ґрунті підготовлялися й реакційною частиною арабських націоналістів, і лідерами сіоністського руху. Як наслідок усього цього, обстановка в країні в середині 1928 року вкрай загострилася.

2.2. Роль імміграційної й аграрної політики країни-мандатарія в Палестині на формування збройного протистояння

Із 80-х років XIX в. у Палестину по суто релігійних мотивах стали приїжджати на постійне проживання єврейські іммігранти з Європи в основному з Російської імперії та Румунського королівства. Ще в 1861 році в Лондоні “євреями, не націоналістами було засновано Лондонську єврейську спілку для колонізації Палестини” [216, с. 14]. Із 1882 по 1914 рік у Палестину прибуло 100 тисяч євреїв, але, більше половини з них повернулися назад, чи виїхали в інші країни. Під час I світової війни в Палестині проживало 85 тисяч євреїв і більш 600 тисяч арабів. У 1922 році в Палестині проживало 660 тисяч арабів (589 тисяч мусульман і 71 тисяча християн) і 83 тисячі євреїв [195, с. 10; 199, с. 40 – 41]. Той факт, що за переписом 1922 року в Палестині євреїв нараховувалося трохи менше, ніж у 1914 році, пояснюється тим, що частина євреїв, які в’їхали в Палестину до початку I світової війни, згодом перебралася в інші країни.

При широкій фінансовій підтримці єврейської буржуазії, сіоністські організації значно розширили розміри земельних володінь у Палестині шляхом закупівлі земельних ділянок – із 1899 по 1914 рік вони зросли з 247 тисяч до 400 тисяч дунамів [243, с. 38] (1 дунам – 0,1 га). Цей процес, звичайно ж, не міг залишатися без наслідків. Так, Ахад Хаам, який приїхав у

Палестину в 1891 році, повідомляв, що вся країна в жодному разі не безлюдна й що місцеві араби добре знають про діяльність і наміри євреїв, але віддають перевагу не звертати на них уваги, поки ті не виявляють для них реальної небезпеки. У той же час, Герцль розумів, що якщо євреї зміцнять свої позиції й поставлять під погрозу “панування арабів у Палестині, то останні навряд чи захочуть із цим змиритися” [165, с. 291].

Ще влітку 1910 року кілька впливових арабських газет у Дамаску та Бейруті почали кампанію проти продажу арабами земельних ділянок у Палестині єврейським поселенцям, “попереджаючи про сіоністську небезпеку” [216, с. 25]. Ця кампанія не мала ніякого успіху. Ріст чисельності єврейського сільськогосподарського населення не був пропорційний росту земельних володінь сіоністських організацій. У 1914 році з 85 тисяч євреїв Палестини тільки 7,5 тисяч осіб було зайнято в сільському господарстві, хоча кількість сільськогосподарських поселень із 1900 року по 1914 рік збільшилася від 21 до 43 [170, с. 200]. Ці колонії були малюсінькими острівцями, розкиданими по всій країні серед більше 800 арабських сіл [165, с. 635].

У ХІХ столітті засновники сіонізму вважали, що при початку єврейської імміграції, щорічний приплив євреїв у Палестину становитиме до ста тисяч осіб, деякі з них навіть думали, що за 25 років чисельність євреїв у Палестині складатиме п’ять мільйонів осіб [170, с. 205; 191, с. 141]. Рівень імміграції виявився значно нижчий, ніж очікували засновники сіонізму – за офіційними даними, з вересня 1920 року по кінець 1929 року в Палестину прибуло близько ста тисяч євреїв. На підставі закону про імміграцію 1920 року, у період з липня 1920 року по квітень 1921 року в Палестину в’їхало 10 652 євреїв-іммігрантів (9 191 із них мали рекомендацію ВСО на в’їзд у Палестину) [228, с. 9]. За цим же законом, Верховний комісар призначав директора та чиновників імміграційного департаменту. В’їзд у Палестину здійснювався тільки з дозволу британської офіційної влади, яка надавала візу від імені уряду Його Величності. Іммігранти мали право в’їзду

при наявності документа від медичного інспектора про своє здоров'я (у першу чергу заборонявся в'їзд у Палестину “сновидам й ідіотам”) [125, с. 1 – 5]. Найбільша кількість іммігрантів припадала на 1925 рік, що було пов'язано з прийняттям у Польщі цілої низки законів, які обмежували дрібну й середню єврейську буржуазію, і введенням американським урядом у тому ж році обмежень на імміграцію [170, с. 205]. У 1927 році кількість іммігрантів була навіть на дві тисячі менша кількості людей, які залишили Палестину. У Палестину за десять післявоєнних років з Європи іммігрувало близько 100 тисяч євреїв, за той же період – у США – 340 тисяч євреїв. Із Англії в Палестину з 1919 по 1932 рік виїхало всього 383 євреїв [170, с. 205].

Керівники ВСО розглядали Декларацію Бальфура як офіційний дозвіл на імміграцію в Палестину й освоєння її. Х. Вейцман згодом писав: “Ми хотіли британського протекторату. Євреї в усьому світі довіряли Англії. Вони знали, що при англійському пануванні законність і порядок будуть забезпечені й ніхто не буде заважати єврейській колонізації та культурному розвитку. Тому ми могли сподіватися, що настане час, коли ми станемо досить сильними, щоб претендувати на визначений ступінь самоврядування” [170, с. 73].

У свою чергу, під час обговорення заяви У. Черчилля про Близький Схід у палаті громад 14 червня 1921 року, частина британських парламентаріїв виступала проти будь-якого обмеження єврейської імміграції в Палестину, мотивуючи це тим, що далеко не кожний із 15 мільйонів євреїв, які проживали у світі, захоче приїхати в Палестину, крім того, єврейська імміграція зі Східної Європи розглядалася членами палати громад як “антитеза більшовизму” [13, с. 315].

Перший перепис населення Палестини був проведений британською адміністрацією 31 грудня 1922 року. За даними цього перепису, населення Палестини склало 757 182 жителів, у тому числі євреїв – 83 794 (чи 11%). За другим переписом (31 грудня 1931 року), у Палестині проживало 1 035 321 осіб, у тому числі 174 006 євреїв (чи 17%, при цьому 2/3 єврейського

населення проживало в Єрусалимі, Яффі й Тель-Авіві) [63; 191, с. 143; 221, с. 41].

Із травня 1921 року імміграція в Палестину здійснювалася за новою схемою, автором якої був Верховний комісар Г. Семуель. У категорію “А” входили ті іммігранти, які мали дозвіл на в’їзд у Палестину від ВСО (їх було щорічно близько 80%). Вони мали першочергове право на імміграцію в Палестину. Інші, які були позбавлені дозволу, були розділені на сім категорій, починаючи від мандрівників, що мали право на перебування в Палестині не більш трьох місяців, і, закінчуючи тими, хто рятувався в Палестині від релігійних переслідувань у себе на батьківщині [192, с. 147; 228, с. 38 – 39]. Іммігранти, які не входили в групу “А”, уже потрапляли під ліміти на єврейську імміграцію, які встановлювалися британською адміністрацією. Незабаром за розпорядженням Г. Семуеля, керівник імміграційного відділу британської адміністрації та його заступник – Морріс і Н. Міндель виїхали в Константинополь і в Трієст, а потім у Будапешт, Варшаву, Берлін. Ціль цього вояжу – не допустити проникнення в Палестину “більшовиків та інших екстремістських елементів”, при цьому Г. Семуель інструктував цих чиновників – координувати свою діяльність із місцевими відділеннями ВСО і консулами Великобританії. Моррісом і Мінделем було опитано 1550 іммігрантів, і 542 із них було відмовлено у в’їзді в Палестину (це були в основному іммігранти з Польщі та Румунії) [192, с. 147; 228, с. 29 – 30].

Із вересня 1920 р. мандатні власті дозволили єврейську імміграцію в Палестину, установивши щорічну квоту в 16 500 іммігрантів протягом 5 років. Практично всю діяльність щодо залучення євреїв на землю обітовану, розміщення їх після приїзду, Верховний комісар передав імміграційному відділу ЄА. Англійці сподівалися, що євреї-іммігранти привезуть із собою капітали й допоможуть економічному розвитку країни. Їх цікавило, насамперед, будівництво портів, доріг й інших комунікацій, так необхідних для зміцнення колоніального панування. Ці надії не

виправдалися. Багаті євреї з інших країн світу не поспішали їхати в Палестину, у відсталу, слаборозвинену країну, майже без природних багатств, із вузькою сферою додатка капіталів. Із прибулих із вересня 1920 р. до середини 1921 р. 9625 євреїв, переважну більшість складали бідняки з Польщі, Румунії, Литви, Німеччини, тобто з країн, які найбільше постраждали в I світовій війні [85, с. 372; 81, с. 57,60]. Поглинути відразу нову робочу силу в кілька тисяч осіб слабка палестинська економіка не могла, – різко зросло безробіття.

Після того, як “меморандум Черчилля чи Біла книга, опублікована англійським урядом 3 червня 1922 р., була схвалена парламентом, масштаби імміграції різко зросли, досягши максимуму в 1924 – 1926 роках.

У 1925 році, як уже вказувалося вище, британською адміністрацією був розроблений (без консультацій із арабами), прийнятий і опублікований новий імміграційний закон. У цьому законі деталізувалися категорії для іммігрантів – були встановлені категорії А, В, С, кожна з яких також мала градацію. Наприклад, категорія А поділялася на три розряди, у залежності від капіталів, якими володів іммігрант – від першого, з капіталом не менш 500 фунтів стерлінгів до третього – з капіталом не менш 60 фунтів стерлінгів. Крім того, цей указ замасковано, враховував вік іммігрантів [191, с. 142; 192, с. 147; 228, с. 167; 82, с. 66].

Відповідно до цього імміграційного закону, всі іммігранти, що планували в'їхати в Палестину, повинні були пройти медичну комісію. У Палестину не дозволявся в'їзд хворим епілепсією, проказою, сифілісом, відкритою формою туберкульозу й інших інфекційних хвороб, “які були небезпечними для здоров'я населення ”. При в'їзді в Палестину, вони повинні були заповнити дуже докладні формуляри імміграційного департаменту, після чого кожен іммігрант повинний був отримати дозвіл на в'їзд у Палестину від директора імміграційного департаменту [65, с. 106, 108; 192, с. 148].

Іммігранти, які в'їхали в Палестину без дозволу імміграційного відділу палестинської адміністрації, підлягали депортації. Докладні списки депортованих регулярно публікувалися британською адміністрацією. Єврейська громада Палестини до початку 30-х років налічували близько 165 тис. осіб, тобто в порівнянні з 1922 р. їх кількість збільшилася вдвічі [81, с. 56]. Тепер вона складала 16% палестинського населення в порівнянні з 11% за переписом 1922 р. Склад іммігрантів був досить строкатим, але більшість складали вихідці з Європи. Майже всі вони мали досить високу освіту і це різко відрізняло їх від основної маси арабського населення. Іммігрантів цього періоду самі сіоністи поділяли на дві категорії. Перша, приблизно 60% іммігрантів, люди, які приїхали в Палестину в результаті прямої агітації ВСО. Найчастіше це були молоді ідеалісти, студенти, що залишили університети, щоб присвятити себе ручній праці на “землі обітованій”. Саме вони склали категорію “піонери”, призначену для освоєння нових земель у Палестині [85, с. 374; 81, с. 30]. Влітку 1920 року іммігранти з Криму створили організацію Гдуд Хаавода (оборонно-трудоий батальйон імені Трумпельдора). Він працював переважно на будівництві шляхів сполучення. Мешкали робітники у наметових містечках повз дороги, де господарство велося за кібуцним взірцем [129, с. 59]. Інша категорія іммігрантів – єврейська буржуазія, люди, які володіли капіталом, в окремі роки вони складали до 40% євреїв, що в'їжджають у країну. Приплив нових капіталів сприяв економічному розвитку Палестини, щоправда, тільки в інтересах єврейської громади. Контроль над нелегальною алією взяла на себе Хагана.

За тридцять років вона переправила до Палестини десятки тисяч нелегальних людей. Однією з таких груп, яка весною 1920 року прибула до Палестини була група молодих євреїв з Криму. Їх доставили до Хайфи ліванські контрабандисти, а потім вони перебралися до кібуцу. Там ця група перевдягалися в одяг поселенців „і їх практично не можливо було віднайти” [129, с. 59].

У часи Османської імперії, у 1858 році був опублікований земельний закон, що давав можливість багатим арабам, які проживали в Лівані, Сирії, Єрусалимі, Яффі реєструвати на своє ім'я великі земельні ділянки в Палестині. Ці реєстрації набули широкого поширення, тому що ці землі, як правило, не оброблялися, обкладалися мінімальним податком, нечисленне населення давало згоду на подібну реєстрацію, розраховуючи придбати заступників і звільнитися від сплати податків [243, с. 3 – 4].

Перше єврейське сільськогосподарське поселення було організовано сером Мозесом Монтефіоре в 1855 році біля Яффи [82, с. 3]. Ще в 1839 році з ініціативи того ж Монтефіоре спочатку проводиться перепис єврейського населення Палестини. При його допомозі та з його ініціативи в Єрусалимі були відкриті аптека й поліклініка, у яку він направив дипломованого лікаря (першого в Палестині). У Єрусалимі була відкрита друкарня, побудована ткацька фабрика, відкрита перша в Палестині ремісничка школа для дівчат [120, с. 287].

До 1881 року євреї поверталися в Палестину з релігійних мотивів – “...щоб вивчати Тору, молитися за весь народ Ізраїлю у святих містах, живучи при цьому на пожертвування, що збирали для них по усьому світу в одновірців, а після смерті – бути в цій землі похованим ” [144, с. 9; 190, с. 116]. Імміграція євреїв у Палестину активізувалася наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. Так, на початку 80-х років (точніше після погромів 1882 року) у Росії виникли спілки щодо організації переселення євреїв у Палестину. Найактивніша з подібних організацій була заснована студентами Харківського університету в 1881 році. Частина членів цієї спілки відправилася в Одесу, щоб звідти через Константинополь добратися до Палестини. Історію колонізації Палестини звичайно відраховують від дати прибуття туди цих переселенців – так званої першої хвилі еміграції). Із трьохсот членів організації в Одесу виїхала третина. Тільки сорок із них добрались до Константинополя, а в Палестину прибуло всього шістнадцять. Вони заснували першу трудову колонію на основі соціалістичних ідей,

передбачивши тим самим киббуци. Спочатку вони працювали в сільськогосподарській школі Міква Ізраель, заснованої десятьма роками раніше. Потім вони заснували сільськогосподарське поселення Гедера на південь від Яффи, яке існує й дотепер [165, 112]. У 90-х роках XIX століття різко збільшилася еміграція євреїв із Російської імперії. Причинами її виявилися: “Тимчасові правила 1882 р.”; виселення євреїв-ремісників із Москви; введення в 1896 р. винної монополії, що позбавляло або скорочувало прибутки корчмарів і винокурів [178, с. 309]. Гнітюча частина євреїв-емігрантів із Росії направлялася в США – “у 1881 – 1914 роках туди прибули 78,6% євреїв, які залишили Росію [178, с. 311]. У цей час барон Едмонд Ротшильд (1845 – 1934) займався освоєнням і розвитком єврейських сільськогосподарських поселень у Палестині. Із цією метою Ротшильдом була створена Палестинська єврейська колонізаційна асоціація (ПЄКА) та розгалужений адміністративний апарат, який складався з управляючих, лікарів, учителів. Ця діяльність здійснювалася з 1883 по 1899 рік, і за цей період бароном Ротшильдом у створення та розвиток єврейських поселень було вкладено 1,6 млн. фунтів стерлінгів [144, с. 238]. На рівнині узбережжя у 1882 році з’явилося поселення Рішон-ле-Ціон („Перший у Сіоні”), у 1884 – Нес-Ціона („Прапор Сіону”), у 1890 – Гедера („Загін”) та Рехвот („Простір”); на півночі Палестини у 1882 році виник Зихрон-Яков („Пам’ять про Якова”) та у 1883 – Ієсуд-Хамаала („Початок підйому ”) [129, с. 13]. Давид Бен-Гуріон (з 1935 року голова Виконкому ЄА в Палестині) називав барона Едмонда Ротшильда “прагматичним фантазером”, який купував землі в Палестині та створював сільськогосподарські поселення в Петах-Тикві, Ришон ле Ціоні, Зіхрон-Якові для єврейських іммігрантів, і, “чим більше він обсипав їх золотом, тим швидше зникав сіоністський запал колоністів. Вони перестали обробляти землю, наймаючи для цього арабських селян ” [131, с. 33; 190, с. 116]. До кінця століття існувало в цілому 21 сільськогосподарське поселення з 4,5 тис. мешканців [165, с. 116].

Під наглядом представників Ротшильда в Ришоні та Зіхроні були посаджені виноградники, у поселеннях було почато оброблення пшениці, розведення шовкопряда та виробництво рожевої олії. Ці спроби налагодити економіку минулого виявлялись досить дорогими та найчастіше безуспішними. Колонії зміцнилися тільки в першому десятилітті, коли почали вирощувати цитрусові.

У 1890 році Е. Ротшильд перевів засоби своєї Асоціації Єврейському колонізаційному суспільству (ЄКС). ЄКС було створено в Лондоні у вересні 1891 року бароном М. де Гіршем для сприяння колонізації Аргентини євреями-іммігрантами з Росії й інших країн Східної Європи. ЄКС допомагало єврейським іммігрантам із Росії також й у Палестині, засновуючи там єврейські сільськогосподарські поселення. Створена на Базельському конгресі ВСО заснувала низку економічних підприємств. Серед них був Єврейський колонізаційний банк (1899 рік), який відразу же випустив два мільйони акцій ціною в один фунт стерлінгів за кожну. Крім банківських операцій банк займався кредитуванням сіоністських установ, створюваних під егідою ВСО. Згодом були створені також його філії – Англо-палестинська кампанія, згодом – Англо-палестинський банк (1903) і Англо-Левантійський банк (1906), які у свою чергу, відкрили власні відділення, що надавали позики єврейським сільськогосподарським поселенням, промисловим підприємствам, займалися страхуванням, фінансуванням житлового будівництва й інших фінансових операцій. Англо-палестинський банк став основною фінансовою установою підмандатної Палестини [119, с. 336; 181, с. 132; 190, с. 116 – 117; 255, с. 47; 261, с. 32].

У 1901 році на V сіоністському конгресі в Базелеві був створений Єврейський національний фонд (ЄНФ), (Керен Каемет), заснований на добровільні пожертвування євреїв у всіх країнах світу. Ініціатором створення Фонду став Герман Шапіро, якого підтримав Т. Герцль. Метою та завданням Фонду були – придбання земель у Палестині в невідчужувану власність євреїв і надання їх в оренду єврейським поселенцям для обробки своїми

руками. Фонд повинний був здобувати землі в “Палестині, Сирії, на Синаї, в інших частинах азіатської Туреччини” [190, с. 117; 236, с. 4]. Для добровільних пожертвувань були придумані “блакитна скарбничка”, “золота книга”, марки Керен Каемета, що стали символами сіоністського руху. Керен Каементом за час “турецького та британського панування було придбано більше мільйона дунамів (100 000 га) землі” [144, с. 33; 190, с. 117]. Голда Меїр так писала у своїх мемуарах про один із цих символів: “Із дитячих років я пам’ятаю синю бляшану скарбничку, що стояла в нас у вітальні, поруч із суботніми свічками, в яку не тільки ми, але й наші гості щотижня опускали монети; така синя скарбничка знаходилася в кожному єврейському будинку, де ми бували. І на ці ж монети єврейський народ почав із 1904 року купувати великі ділянки палестинської землі” [98, с. 100]. Землі купувалися як правило за високими цінами, що було вигідно великим арабським землевласникам, значна частина яких, як відзначалося вище, проживала поза Палестиною. Та ж Голда Меїр так ставилася до проблеми “відсутніх власників”: “Правду кажучи, мені достатньо набридло чути про те, як євреї “вкрали” в арабів землю в Палестині. Справа полягала зовсім в іншому. Багато повновагових монет перейшло із рук у руки, і велика кількість арабів стали дуже багатими людьми” [98, с. 100]. Професор Кембриджського університету Дж. Гейнсборо вважає, що найбільш родючі землі в Палестині продавалися євреям не відсутніми палестинськими феодалами, а владою Османської імперії, для того, щоб залучити єврейський капітал у знекровлену економіку регіону. І турки, й сіоністські лідери “...були зовсім байдужні до почуттів і прагнень корінного арабського населення Палестини... Сіоністська колонізація розглядалася місцевими арабами як загроза, і в більшій мірі саме вона дала імпульс посиленню палестинського націоналізму” [190, с. 117; 206, с. 4].

Конфлікти між єврейськими поселенцями й арабами почалися ще з березня 1887 року, коли араби напали на єврейське поселення Петах-Тиква, у результаті чого було поранено п’ять осіб. Для поселення єврейських

іммігрантів у Петах-Тикві було куплено 14 200 дунамів землі в деяких землевласників-християн із Яффи Антона Бішара Таяна та Саліма Касера. Але на 2 600 дунамах цієї землі проживали араби, які протягом декількох поколінь володіли нею [190, с. 117; 242, с. 200]. Угода була зареєстрована османською владою. Подібний конфлікт із турецькою адміністрацією в Палестині був далеко не єдиним. А завершувалися подібні конфлікти завжди арабо-єврейськими зіткненнями. Така же картина була й у 20-і роки. Наприклад, наприкінці листопада 1924 року один із найбільших землевласників Палестини Сарсук-ефенді продав представникам ішува землі, що належали йому, у районі арабського села Афула. Згін із цих земель арабських селян-здольників привів до кривавих сутичок між євреями та феліхами [161, с. 204].

Серед жителів колоній, заснованих представниками першої алії арабів було більше, ніж євреїв. Наприклад, кожен єврейський поселенець у Зікрон-Якові забезпечував роботою 3 – 4 арабські родини. Така ж картина була й в інших подібних поселеннях. Ахад Хаам називав Зікрон “не колонією, а позорищем”. Там дуже мало євреїв займалося фізичною працею, що не відповідало цілям сіоністського руху. Але проте, як це не дивно, в арабо-єврейських відносинах “це було стабілізуючим чинником; тоді як діяльність соціалістів із їхньою фанатичною прихильністю ідеї фізичної праці (“досягти порятунку в поті чола свого”) лише затверджувала арабів у підозрах щодо сепаратизму євреїв і їхнього прагнення витиснути арабів із робочих місць” [165, с. 306].

Форми земельної власності в Палестині були типово середньовічними. Усього нараховувалося п'ять видів такої власності:

Мульк – землі, які знаходилися в повній приватній власності. Загальна площа таких земель була невелика. Як правило, це були землі, зайняті під забудовами – будинок і двірські служби. Оброблюваних земель цієї категорії було дуже мало. Мірі – державні землі, що перебували в користуванні селян-орендарів, які сплачували десятину мандатарію. Вакф – землі, на які право

володіння визначалося принципами релігійного характеру. До вакфів належала переважна більшість оброблюваних земель. Відомо, що вакф – суто ісламський інститут і спочатку до нього належали землі мусульманського духівництва та мусульманських духовних установ. До ХХ сторіччя характер вакфного землеволодіння в Палестині значною мірою змінився. Із метою уникнути сплати високого поземельного податку в державну скарбницю Османської імперії, власники мульків усякими правдами й неправдами перетворювали свої землі у вакфи. У цьому випадку з оброблюваної землі сплачувався не високий поземельний податок, а лише церковна десятина, хоча й доведена турками до 12,5% урожаю. У Палестині до вакфів відносилися не тільки землі мусульман і мусульманських установ, але й землі інших релігійних громад, у тому числі й християн різного толку. Після англійського завоювання юрисдикцію над вакфами отримали вищі суди релігійних громад, але всі вакфи повинні були платити десятину державі, тобто мандатарію. Наступна категорія землеволодіння – метруке – це землі загального користування: пасовища, місця водопоїв, токи для молотьби, дороги, торгові площі. Ці землі перебували під управлінням мандатної влади. І, нарешті, землі меват – це державні землі. До них належали нечисленні ліси, гори, болота, солончаки, дюни й інші мертві, необроблювані землі [49, с. 35].

Більшість оброблюваних земель відносилися до категорій мірі та вакф. Вони знаходилися в спадкоємному утриманні селян-орендарів. При цьому, ніяких документів про оренду, як правило, не існувало. Орендар обробляв свою ділянку за традицією, на правах давності. Більше того, у багатьох селах існував середньовічний звичай перерозподілу земельних ділянок раз у два роки [49, с. 35]. Цей звичай найнегативнішим чином відбивався на врожайності й на рівні розвитку сільського господарства взагалі. Оскільки селянин-власник земельної ділянки через два роки одержував, як правило, нову ділянку, то він не прагнув до підвищення родючості землі, майже не застосовував добрива і зроблена продукція ледь давала можливість палестинському фелаху зводити кінці з кінцями.

За даними британської адміністрації, за період із 1920 по 1939 рік, євреї придбали в Палестині 770 205 дунамів землі; за даними ЄА – 905 000 дунамів. Із урахуванням землі, придбаної в Палестині сіоністськими й несіоністськими організаціями до I світової війни, ці показники становили відповідно 1 420 200 дунамів і 1 305 000 дунамів. Із 1878 по 1936 рік 52,6% цих земель були викуплені у великих землевласників, які проживали поза межами Палестини, 24,6% землі були куплені в багатих палестинських землевласників тільки 9,4% – у фелахів [192, с. 149; 235, с. 82]. Ще в 1891 р. група відомих ієрусалимських арабів відправила в Константинополь петицію, яку підписали п'ятсот осіб. У ній містилися скарги на те, що євреї позбавляють арабів землі, ставлять під погрозу арабську торгівлю, займаючи ринки збуту, і взагалі намагаються відняти в них усю країну [165, с. 293]. У 1921 р. Верховний комісар видав постанову про закріплення у власність за спадкоємними орендарями їхніх ділянок на землях категорії “мірі”, тобто на землях, які перебували під безпосереднім контролем мандатарія [85, с. 379]. Однак, це рішення не стосувалося вакфних земель, які становили гнітючу частину земельних угідь і згін селян-орендарів продовжувався. У наступний період мандатні власті були змушені знову повертатися до регулювання земельних угод, але ця діяльність, за визнанням самих англійців, була малоефективною й справжня кількість зігнаних орендарів так і залишилося невідомою [86, с. 235].

Близько 90% арабського населення Палестини займалися сільським господарством. Сюди ж належали понад 100 тис. кочівників-бедуїнів.

Після встановлення мандатного управління, Палестина була включена в стерлінгову зону, що відразу ж поставило її в економічну залежність від країни-мандатарія. У 20-і роки уряд Великобританії намагався виконувати в Палестині принципи, викладені в Декларації Бальфура. У жовтні 1920 року набрав сили указ британської адміністрації “Про передачу землі”, що вводив у Палестині вільний продаж і купівлю землі, при дотриманні однієї умови – усі факти земельних угідь повинні були фіксуватися в британських офіційних

органах. У цьому указі були деякі обмеження на продаж земель, які належали великим землевласникам, на якій були орендарі. Але практично ніким – ні покупцями, ні продавцями землі ці обмеження не виконувалися після декількох років користування землею, коли вона вже досить виснажувалася, орендарі планували одержати за право оренди грошову компенсацію замість відмови від права оренди. А оскільки закон про продаж землі передбачав продаж землі без орендарів, то продавець землі шляхом виплати подібної компенсації орендарям, домагався звільнення земельних ділянок.

Аграрні закони, які видавались британською владою в Палестині сприяли вільному виходу будь-якого фелаха з громади зі своїм земельним наділом. Тим самим, британська адміністрація свідомо проводила руйнування багатовікового укладу життя фелаків. Натуральні податки, у першу чергу ашар були замінені грошовими податками; у 20-і роки купівля та продаж землі, до цього майже невідомі в арабських селах стали широко практикуватися в Палестині. Стала швидко рости й ціна землі – на початку століття дунам землі, як правило, коштував 0,4 – 0,5 фунта стерлінгів, наприкінці 20-х років – оцінювався в середньому в 5 – 6 фунтів, а в окремих випадках до ста фунтів [127, с. 33; 192, с. 150].

Унаслідок цих мір, у палестинському селі проходив процес досить швидкого розшарування. Колишня “хамуна”, спаяна родовими зв’язками, спільною землею, розпадається. Общинне землеволодіння й землекористування (мушша’а) стає досить рідкісним явищем у Палестині. Мандатна адміністрація всіляко сприяла процесу поділу общинних земель, виходу з її, росту приватної власності на землю. Низкою законів уряд забезпечив перехід землі до багатого ефенді або до заможного селянина. Так, наприклад, у 1929 році був виданий закон, що встановлював необхідний мінімум величини ділянки, щоб одержати право продати її. Ділянки, що не задовольняли цей мінімум, механічно переходили до багатих сусідів за визначену плату [127, с. 33]. Кожен щорічний звіт британської мандатної адміністрації Ліги Націй фіксував скорочення земель мушша’а [192, с. 150].

У 1928 році британські власті видали закон про примусовий продаж землі для “громадсько-корисних потреб”. Відповідно до цього закону, мандатні власті могли експропріювати будь-яку земельну ділянку в Палестині, виправдовуючи це необхідністю будівництва залізниць і шосейних доріг, портів, військових баз тощо. Зміст закону полягав у тому, що він полегшував і давав законний характер незаконній експропріації селянських земель із подальшим наданням значної їхньої частини єврейським поселенням. Земельний фонд сіоністських колонізаційних організацій поповнювався також і за рахунок купівлі ними великих пасовищних земель у шейхів арабських кочових племен, що також заохочувалося англійською владою підмандатної Палестини. Таким чином, у галузі землекористування британські мандатні власті, у першу чергу, усіляко прагнули створити умови для розширення земельних володінь єврейських фондів і організацій. Однак, у той же самий час, чиновники мандатної адміністрації, бажаючи якось згладити невдоволення арабських поміщиків широким розмахом сіоністської колонізації, залишали без наслідків захоплення великими арабськими землевласниками селянських земель. Захоплюючи ці землі, арабські поміщики зганяли з них фелахів і перетворювали їх або в плантації з використанням найманої праці, або продавали їх знову ж сіоністським колонізаційним організаціям.

Значні ділянки землі в Палестині, що належали раніше турецькому султану Абдул-Хаміду II, англійською адміністрацією передавалися ЄА в Палестині. Проти цього, наприклад, був спрямований протест арабських жителів долини ріки Йордан (аль-Гоор) на адресу англійської влади [115. – 1921, 21 лютого; 192, с. 150 – 151].

На конференції ВСО в 1920 році (Лондон) були визначені основні напрямки практичної діяльності ВСО щодо колонізації Палестини. Основна роль у колонізації Палестини приділялася масовій закупівлі землі в Палестині через фонди ВСО, створені шляхом добровільних пожертвувань, при цьому, придбана через ці фонди земля визначалася як “суспільна

власність єврейського народу ”. Був заснований Установчий фонд (Керен Хаесод), основне завдання якого полягало у формуванні “постійних національних інститутів ” і фінансуванні єврейських підприємств у Палестині. Керен Хаесод був зареєстрований як британська кампанія в березні 1921 року, і відразу ж розгорнув активну діяльність щодо організації єврейських сільськогосподарських поселень у Палестині. За період із 1 квітня 1921 року по 30 вересня 1929 р. у цей фонд з інших країн надійшло 3 965 200 палестинських фунтів, а за період з жовтня 1929 року по жовтень 1939 року – 3 390 474 палестинських фунти. У тому числі зі США за весь цей час надійшло 3 425 414 палестинських фунтів [234, с. 339].

Другим найважливішим фондом був ЄНФ (Керен Каамет ле Ізраель), заснований на V сіоністському конгресі в Базелі 29 грудня 1901 року, що також займався купівлею землі в Палестині.

В офіційних документах ЄА (Статут ЄА: положення, що стосуються володіння землею і наймання на роботу) і фонду Керен Хаесод говорилося: “Земля повинна здобуватися як єврейська власність і вважатися невідчужуваною власністю єврейського народу. Агентство сприяє сільськогосподарській колонізації, заснованої на праці євреїв, ...вважається справою принципу, щоб використовувалася праця євреїв...”. Документ фонду Керен Хаесод “Використання робочої сили ” – стаття №7: “Справжнім поселенець бере на себе зобов’язання, що ...якщо й він буде змушений найняти працівника, він найме тільки єврея ” [1, с. 44 – 45]. Тоді ж було поставлене завдання створення чисто єврейської держави в Палестині. Воно, за словами Х. Вейцмана, повинно стати “настільки єврейським, наскільки Англія є англійською ” [109, с. 244]. Єврейських національних фондів, які займалися колонізацією Палестини нараховувалося близько двадцяти.

На конгресі ВСО 1921 року (Карлсбад) було прийняте рішення про поділ Виконкому ВСО на два органи, один із яких знаходився безпосередньо в Палестині, займаючись створенням єврейських сільськогосподарських поселень, національних інститутів. Другий орган знаходився в Лондоні, в

основному займаючись пропагандою. Президентом ВСО був обраний Х. Вейцман. Центральне управління, що підтримувало постійні контакти з урядом Великобританії та Лігою Націй, підпорядковувалося президенту. До складу Виконкому ВСО було обрано центральне управління та керівники фінансових органів ВСО – Керен Хаесода, Керен Каемета, Єврейського колонізаційного суспільства, утвореного в 1899 році [48, с. 110; 246, с. 38 – 40]. Сіоністська організація контролювала два важливих фінансових органи – Палестинську кампанію земельного розвитку, створену в 1908 році, і Генеральний заставний банк Палестини, створений у 1922 році, який мав платіжний капітал у 350 тисяч палестинських фунтів і загальний капітал – 1580 тисяч палестинських фунтів [48, с. 111]. У 1922 році за рекомендацією Х. Вейцмана, на посаду керівника політичного відділу у Виконкомі ВСО, що знаходився в Палестині був призначений офіцер британської розвідки, єврей за походженням Ф. Кіш [179, с. 75]. Своїм сприянням єврейським фондам Великобританія протиставляла євреїв арабам, і, використовуючи відомий принцип “розділяй і пануй”, управляла підмандатною Палестиною.

У 1920 році ішув мав 650 тисяч дунамів землі; у 1930 році – 1 164 тисяч [221, с. 41]. За урядовими даними, у 1925 році в Палестині арабам належало 9 млн. дунамів оброблюваної землі, євреям – 850 тисяч; представникам інших національностей – 2150 тисяч дунамів; 2500 тисяч дунамів складали землі, вільні для колонізації [201, с. 92].

У 1927 році в Палестині нараховувалося 110 єврейських сільськогосподарських поселень (у 1914 році їх було 43) із 903 тисячами дунамів землі, де проживало близько 40 тисяч осіб [170, с. 205]. Таким чином, “інтенсивне нарощування земельного фонду ішува свідчило про те, що плани сіоністів мали не стільки економічну, скільки політичну спрямованість” [170, с. 205].

Велику частину земель, придбаних у 20-і роки, становили земельні ділянки арабських феодалів, які проживали за межами Палестини і здавали свої маєтки в довгострокову оренду. За деякими даними, 9/10 усіх куплених

ішувом земель за період із 1920 по 1929 роки були придбані у “відсутніх власників ” [170, с. 206; 231, с. 49]. Крім того, сіоністські організації скуповували землі у вождів племен арабів-бедуїнів, чисельність яких у 20-і роки в Палестині зменшилася майже удвічі внаслідок необхідності їхньої перекочівлі в інші арабські країни. У 1922 році в Палестині було 103 330 кочовиків, а в 1931 році – 66 553 [82, с. 30].

У результаті продажу землі єврейським фондам, у Палестині відбувався швидкий процес скорочення общинних земель мушша'а – у 1923 році 56% арабських сіл мали таку форму землекористування, а в 1930 році – уже 46% [249, с. 49].

Британська адміністрація в Палестині надавала єврейським підприємцям значні економічні пільги. Так, у 1921 році Палестинська електрична компанія, що належала інженеру й іммігранту з Росії Пінхасу Рутенбергу, отримала від адміністрації виняткове право на електрифікацію всієї Палестини, не враховуючи лише Єрусалим. У 20-і роки палестинська електрична компанія мала теплові станції в Хайфі, Тель-Авіві та гідроелектростанцію на ріці Йордан. Крім неї, у Палестині існували ще дві електричні компанії – Джерузале́м електрик і Паблік сервіс, що обслуговували Єрусалим і його околиці в радіусі 20 кілометрів, включаючи Вифлеєм і Рамаллах [48, с. 172].

У 1926 році британський Верховний комісар у Палестині надав компанії П. Рутенберга концесію на будівництво гідроелектростанції в північній частині долини ріки Йордан, де сьогодні сходяться кордони Ізраїлю, Йорданії і Сирії. Перед цим британська адміністрація відмовила в аналогічному підприємстві арабському бізнесмену. За цією концесією П. Рутенбергу на 70 років передавалися виключні права на повне використання води рік Йордан і Ярмук вище за течією від точки їхнього злиття, тобто сюди входила й та вода, якою традиційно користувалися араби північних прикордонних районів Трансйорданії. П. Рутенберг одержав від англійців також підряди на будівництво в Хайфі і Яффі [182, с. 323; 170, с. 206].

Для посилення свого впливу серед євреїв, ВСО в грудні 1920 року створила в Палестині профспілкову організацію Гістадрут (Загальна федерація єврейських робітників на землі Ізраїлю). Ця профспілка була створена з ініціативи робочих сіоністських партій, які входили у ВСО, керівна роль серед яких належала партії Ахдут Хаавода (Єднання праці), згодом – Робітнича партія Ізраїлю. На з'їздах Гістадрута члени цих партій завжди становили більшість [221, с. 44]. У веденні Гістадрута перебували всі економічні підприємства робочих партій, багато сільськогосподарських поселень і кооперативів, велика будівельна кампанія Солел Боне. Членами Гістадрута могли стати тільки євреї. Офіційними цілями профспілки були – сприяння “відродженню країни”, збільшення імміграції євреїв у Палестину. Програма Гістадрута – “завоювання землі, праці, ринку” фактично була спрямована на завоювання економічних позицій у Палестині, витіснення арабів з економічної сфери, а в результаті скупки земель – витіснення арабів зі сфери земельних відносин.

Гістадрутом у Палестині був розгорнутий бойкот арабських товарів. У 1921 році було створено кооперативне оптове товариство Хамашбір Хамерказі, що здійснювало купівлю-продаж товарів для єврейських сільськогосподарських поселень і міських кооперативних торгових товариств. У рамках Хамашбір Хамерказі було створене агентство для збуту сільськогосподарської продукції – Тнува. Хамашбір Хамерказі і Тнува стали організувати свої власні кампанії та підприємства [233, с. 363; 250, с. 34, 63]. У рамках Гістадрута діяла досить розгалужена мережа медичних і освітніх установ, наприклад, Купат Холім (Фонд охорони здоров'я), який займався медичним обслуговуванням членів профспілки й членів їхніх родин, і в 1930 році нараховував свій бюджет у 50 тисяч палестинських фунтів; Ваадат Хатарбут (Комітет культури), утворений у 1922 році, у розпорядженні якого знаходилася розгалужена мережа дитячих садів і початкових шкіл (у 1929 році було 55 шкіл з 1,5 тисячами учнів). Із червня 1925 року починає виходити щоденна газета “Довор”. У 1926 році

появляється спортивне товариство Хапоель, страхова компанія Гасне. Згодом Гістадрут проникає в усі сфери економічної діяльності ішува. У 1923 році Гістадрут нараховував 8394 членів, що становило 51% усіх робітників-євреїв у Палестині. У 1927 році до нього входило вже 25 тисяч осіб, або 75% робітників-євреїв Палестини [123, с. 504 – 505; 233, с. 363; 131, с. 90].

Основні позиції в Робітничому банку (банк Хапоалім) належали Виконкому ВСО, що володів акціями на 50 тисяч палестинських фунтів, на таку же суму мав акції й Гістадрут. У 1923 році Гістадрутом був утворений Хеврат Овдім (Спілка робітників). Хеврат Овдім контролював діяльність економічних підприємств Гістадрута. Кожен член Хеврат Овдіма повинний був бути членом Гістадрута. Генеральний секретар Гістадрута одночасно був головою Хеврат Овдіма. Крім того, Хеврат Овдім управляв діяльністю Робітничого банку [77, с. 15; 200, с. 27 – 28].

До 1924 року основний потік єврейської імміграції йшов у США. За період із 1919 по 1924 роки в країну в'їхало 240 тисяч євреїв, за цей же період у Палестину в'їхало всього 35 тисяч євреїв [124, с. 1114 – 1115]. У 1924 році в США були введені обмеження на в'їзд євреїв.

У 20-і роки ВСО практично без обмеження видавала дозвіл на в'їзд у Палестину представникам єврейської буржуазії, які володіли капіталом не менш 500 палестинських фунтів. За даними Л. Хеймсона, який очолював протягом перших 14 років британського мандата департамент імміграції в Палестині, на підставі указу про імміграцію 1920 року, для євреїв, що не володіли цим цензом, установлювалася квота в 16,5 тис. осіб у рік [191, с. 142; 202, с. 64; 104, с. 53].

У першій половині 20-х років почали свою роботу єрусалимський шпиталь імені Ротшильда, єврейська експериментальна сільськогосподарська станція. У десятки шкіл, побудованих для євреїв, арабам доступ був також закритий [170, с. 207; 25, с. 1168].

Основні партії ішува по-різному бачили майбутнє Палестини. У результаті злиття в 1930 році партій Ахдут Хаавода (Єдність праці) та

Хапоель Хацаїр (Молодий робітник), була утворена партія Мапай (Робітничка партія), очолювана Д. Бен-Гуріоном, виступала за вирішення “єврейської проблеми через соціалістичну революцію, що знищить усі класи ” [233, с. 575 – 576].

Основною політичною установкою Хашомер Хацаїр (Молодий охоронець) було “створення в Палестині соціалістичної сільськогосподарської громади ”; її члени проживали в киббуцах. Члени Поалей Ціон називали себе сіоністами, але не були членами ВСО і не брали участі в її конгресах. Партія виступала за розвиток “класової боротьби в економічній сфері ” [48, с. 114 – 115].

Партія Іхуд (Союз), очолювана І. Магнесом – президентом Єврейського університету в Єрусалимі, виступала за створення в Палестині бінаціональної держави. Програма партії виходила з того, що “Палестина – це не єврейська країна й не арабська країна, а бінаціональна країна ”, тому євреї “мають історичні права на Палестину”, а араби мають такі ж права за правом переважної більшості населення Палестини. Програма підкреслювала рівність прав арабів і євреїв у Палестині. Партія Іхуд пропонувала розв’язання палестинської проблеми шляхом створення в Палестині федеративної держави, обрання терміном на чотири роки федерального Виконкому, склад якого затверджувався би Лігою Націй; обрання федеральної адміністрації; створення федеративного законодавства та суду, який буде обиратися демократичним шляхом і складатися з однакової кількості арабів та євреїв [223, с. 33 – 34]. Погляди І. Магнеса були підтримані деякими арабськими лідерами, у тому числі Мусою Аламі та Х. Ф. Халіді, які підтримали також ідею кантонізації Палестини [196, с. 9]. В. Жаботинський не вірив в ідею “двонаціональної держави ” в Палестині. Він вважав, що: “Араби повинні сприймати становище таким, яким воно є: територія Ерец-Ізраеля” по обидві сторони Йордану призначена для єврейської держави з єврейською більшістю ” [169, с. 214]. Після цього складно повірити у твердження Жаботинського про те, що “... в Ерец-Ізраелі

є місце й для єврейської більшості та для арабської меншості, і для миру ” [169, с. 215]. Гуртки Ховевей Ціон (Друзі Сіону, дослівно – Полюбивші Сіон) утворювалися в різних країнах із 1882 року. Мета їх діяльності – розвиток ідей колонізації Палестини для створення там бази “відродження єврейської нації ” та єврейської держави. Звідси назва цієї течії – “палестинофільство” [170, с. 74].

Ортодоксальний напрямок сіонізму був представлений у ВСО Мізрахі, що брала участь у всіх сіоністських конгресах і мала одного представника у Виконкомі ЄА Палестини. У Палестині Мізрахі мала свою молодіжну організацію. Окремо від Мізрахі діяла партія Хапоель Хамізрахі (Робочі-мізрахі в Палестині). Політичні установки цієї партії базувалися на визнанні принципів соціалізму та “єврейських релігійних законів ”. Крім цих партій, у Палестині діяла несіоністська партія Агудат Ізраель. Партія мала свою молодіжну організацію (3 – 4 тисячі осіб) і за заявою своїх лідерів налічувала 20% євреїв Палестини [48, с. 115 – 116]. Крім партії Іхуд за арабо-єврейське співробітництво в Палестині виступали кілька інших єврейських організацій, наприклад, Ліга єврейсько-арабської співпраці, Бріт Шалом й ін. Цими організаціями починалися безуспішні спроби створення об’єднаних профспілок [83, с. 39].

У вересні 1920 р. на засіданні Виконкому Комінтерну в Москві голова Соціалістичної робітничої партії Палестини – Поалей-Ціон (попередниці Палестинської компартії) Я. Меїрзон наполегливо переконував діячів Комінтерну про важливість Палестини для радянської геополітики, – “якби його партія повністю була би підтримана Москвою, то Великобританія втратила би контроль над Суецем і багатствами Єгипту, над африканським континентом і комунікаціями, що зв’язують її з Месопотамією та Індією” [161, с. 171]. До речі, у її складі в цей час налічувалось 400 членів.

До палестинської компартії не входили араби. І перший комуніст арабського походження з’явився в її рядах тільки в 1925 році [161, с. 174].

9 липня 1923 року було оголошено про створення Палестинської комуністичної партії (ПКП), незабаром прийнятої в Комінтерн.

14 березня 1924 року в ЦК ПКП із Виконкому Комінтерну були спрямовані умови формування “єдиного фронту ” з арабськими націоналістами. Ці умови полягали в такому: “1. Боротьба проти мандатної системи імперіалізму, проти англійського мандата та Бальфурської декларації. 2. Непримиренна боротьба за незалежність Палестини. 3. Боротьба за звільнення етнографічно однорідних частин Арабістану й за створення демократичної республіки ” [161, с. 185 – 186].

Основне суперництво між партіями ішува розгорталось при виборах у ВСО і на зібраних раз у два роки (спочатку раз у рік) головних форумах цієї організації – Всесвітніх сіоністських конгресах – “в очах усього світу це був всесвітній парламент єврейського народу, з яким вели політичний діалог і представники якого запрошувалися в Лігу Націй для міжнародних контактів...” [145, с. 163].

У квітні 1930 року за розпорядженням Верховного комісара був утворений Комітет із вивчення економічного стану сільського господарства в Палестині. За даними цього комітету, оброблювані землі цього року склали 12 233 тисяч дунамів землі, у тому числі в Галілеї та в Іудеї – 5376 тисяч дунамів; Газі, долині ріки Йордан – 5216 тисяч дунамів; у південному районі Палестини – 1641 тисяч дунамів [74, с. 1 – 2].

За переписом 1922 року, при загальному населенні Палестини в 757 182 осіб, у 844 палестинських селах проживало 481 828 осіб. Комітет обстежував 104 арабські села, що мали поля площею 948 756 дунамів; фруктових садів – 220 570 дунамів; 78 255 дунамів неопрацьованої землі. Ці арабські села виготовляли щорічно продукцію на 544 881 палестинських фунтів, у тому числі – поля та сади давали продукцію на 376 086 палестинських фунтів; тваринництво – 95 720 палестинських фунтів; при цьому, 100 дунамів полів давали продукцію на 34 тисячі палестинських фунтів, 100 дунамів садів – 64 тисячі палестинських фунтів [74, с. 5, 13, 16].

Члени Комітету обстежували 6 єврейських поселень з населенням у 4185 осіб. Два поселення з них належали ПЄКА, 4 – ЄНФ, контроль над усіма шістьма поселеннями здійснювався Виконкомом ЄА в Палестині. Ці поселення мали 47 698 дунамів землі, у тому числі – полів 22 575 дунамів, садів – 17 894, неопрацьованої землі – 7229 дунамів. Ці сади давали щорічно продукцію на суму в 941 палестинських фунтів, поля – 14 173 палестинських фунтів [74, с. 28, 30].

За підрахунками членів Комітету, на одного арабського жителя обстежених сіл припадало продукції на 0,43 палестинських фунта, на мешканця єврейського поселення – 3,6 палестинських фунта. Арабська сім'я в 1929 році мала прибуток у 25 – 30 палестинських фунтів; прибутки єврейських поселенців не підраховувалися, але члени Комітету відзначали, що рівень життя євреїв набагато вищий, ніж арабів [74, с. 18, 47]. Комітет бачив причину цього в існуванні в арабів общинної системи землекористування – муша'а. Не випадково, основна рекомендація Комітету містила вимогу ліквідації цієї системи. Цей висновок, був, мабуть, найголовнішим у звіті Комітету, але при характеристиці єврейських поселень, у документах і рекомендаціях Комітету жодного разу не згадувалося про безоплатну допомогу цим поселенням із боку ЄА і ПЄКА.

У період мандатного управління Палестиною британська адміністрація видавала збірники законів і розпоряджень щодо регламентації виробництва продукції та продажу, вірніше, тієї продукції, на яку існувала державна монополія. Прикладом може слугувати збірник законів і розпоряджень, випущений департаментом митниць, акцизу й торгівлі. У цьому збірнику були опубліковані “тютюнові ” закони 1925 – 1932 років, які передбачали регламентацію усього, що стосувалося вирощування, переробки й продажу тютюну – від умов видачі ліцензій на оброблення тютюну та дозволів на вирощування визначених сортів тютюну, до транспортування, умов і правил продажу тютюну та цигарок у палестинських магазинах і продажу цієї продукції на експорт [64, с. 1 – 19]. Те ж саме стосувалось і

продажу спиртних напоїв – від ліцензій, перевірки якості до експорту [64, с. 23 – 56].

Щорічно департамент сільського господарства та рибальства випускав збірники, що містили найдокладніші статистичні огляди стану сільського господарства Палестини, у тому числі звіти про погоду, врожайність, проблеми реалізації сільськогосподарської продукції і тощо [56 – 62]. У 20-і роки в Палестині діяли і великі неурядові сільськогосподарські школи. Найбільшими єврейськими сільськогосподарськими школами в цей період були: сільськогосподарська школа в Мікві-Ізраелі, утворена ще в 1870 році. Другою за величиною школою була сільськогосподарська школа в Пардесс-Ханна, розташована між Тель-Авівом і Хайфою, яка утримувалася Єврейською федерацією фермерів Палестини. До неї приймалися єврейські дівчатка й хлопчики у віці 14 років, які навчалися сільськогосподарським наукам протягом 5 років. У Бейт Джималі діяла Салезіанська сільськогосподарська школа, у яку приймалися арабські хлопчики-християни від 7 до 16 років, і протягом 3-х років одержували теоретичні та практичні сільськогосподарські навички та знання. У Латруні діяла 6-річна сільськогосподарська школа, відкрита отцями-траппістами для християнських хлопчиків-арабів від 12 до 18 років [75, с. 24 – 25].

У період мандатного управління всі земельні угоди в Палестині фіксувалися в земельному департаменті.

Із цих даних випливає, що суми земельних угод постійно збільшувалися. При цьому варто враховувати той факт, що єврейські громадські фонди й індивідуальні власники не реєстрували 1/4 – 1/3 землі, що купувалася в Палестині. Так, із куплених ЄНФ у квітні 1929 року 30 тисяч дунамів було зареєстровано 5,5 тисяч дунамів [243, с. 314].

У грудні 1925 року заступник глави міністерства колоній Великобританії У. Ормсбі-Гор заявив у палаті громад, що ні уряд Великобританії, ні адміністрація в Палестині, не будуть втручатися в процес продажу землі арабами євреям, і, взагалі “обмежувати кого-небудь у праві

володіння землею ” [17, с. 946]. Активну кампанію проти продажу землі євреям проводив у мечетях і в пресі ВІР. Палестинські араби не могли економічними засобами протистояти єврейській колонізації Палестини, наприклад, найбільший Арабський банк, заснований у 1930 році, почав свою роботу з 60 тисяч палестинських фунтів [216, с. 176] і, звичайно ж, не міг протистояти Гістадруту й ЄА.

Наприкінці 20-х років у різних районах Палестини було створено 9 сільськогосподарських комітетів, що підпорядковувалися Загальній сільськогосподарській раді [48, с. 60 – 61]. І, хоча в усіх цих комітетах євреїв у чисельному відношенні було більше ніж арабів, їхня спільна діяльність демонструвала можливість співпраці двох народів у Палестині.

ЄА, ВСО, мандатна влада всіляко підкреслювали, що ріст єврейської імміграції вигідний для арабського населення, тому що він призвів до ввозу в країну єврейських капіталів і до швидкого економічного розвитку. Справді, після придушення повстання 1929 року темпи економічного розвитку значно вирости. Англійські джерела називають ці роки періодом промислового буму [81, с. 64 – 88].

Прагнення Великобританії зберегти Палестину під своїм впливом і плани ВСО щодо створення в країні “єврейського національного осередку”, обумовили формування в 20-х роках погодженої політики між мандатною адміністрацією й адміністративними органами ішува. Англійська влада, особливо спочатку, сприяла згону арабських орендарів із землі й переходу цих земель у власність сіоністських фондів і організацій. Потрібно визнати, що це робилося на законних підставах, мається на увазі наявність договорів закупівлі-продажу землі.

Великобританія заохочувала колонізацію Палестини сіоністськими фондами, у якійсь мірі, на шкоду правам арабського населення – це були заходи як економічні й політичні, так і військові. Протягом багатьох років у Палестині були законсервовані два ізольованих сектори: капіталістичний (в основному єврейський) і феодальний (напівфеодальний) – арабський. Це, у

свою чергу, приводило до загострення відносин між арабами та євреями, а також до виступів проти англійського мандата. Таким чином, роль імміграційної й аграрної політики країни-мандатарія в Палестині на формування збройного протистояння є переважною. По суті саме ця політика привела до кривавого арабського повстання в Палестині у 1929 році.

2.3. Повстання 1929 року на підмандатній території і його наслідки для міжнаціональних відносин у Палестині

У “судний день ” 24 вересня 1928 року в Єрусалимі відбулася подія, відома як інцидент біля “стіни плачу ” [216, с. 143]. “Стіна плачу ” була за переказами залишками древньої стіни храму Соломона, зруйнованого під час Іудейської війни (66 – 73 роки) й була священним місцем для євреїв. У цей день англійська поліція розігнала євреїв, які молилися біля “стіни плачу ”, зламавши ширму, зведену в релігійних цілях, щоб відокремити чоловіків від жінок. По всій країні почалися хвилювання й протести єврейського населення, відбулися багатотисячні мітинги та демонстрації. “Стіна плачу ” була для мусульман таким же священним місцем, як і для євреїв, тому що, відповідно до переказу, поблизу цієї стіни був прив’язаний крилатий кінь Мухаммеда Ал-Бурак у ніч, коли пророк здійснив подорож до храму Соломона [189, с. 256].

Араби доводили, що ця стіна є невід’ємною частиною мечеті Омара. З однієї сторони “стіни плачу ” знаходиться ця мечеть, з іншого боку – подвір’я, у якому моляться євреї. Таким чином, “стіна плачу ” й право молитися біля її підніжжя були спірним питанням для єврейських й арабських віруючих. Ще при турецькій владі був установлений такий порядок, що євреї молилися з однієї сторони стіни, яку вони й називали “стіна плачу ”, а араби – з іншої сторони. Були встановлені межі ділянки, на

яких відбувалися служби іудеїв, вони мали право наближатися до неї лише по коридору довжиною 28 метрів і шириною 3,6 метри [165, с. 354], але сама стіна знаходилася у власності мусульманської громади. Сформований порядок був збережений і при англійцях.

Таким становищем був незадоволений рабинат Єрусалима, він намагався купити стіну й земельну ділянку, що прилягає до неї. Рабинат навіть попросив посередництва англійців, але араби не погодилися на продаж [86, с. 269].

У свою чергу й мусульманська громада зробила представлення мандатній владі, що іудеї порушують сформовані порядки богослужіння біля стіни, свавільно розширюють відведену їм ділянку, приносять до стіни стільці, лави, масляні лампи й матраци [86, с. 269]. Верховний комісар підтвердив сформований раніше порядок, тоді сіоністи поскаржилися на дії мандатарія в ПМК Ліги Націй. Однак обговорення цього питання в Раді Ліги Націй закінчилося безрезультатно [6, с. 20, 20 – 23]. Демонстрації євреїв під антиарабськими гаслами поблизу “стіни плачу ” викликали, як і очікувала англійська влада, відповідну реакцію арабського населення Палестини. Були створені Арабсько-мусульманські комітети захисту “стіни плачу ”, що відразу ж організували низку виступів антиєврейського характеру. Ці комітети розгорнули широку панісламістську кампанію, закликаючи до священної війни на захист стіни мечеті халіфа Омара. На чолі цієї кампанії стояв офіційно визнаний мандатною адміністрацією Меджліс ісламія – VIP на чолі з його головою – єрусалимським муфтієм Аміном аль-Хусейні [127, с. 38].

Наприкінці 1928 року палестинська поліція була збільшена до 1549 осіб (із них 119 офіцерів). У складі поліції було 840 мусульман і 196 євреїв. Після придушення хвилювань 1929 року, з метою реорганізації поліції, у Палестину прибув глава поліції Цейлону Доубівін [20, с. 407]. Однак, у 1928 р. мандатні власті й сам англійський уряд не надавали серйозного значення інцидентам біля “стіни плачу ”. Виступаючи на

засіданні Мандатної комісії в Женеві, Верховний комісар Палестини Ченселлор заявив, що хоча арабо-єврейські протиріччя викликають тривогу, у цілому же “...відносини між цими громадами поліпшуються...” [5, с. 79]. Найближчі події показали, що такі заяви мандатарія були необґрунтованими.

15 квітня 1929 року біля “стіни плачу ” проходили демонстрації євреїв із Єрусалима, а також прибулих із Тель-Авіва, Хайфи й інших палестинських міст. У квітні ж арабами було створено Товариство захисту мечеті аль-Акса [114. – 1929, 18 квітня]. Улітку був створений Комітет захисту святих місць [115. – 1929, 15 серпня; 189, с. 256].

У травні 1929 року арабська преса в Палестині розгорнула могутню кампанію проти включення в Білу книгу 1929 року Декларації Бальфура, що “обмежувала права арабів ” [111. – 1929. 9 травня]. Навесні 1929 року переважна більшість арабських газет виражали впевненість у тому, що “...уряд покладе кінець агресії євреїв у наших святих місцях ” [113. – 1929, 11 травня]. У серпні ж 1929 року арабські газети підкреслювали нездатність уряду й Білої книги 1929 року ліквідувати вибухонебезпечну обстановку у святих місцях і припинити “агресію євреїв ” [113. – 1929, 7 серпня]. Одночасно виражалися побоювання, що Верховний комісар визнає всі вимоги євреїв у відношенні “стіни плачу ”, тому що в серпні в Лондоні активно велися переговори між делегацією, сформованої на черговому сіоністському конгресі, що проходив у Цюриху, і представниками міністерства колоній [112. – 1929, 8 серпня; 113. – 1929, 11 серпня]. Резолюції, прийняті XVI Сіоністським конгресом і Всемусульманським конгресом у Єрусалимі в 1929 році засуджували права й претензії мусульман і євреїв на “стіну плачу ” [42, с. 1090, 1052; 189, с. 256].

Підготовка зіткнень, що супроводжувалася по обидва боки націоналістичною пропагандою й розпаленням релігійного фанатизму, продовжувалася майже рік. 11 серпня 1929 року відбулися установчі збори Єврейського Агентства в Палестині. Було вирішено, що президентом Агентства автоматично є президент ВСО; що головний штаб Агентства буде

розміщатися в Єрусалимі, а його філія – в Лондоні. Статут ЄА передбачав, що чисельність генеральної ради становитиме близько 200 осіб, адміністративного комітету – 40, а виконавчого комітету – 8 [165, с. 665]. ВСО складалося як з окремих союзів (наприклад, Мізрахі), так і з національних федерацій, члени яких підписалися під Базельською програмою, але не були зв'язані партійною дисципліною.

Напередодні утворення ЄА, у Женеві був відкритий штаб сіоністського руху. Цей штаб очолив Віктор Якобсон, у завдання якого входило встановлення контактів із мандатною комісією Ліги Націй. Глобальних завдань цей штаб так і не вирішив, хоча іноді Якобсонові удавалося впливати на членів мандатної комісії, серед яких були й переконані антисіоністи – наприклад, її голова італієць Маркус Теодолі [165, с. 663].

15 серпня 1929 р. сіоністи організували демонстрацію в Єрусалимі. У цей день юрба єврейської молоді пройшла вулицями міста до “стіни плачу”, встановила на ній сіоністський прапор і заспівала сіоністський гімн “Надія”. Перед самим початком демонстрації її організатори зустрілися з виконуючим обов'язки Верховного комісара Луке (Ченселлор був у цей час у Лондоні), який заборонив демонстрацію, підняття прапора й спів гімну. Однак, сіоністи не підкорилися, вони хотіли загострити обстановку в країні й спровокувати відповідний виступ арабів [86, с. 276].

На інший день, 16 серпня, біля стіни відбулася 2-х тисячна контрдemonстрація мусульман. Вони вважали підняття сіоністського прапора на “стіні плачу” образою релігійних почуттів мусульман, наругою над їх святинями. Демонстранти спалили єврейські прохання, що віруючі писали на аркушах паперу й залишали в щілинах стіни, та кілька єврейських молитовних книг. Іудейський служитель біля “стіни плачу” був вигнаний [86, с. 276]. Ситуація в Єрусалимі все більше нагніталася. Навіть просіоністськи налаштований голландський дослідник Ж. Кенн змушений був визнати, що “...це було зовсім невідповідне місце для демонстрації під

націоналістичними гаслами ” [105, с. 21; 189, с. 257]. Цими двома демонстраціями закінчилася підготовка, як із боку лідерів сіоністського руху, так і з боку традиційних лідерів палестинських арабів міжнаціональної різанини в Єрусалимі. Уже 17 серпня в місті починаються збройні сутички між арабами та євреями. А почалося все через те, що футбольний м'яч, яким грали єврейські хлопчики, потрапив у арабський город із помідорами. Одного єврея зарізали.

21 серпня, у Єрусалимі відбувся похорон єврейського юнака Абрахама Мізрачі, убитого під час цього зіткнення між арабами та євреями [108, с. 58]. Участь у похоронах палестинських сіоністських лідерів перетворило їх у політичну акцію. Демонстранти намагалися прорватися для погрому в арабський квартал, але були зупинені поліцією, що пустила в хід кийки. У Єрусалимі було введено військовий стан. Луке запросив підкріплення з Трансйорданії. Він також запросив до себе керівників ворогуючих громад і зажадав припинення сутичок і підписання угоди про нормалізацію відносин [86, с. 277]. За свідченням комісії Шоу, що розслідував події серпня 1929 року в Палестині, похорон Мізрачі “...перетворилися в політичну антиарабську демонстрацію ” [74, с. 57; 189, с. 257].

Кожна зі сторін вимагала від англійської влади визнання свого переважного права на цю релігійну святиню. Британська влада балансувала в цьому питанні між арабами та євреями.

У п'ятницю 23 серпня 1929 року в Єрусалимі відбулося велике арабо-єврейське збройне зіткнення.

Сутичка почалася ранком поблизу Яффських воріт міста, через які араби з прилеглих селищ направлялися в Єрусалим на п'ятничну молитву. Пристрасті нагніталися з надзвичайною швидкістю й уже через лічені години все місто стало ареною арабо-єврейських збройних зіткнень. Найбільш запеклі й кровопролитні сутички між збройними групами арабів і євреїв мали місце в Грузинському кварталі Єрусалима [92, с. 290; 108, с. 104]. Протягом усього дня англійська поліція байдуже спостерігала за подіями, що

відбуваються в місті, не вживаючи ніяких заходів для наведення порядку [108, с. 102; 91, с. 322]. Уже наступного дня, 24 серпня, арабо-єврейські збройні зіткнення поширилися на всю територію країни. У Хеброні, Яффі та Хайфі арабські загони атакували синагоги й прилеглі поселення єврейських колоністів, у свою чергу, збройні загони євреїв здійснили низку нападів на мусульманські мечеті й арабські квартали в ряді міст країни [82, с. 45; 92, с. 292; 216, с. 143].

Однією з головних причин повстання виявився широкий розмах проведеної за підтримкою англійської влади сіоністської колонізації країни, що супроводжувалася насильницьким згоном арабських фелахів із землі, хоча це й було законним правом нових власників землі. Пов'язаний із сіоністською колонізацією розвиток капіталістичних відносин, а "...єврейські колонії і стали одними з перших оазисів капіталізму в палестинському натуральному господарстві ” [128, с. 38], також вів до збезземлювання палестинських фелахів. Більш того, на початку 20-х років мандатна адміністрація заборонила фелахам експортувати продукцію сільського господарства, що у свою чергу вело до падіння цін на землю [254, с. 105].

Крім того, це важке становище бедуїнів підштовхнуло їх на участь у повстанні серпня 1929 року. Причому, факт участі бедуїнів у подіях 1929 року був для англійської мандатної влади великою несподіванкою, тому що англійці нерідко використовували бедуїнські племена для придушення хвилювань серед фелахів. Британські чиновники ніяк не очікували, що бедуїни зуміють перебороти племінну ворожнечу до фелахів і виступлять із ними єдиним фронтом проти мандатної адміністрації та євреїв. Але вийшло так, що саме "...бедуїни перетворили спалах у Єрусалимі у всенародний бунт ” [128, с. 38; 189, с. 258].

Повстання продовжувалося протягом приблизно 10 діб, тобто до перших чисел вересня 1929 року. У цей період повсталі араби нападали на єврейські поселення по всій території країни, а також на єврейські квартали найбільших палестинських міст. 26 і 27 серпня відбувалися найбільш запеклі

бої між повсталими арабами й загонами самооборони єврейських поселенців у районах, які прилягали до міст Хайфа та Яффа.

28 серпня повстанці атакували єврейські поселення в районі Тель-Авіва. 29 серпня мала місце велика збройна сутичка між арабами та євреями в єврейському кварталі міста Сафад, у ході цього зіткнення було вбито й поранено близько 45 євреїв. Як випливає зі сказаного вище, повстання серпня 1929 року носило насамперед антиєврейський характер. Однак, у ряді випадків повсталі араби вступали в сутичку з британською поліцією й регулярними військами. Так, наприклад, у Наблусі, що був центром арабських націоналістів, повстанці, намагаючись захопити зброю, атакували англійські військові казарми, а на будинку міського муніципалітету замість зірваного британського прапора був піднятий арабський. У Єрусалимі й Яффі були вчинені напади на низку урядових закладів і мали місце сутички з англійською поліцією. У Хайфі відбувся напад на морський десант, що саме висадився [170, с. 210; 189, с. 258]. Сіоністські екстремісти не соромилися описувати арабських бунтівників як “потолоч із Хеврона, педерастів з Наблуса, виродків, хуліганів і гангстерів із Яффи. Мечеть Омара, де вони влаштовували свої збіговиська, перетворилася в розбійницький вертеп” [165, с. 344]. Газети палестинських арабів, у свою чергу, регулярно передруковували на своїх сторінках пропагандистські матеріали з європейських антисемітських видань. Наприклад, газета “Міраат аш-Шарк” повідомляла, що “євреї роздають на арабських ринках отруєні насолоди, шоколад і сушені фіги, щоб убивати арабських дітей” [165, с. 344].

У ході запеклих боїв між англійськими регулярними частинами й загонами кочівників, англійці застосували авіацію й удушливі гази. Британським військам надали допомогу і французькі мандатні війська, розквартировані на території Сирії, що встали зі своєї сторони кордону на шляху бедуїнських загонів, що рвалися із Сирії в Палестину. Французькі мандатні влади за наказом Верховного комісара де Мартеля блокували

сирійсько-палестинський кордон, за що де Мартель удостоївся подяки з боку свого англійського колеги Ченселлора [110. – 1929, 4 вересня].

23 жовтня 1929 року уряду Великобританії від імені Виконкому АПК була послана телеграма протесту з приводу заходів Верховного комісара щодо закриття кордонів Палестини від проникнення арабських добровольців і постачань зброї із сусідніх арабських країн [91, с. 229; 189, с. 250]. Відповіді від британського уряду і Верховного комісара, чого й треба було очікувати, не надійшло.

Посилаючись на необхідність порятунку єврейських поселенців від нападів із боку арабів, англійці перекинули в Палестину великі військові підрозділи з Єгипту, Іраку та з Мальти. До 29 серпня в Палестину прибули три військові кораблі, кілька піхотних частин з доданими їм броньовиками й авіаційною ескадрильєю. Домігшись значної переваги живою силою та військовою технікою над погано озброєними й організованими загонами повстанців, англійські власті змогли вже на початку вересня 1929 року в основному придушити повстання. У ході придушення повстання серпня 1929 року англійські війська виявили нечувану жорстокість, цілком знищивши арабські села Ляфта і Дейр Ясін. При придушенні хвилювань поліція й британські війська широко застосовували зброю. Під час занепокоєнь у Палестині в серпні 1929 року загинуло 133 євреї і 116 арабів, поранено було відповідно 339 і 232 особи. Було повністю зруйновано шість єврейських сільськогосподарських поселень. Тільки шестеро арабів загинуло від рук євреїв у бою в передмісті Тель-Авіва. Інші араби були вбиті британськими військами й поліцією при наведенні порядку в країні [81, с. 40; 82, с. 43; 153, с. 76; 249, с. 25; 131, с. 94]. Правда, до числа вбитих арабів не зараховувалися сирійці, убиті французькими солдатами на сирійсько-палестинському кордоні, а також трансйорданські бедуїни, які загинули в сутичках з англійцями. Кількість поранених арабів більше зазначеної цифри, тому що багато поранених не зверталися за медичною допомогою й залишилися незарахованими.

Традиційні лідери палестинців – Хадж Амін аль-Хусейні, Раджеб Нашашібі та Муса Казім аль-Хусейні підписали спільну заяву, в якій “...відокремлювали себе від дій натовпу ” [189, с. 259; 216, с. 143, 145]. Верховний комісар Джон Ченселлор так характеризував позицію Аміна аль-Хусейні восени 1929 року: “Муфтії обіцяє надати допомогу тому, що стосується збереження порядку і співробітництва з урядом. Він завжди стояв і стоїть на цих позиціях, більше того, буде стояти навіть якщо уряд не прислухається до його сумнівів і заперечень. Він вважає це своєю відповідальністю не тільки перед урядом, але й перед Аллахом і перед своєю власною совістю ” [27, 733/173 Appendix]. Збройних зіткнень серпня 1929 року можна було б уникнути – увечері 22 серпня відбулася зустріч між арабською та єврейською делегаціями. Арабів представляли Джамаль Хусейні, Ауні Абдул Хаді й Субхі Хадра; до складу єврейської делегації входили члени управління Ваад леумі, лідер Гістадрута Бен-Цві й інші [234, с. 607]. На жаль, ця зустріч успіху не принесла.

Незважаючи на те, що управління повстанням направило його в русло боротьби з єврейськими поселенцями, проте, наприклад, “...значні групи фелаків села Айн-Карем, що перебували під сильним впливом ієрусалимського муфтія, відмовилися від участі в погромах і вимагали перетворення повстання в антиімперіалістичний рух ” [127, с. 39; 189, с. 259].

Після кривавих серпневих подій у Єрусалимі, Виконком АПК звернувся з закликом до палестинських арабів припинити збройну боротьбу і продовжувати досягнення своїх цілей мирними засобами. Але АПК постійно підкреслював, що єврейські поселенці одержували зброю від англійських військ і неодноразово брали участь разом з англійськими військами в нападах на арабські села.

Традиційна для Палестини соціальна структура в 20 – 30-і роки перетерпіла значні зміни. Крім того, “...все гостріше відчуваючи на власному досвіді небезпеку сіоністської колонізації, селяни і наймані робітники поступово втрачали політичну інертність ” [170, с. 211; 189, с. 260].

Верховний комісар Ченселлор 1 вересня 1929 р. звернувся з відозвою до населення Палестини, у якому всю провину за повстання поклав на арабів, він обрушився з погрозами про можливі подальші покарання повстанців. Ченселлор заявив, що в таких умовах не може бути й мови про надання Палестині конституції [87, с. 24]. Він виразив обурення “безжалісними та кровожерливими лиходіями”, що вбивали “беззахисних представників єврейського населення, незважаючи на вік і стать, супроводжуючи ці злочини, як і в Хевроні, актами невимовного варварства” [165, с. 355].

11 січня 1930 року в Хайфі відбулася перша конференція арабських робітників, що прийняла програму створеного Союзу арабських робітників, у якій підкреслювався класовий характер конфлікту (арабо-єврейського), його “...розпалення сіонізмом і британським мандатом; відсутність розходжень між арабським і сіоністським капіталізмом”. Програма закликала робітників боротись за припинення “сіоністської імміграції”, за заборону продажу землі євреям, за “незалежну Палестину в складі арабського союзу” [229, с. 185; 252, с. 30]. У той же час, євреї й араби працювали разом у більшості урядових закладів Палестини – наприклад, у сільськогосподарському департаменті, департаменті комерції та промисловості. Робітників обох національностей особливо багато було на залізницях і на палестинській пошті [82, с. 83; 189, с. 260].

У березні 1930 року в Хайфі було оголошено про створення Партії вільних палестинських арабів. Партія мала стратегічну мету – “Звільнення Палестини шляхом створення національного уряду, підлеглого парламенту”. Ця мета повинна була бути досягнута не методом збройного повстання, а шляхом мирних переговорів із Великобританією. Засновником партії був Ахмед Шукейрі, у керівництво партією входили: Хабіб Хауа, Касім Шукейрі, Асад Шукейрі, Селім Каблау [253, с. 123 – 124]. На думку більшості палестинських дослідників – це були “зрадники й опортуністи, які купували землю в арабів і продавали її євреям” [189, с. 260; 253, с. 124].

За розпорядженням Верховного комісара, на території Палестини були утворені військові трибунали для винесення вироків учасникам безладдя у Палестині. На кінець грудня 1929 року військові трибунали розглядали справи 857 учасників подій 1929 року в Палестині (з них 791 були арабами), арабам було винесено 7 смертних вироків [32, с. 7]. А всього було засуджено 1300 осіб, більшість із яких становили араби, 28 арабів було засуджено до страти, з них 17 вироків було затверджено Верховним судом. Було винесено два смертних вироків євреям, один із яких був замінений ув'язненням терміном на 15 років, а друга справа не була розглянута до кінця [235, с. 4]. Мандатною адміністрацією, поліцією, військами широко застосовувалися міри колективного покарання до жителів тих міст і сіл, населення яких брало участь у нападах на єврейські поселення – це було ув'язнення і штрафи, які в грудні 1929 року склали 17 800 палестинських фунтів [32, с. 7 – 8]. У жовтні 1929 року, за повідомленням британської військової розвідки, у Палестині був створений підпільний комітет, який складався з 24 членів (11 з них були членами ПКП) із метою організації збройної боротьби проти мандатної адміністрації [189, с. 260; 252, с. 113]. Судячи з того, що ці “повідомлення розвідки ” незабаром з'явилися на сторінках газет, можна припустити, що це була фальшивка, створена для виправдання репресій, проведених англійською владою в Палестині.

Британські війська не вводилися в райони Палестини, де малися єврейські поселення, населення яких мало вогнепальну зброю [19, с. 195]. При цьому підкреслювалося, що “... уряд Палестини виходить із рівних відносин із усіма жителями Палестини” [18, с. 1404]. Представники палестинських феодално-аристократичних кіл розраховували використовувати виступ арабського населення Палестини як засіб тиску на уряд Великобританії, і переконати його членів відмовитися від співробітництва з сіоністським рухом. Клан Хусейні, що традиційно займав сильні позиції у ВІР, користувався популярністю серед палестинських селян, клан Нашашібі – серед міських шарів [259, с. 105].

Для встановлення причин безладу і розробки заходів для їх запобігання в майбутньому, англійський уряд направив у Палестину дві слідчі комісії. Наприкінці 1929 – середині 1930 року комісія Сімпсона вивчала економічний стан в Палестині, а комісія Шоу займалася розробкою заходів щодо запобігання в майбутньому подібних потрясінь. Комісія Шоу відбула в Палестину наприкінці жовтня, пробула там до кінця грудня й опублікувала свій звіт у березні 1930 року. Покладаючи безпосередню відповідальність за кровопролиття на арабів, “звіт Шоу” підкреслював при цьому, що фундаментальною причиною заколоту було вороже ставлення арабів до євреїв, викликане розчаруванням у їхніх національних прагненнях і в побоюваннях за своє економічне майбутнє. У цьому звіті затверджувалося, що араби побоюються єврейської імміграції та покупок землі, у результаті яких вони можуть позбутися засобів до існування й зрештою виявитися під владою євреїв. Араби змушені залишати свою землю; у результаті створюється безземельний і незадоволений клас [165, с. 697]. Комісія Шоу вказала також, що араби розчаровані відсутністю прогресу у створенні самоврядування й тим, що, на відміну від євреїв (у який було ЄА), вони не мають безпосереднього каналу зв’язку з урядом [165, с. 697].

Комісія під головуванням Шоу провела в Єрусалимі 47 засідань. Крім Шоу до складу комісії були призначені: Х. Беттертон, Р. Хопкін Морріс, Х. Шелл; від палестинського уряду – К. Преді та Р. Дрейтон; від арабського Виконкому 4 особи; від Ваад леумі, ВСО й ЄА – 6 осіб. На відкритті першого засідання, голова комісії Шоу зробив заяву про те, що комісія повинна дати оцінку серйозним зіткненням, “зробленим арабами проти євреїв і євреями проти арабів ” [41, с. 1]. На своїх засіданнях члени комісії найдетальніше розглядали практично всі випадки насильства. Відповідальність за якісь окремі зіткнення й занепокоєння в цілому, арабські та єврейські представники намагалися перекласти один на одного [41, с. 85].

У ході засідань, члени британської комісії намагалися своїми питаннями підвести опитуваних до висновку про те, що провокував і

розпалював зіткнення в Палестині муфтії Єрусалима; що в основі зіткнень домінувала “релігійна фаза”, а палестинських арабів провокував Хіджаз і ВІР [41, с. 173, 481 – 486, 906 – 908; 42, с. 615, 713 – 719, 677 – 698; 189, с. 261].

У двотомному звіті комісії Шоу приводиться перелік усіх збройних сутичок 1929 року, найдокладніші поліцейські рапорти про різні безладдя, єврейські й арабські демонстрації. Приводяться тексти п'яти офіційних бюлетенів палестинської адміністрації з приводу подій 1929 року в Палестині [42, с. 975 – 1110, 1049 – 1051; 189, с. 261].

У доповіді комісії Шоу містилася низка рекомендацій для британського уряду з питання стабілізації становища в Палестині. Основні з них зводилися до такого: “1. Британський уряд повинний опублікувати чітку політичну заяву, у якій відповідно до мандатних зобов'язань підтверджувалася б рішучість Англії гарантувати права неєврейського населення Палестини. 2. Уряд повинний чітко заявити про єврейську імміграцію та переглянути дії апарата щодо контролю над нею для того, щоб запобігти повторення “надмірної” імміграції євреїв у Палестину, що переважала в 1925 і 1926 роках. Інтереси неєврейського населення Палестини повинні враховуватися при розв'язанні питань, пов'язаних з імміграцією євреїв у Палестину. 3. Сіоністська організація не повинна брати участь у діяльності палестинського уряду. 4. Для підтримки миру й безпеки в Палестині, уряд зобов'язаний чітко визначити права арабів і євреїв на “стіну плачу” [82, с. 46 – 47; 145, с. 78; 231, с. 36 – 37; 189, с. 261]. Крім того, комісія Шоу у своєму звіті рекомендувала обмежити перехід землі від арабських власників до єврейських. Рекомендації такого роду вперше в історії підмандатної Палестини з'явилися у звіті цієї комісії. Шоу вважав, що араби настроєні проти євреїв тому, що вони не розуміють щирих політичних і національних цілей і побоюються за своє майбутнє. У доповіді комісії було підкреслено, що виступи арабів у серпні 1929 р. не були спрямовані проти

англійців і проти англійської політики в Палестині. Разом із тим, Шоу рекомендував збільшити поліцейські сили в країні [87, с. 24 – 25].

Здається, що рекомендації комісії Шоу можна розглядати як спробу якимось збалансувати політику Англії стосовно арабів і євреїв у Палестині. Тому, певним чином ці рекомендації були сприятливі для арабів. Це підтверджується й тим, що рекомендації Уолтера Шоу викликали протест сіоністських лідерів – у маніфесті, випущеному Ваад леумі з приводу звіту комісії Шоу підкреслювалося, що це “один із найбільш несправедливих документів, перед якими наш народ виявлявся за 2000 років переслідування” [189, с. 262; 234, с. 629].

Ще 25 квітня 1925 р. у Парижі розпочала роботу конференція Союзу сіоністів-ревізіоністів (Бріт га-Цоар). На конференції Жаботинський призвав повернутися до сіонізму Герцля, організувати масову імміграцію євреїв у Палестину, включаючи в її сферу все Зайордання, а неопрацьовані землі в Палестині потрібно було віддати під контроль єврейських поселень [169, с. 213]. На офіційних зустрічах із комісією, В. Жаботинський пропонував установити щорічну 30-тисячну квоту на єврейську імміграцію в Палестину, збільшивши єврейське населення до 1,5 мільйонів осіб. Із ініціативи Жаботинського третя конференція Союзу сіоністів-ревізіоністів (га-Цоар) у Відні ухвалила програму члена британського парламенту Джозії Веджвуда про надання Палестині статусу “сьомого домініону” у складі Британської імперії. І в травні 1929 р. у Єрусалимі була утворена Спілка сьомого домініону, головою якої був обраний В. Жаботинський [169, с. 223]. Але коли стало зрозуміло, що цей план так і не буде здійснений, Жаботинський заявив, що “він хотів зробити “останній експеримент” у спробах дійти згоди з Англією” [165, с. 499]. Після цього Жаботинський уже пропонував організувати широкомасштабну імміграцію в кількості 40 тис. осіб у рік протягом 25 років. Якщо мати на увазі ще й колонізацію Палестини, то імміграцію можна збільшити до 60 тис. осіб у рік.

Жаботинський не бажав йти на поступки арабам у питанні державотворення з єврейською більшістю: “або в євреїв є право на власну державу, а отже й опір арабів аморальний; або в них немає такого права, а це означає, що весь сіоністський рух позбавляється мети й змісту. Подібна драматизація складних політичних проблем була ефективним риторичним прийомом...” [165, с. 498].

Один з наріжних каменів програми В. Жаботинського – “перенесення “центра ваги ” сіоністського руху на організацію всесвітнього громадського тиску на Англію, щоб змусити її виконати обіцянку про державотворення на обох берегах Йордану (тобто, зокрема, визнання незаконним поділ Ерец-Ізраеля (так у тексті) і створення на її східній частині арабської держави – Трансйорданії” [145, с. 175]. Під час обговорення рекомендацій комісії У. Шоу в палаті лордів британського парламенту, ніяких заборон чи обмежень на масові скупки земель євреями в Палестині не було прийнято [11, с. 440].

У травні-червні 1930 р. були опубліковані нові правила відправ релігійних церемоній у “стіни плачу ” для іудеїв і мусульман. Фактично це було закріпленням уже сформованих традицій, тому нові правила викликали критику по обидва боки, щоправда, відкритих зіткнень уже не було [81, с. 42].

Мабуть, найбільш важливим кроком мандатарія було відправлення в Палестину нової комісії розслідування. До весни 1930 р. стало зрозуміло, що висновки комісії Шоу занадто загальні та поверхневі. Нову комісію розслідування очолив досвідчений чиновник Джон Хоуп Сімпсон, що раніше служив у колоніальному апараті в Індії. Його завданням було вивчення економічного стану Палестини, питань імміграції та перспектив розвитку взагалі. До завершення роботи комісії єврейська імміграція була заморожена, ця обставина викликала найсильніший тиск сіоністів на англійський уряд. Вони вимагали “...відкрити ворота Палестини, підтвердити права євреїв повернутися на землю обітовану і відтворити тут свій національний осередок ” [81, с. 44].

Нова комісія під керівництвом Джона Хоупа Сімпсона була спрямована до Палестини в квітні 1930 року. Її члени зустрічалися з арабськими судьями та шейхами, очолюваними одним із палестинських лідерів Ауні Хаді й мусульманським релігійним діячем з Єгипту Ахмедом Закі [189, с. 262; 245, с. 140]. Комісія в серпні 1930 р. опублікувала звіт про свою діяльність і рекомендацію уряду Великобританії у відношенні Палестини. Ці рекомендації були близькі до вимог АПК і його Виконкому. У рекомендаціях підкреслювалося, що навіть при застосуванні найпередовіших методів сільського господарства, у Палестині можливо щорічне поселення не більше двох тисяч нових іммігрантів. Далі говорилося про те, що масова скупка землі в палестинських арабів, заборона використання арабської праці в єврейських сільськогосподарських поселеннях, приводять до зубожіння арабського населення Палестини. Із метою розвитку сільського господарства, комісія рекомендувала ліквідувати систему громад в арабів і общинного землекористування – мушша'а, містила великі рекомендації проведення в Палестині іригаційних і зрошувальних робіт, упровадження в сільському господарстві передових методів [82, с. 55]. Комісія Сімпсона встановила, що 30% арабських селян безземельні, велика частина селянських родин володіли ділянками площею не більше 75 дунамів, тоді як для забезпечення прожиткового мінімуму в Палестині необхідно не менш 160 дунамів.

Комісія рекомендувала створення нових єврейських сільськогосподарських поселень для іммігрантів тільки на необроблюваному земельному резерві ішува. У доповіді комісії підкреслювалося, що однією з причин занепокоєння в країні є ріст безробіття. Тому пропонувалося “скоротити, або, якщо необхідно, призупинити імміграцію доти, поки не припиниться її негативний вплив на можливості працевлаштування арабів ” [189, с. 262234, с. 635 – 644].

У доповіді підкреслювалися для палестинських арабів наслідки процесу скупки земель у Палестині сіоністськими організаціями: “Фактично, у результаті закупівлі землі в Палестині ЄНФ, ця земля виявилася

екстериторіальною. Араби не можуть користуватися цією землею ні зараз, або коли-небудь у майбутньому. У них не тільки немає ніяких надій орендувати цю землю чи обробляти її, але, у силу жорстких умов здачі землі в оренду ЄНФ, вони назавжди позбавилися можливості одержати роботу на цій землі. Крім того, ніхто не може допомогти їм, купити землю й передати її в загальне користування. Ця земля знаходиться під “мертвою рукою” і є невідсудженою. От чому араби скептично ставляться до запевнень у дружбі й добрій волі з боку сіоністів, враховуючи політику, яку планомірно проводить Сіоністська організація” [1, с. 45].

Із метою виходу з виниклої ситуації, Хоуп Сімпсон пропонував широкий план агротехнічних заходів, що включали створення розгалуженої іригаційної системи, закріплення земель у приватну власність, інтенсифікацію сільського господарства шляхом заміни зернових культур цитрусовими та технічними, поширення передової агротехніки з обов’язковим розширенням системи освіти для арабського населення й заохочення сільськогосподарських кооперативів. Ці заходи повинні були проводитися під наглядом спеціальної комісії, що складалась із голови, обов’язково англійця, і представників від арабської та єврейської громад. “Я впевнений, – заявляв Хоуп Сімпсон, – що в результаті цього плану розвитку в країні знайдеться місце не тільки для всього нинішнього сільськогосподарського населення з більш високими умовами життя, але й не менше, ніж для 20 тисяч сімей нових іммігрантів” [81, с. 48]. До виконання цих завдань імміграція в Палестину повинна бути заборонена, тому що в країні було багато безробітних арабів.

І, мабуть, основний висновок комісії: “Стало вже повністю очевидним, що в цей час і при існуючих методах оброблення землі арабами, не має вільної землі для будівництва сільськогосподарських поселень новими іммігрантами, за винятком тих необроблюваних ділянок, які різні єврейські агентства (організації) тримають у резерві” [1, с. 48]. Крім того, Джон Хоуп Сімпсон сумнівався в перспективах індустріалізації Палестини [165, с. 699].

Обов'язки Ліги Націй за наглядом в період існування мандата над Палестиною здійснювалися через Постійну мандатну комісію (ПМК). Зненацька для англійців на рубежі 20 – 30-х років, вона зайняла негативну позицію стосовно британської політики в Палестині. Комісію спонукали до цього численні петиції, що надходили від сіоністів, АПК, від інших арабських і єврейських організацій зі скаргами на політику мандатарія.

Наприклад, Рада Ліги Націй розглядала палестинські події 1929 р. на своєму засіданні 6.09.29 і доручила ПМК підготувати необхідні матеріали, щоб обговорити палестинське питання на сесії комісії в березні 1930 р. [4, с. 326 – 327]. Однак, на прохання англійського уряду ця сесія була перенесена на літо 1930 р.

Сімнадцята надзвичайна сесія Мандатної комісії Ліги Націй проходила 3 – 21 червня 1930 р. у Женеві. Англійська делегація, очолювана заступником міністра колоній Д. Шиллсом, представила доповідь, яка містила висновки комісії Шоу, заяву Макдональда й обіцянку збільшити поліцейські сили в Палестині [4, с. 327 – 329; 141, с. 121]. Доповідь Шиллса зустріла різку критику. ПМК відкинула доводи Шоу про те, що повстання не було спрямовано проти мандатної влади, а тільки лише проти сіоністів. Спираючись на заяви арабських лідерів і арабських організацій, комісія затверджувала, що події в серпні 1929 р. були викликані розчаруваннями в політиці мандатної влади, що численні інциденти біля “стіни плачу” вже в 1928 р. створили вибухонебезпечну ситуацію, але мандатарій не прийняв ніяких заходів для регламентації богослужінь у цієї стіни; що єврейська й арабська преса тривалий час займалася підбурюванням, а мандатарій не використовував свою владу над контролем друкування; що загалом мандатні власті в ході придушення повстання діяли нерішуче, тому що в них було дуже мало військ і поліції, а саме ця обставина була головною причиною розширення повстання [4, с. 327 – 329]. При цьому, ПМК категорично затверджувала, що ці конфлікти не були спрямовані проти англійської влади в Палестині: “Виступи арабів були спрямовані, безсумнівно, тільки проти

євреїв, однак, почуття образи, яке штовхнуло арабів на ці ексцеси, в кінцевому результаті є наслідком політичного розчарування, яке вони покладають на сторони, що мають відношення до мандата, і насамперед на англійський уряд” [1, с. 69; 141, с. 121].

Комісія відкинула принципи самовизначення в Палестині: “Доти, поки керівники будь-якої громади будуть відкидати те, що є одночасно законом країни й, стосовно до держави-мандатарія міжнародним зобов’язанням, які вона не має права зняти із себе, переговори будуть лише надмірно підвищувати їх престиж і викликати небезпечні надії серед їх прихильників, побоювання серед їх супротивників” [6, с. 143]. При цьому, комісія не “допускала думки про те, що держава-мандатарій може захотіти відмовитися від цих зобов’язань. Сама ідея зміни існуючого режиму була її прагненням більш тісно пов’язати свою політику з вимогою своєї місії” [1, с. 72; 141, с. 121].

Рада Ліги Націй, на своїй 60-й сесії у вересні 1930 р., погодилась із висновками Мандатної комісії Палестини й прийняла найбільш спільні рекомендації про створення єврейського національного осередку й органів самоврядування. При цьому застерігалось, що мандатарій зовсім не зобов’язаний виконувати ці умови негайно, а повинний виходити з існуючого становища [4, с. 294; 141, с. 122].

Це, ні до чого не зобов’язуюче, рішення дало можливість англійському представнику в Лізі Націй – Гендерсону заявити, що критика дій мандатарія Палестини була боргом Мандатної комісії. А в офіційній відповіді англійського уряду на рішення Ради Ліги було сказано, що взагалі Ліга Націй навряд чи уявляє собі весь комплекс палестинських проблем [81, с. 44].

Після закінчення повстання 1929 року, у березні 1930 року Виконком АПК у черговий раз відправив у Лондон свою делегацію, що складалася з п’яти членів Виконкому (4 мусульманина й один християнин). У Виконкомі АПК проходила гостра боротьба з приводу складу арабської делегації, яка

направлялася для переговорів щодо Палестини в Лондон. Керівником делегації був призначений Муса Казім аль-Хусейні, який займав позицію між ворогуючими кланами Хусейні та Нашашібі, схильний до компромісу з англійською адміністрацією. Членами делегації стали: Амін аль-Хусейні, Джамаль аль-Хусейні, Раджеб Нашашібі, Ауні Хаді, Альфред Рок. 1 квітня арабська делегація була прийнята в Лондоні прем'єр-міністром Рамсеєм Макдональдом і міністром колоній лордом Пасфілдом, яким знову були пред'явлені традиційні вимоги палестинських арабів уряду Великобританії. 3 квітня 1930 року ці вимоги знову були відхилені прем'єр-міністром Рамсеєм Макдональдом, що у своїй відмові послався на текст мандата й на висновки комісії Уолтера Шоу. Він же обіцяв направити в Палестину нову комісію для вивчення ситуації, яка там склалася [82, с. 48; 153, с. 80; 189, с. 263].

20 жовтня 1930 року англійський лейбористський уряд опублікував “Білу книгу Пасфілда” (лорд Пасфілд у цей час займав посаду міністра колоній). У цьому документі, який базувався на висновках комісії Сімпсона, було таке: “1. Чисельність єврейського населення не повинна перевищувати “економічної ємності” країни; 2. Вільних земель для єврейської колонізації в країні немає й подальша колонізація може йти лише за рахунок земельних резервів, що вже знаходяться в руках сіоністських організацій; 3. Створення “єврейського національного осередку” не є центральним пунктом мандата на Палестину й мандатні зобов'язання перед євреями й арабами рівноцінні” [159? с/ 82]. Уряд заявляв про те, що він не має наміру відходити від проведення політики, що передбачає забезпечення інтересів усіх жителів Палестини – євреїв і арабів у повній відповідності з установленими мандатом зобов'язаннями. У Білій книзі говорилося про те, що створене в 1929 році ЄА не має права претендувати на управління країною. Однак, у ній знову підкреслювалося прагнення Англії сприяти створенню “єврейського осередку” в Палестині. Біла книга не містила ніяких конкретних зобов'язань щодо забезпечення законних прав арабського населення Палестини. У цій Заяві уряду Великобританії про свою політику в Палестині містилася пропозиція

про створення Законодавчої ради на тих же принципах, які пропонував Верховний комісар Палестини Г. Семуель у 1922 році. У Білій книзі говорилося про те, що на території Палестини та Трансйорданії вводилися для постійного дислокування два піхотних батальйони, дві авіаційні ескадрильї, чотири підрозділи броневих автомобілів.

Біла книга Пасфілда по-суті означала перехід англійського уряду до більш гнучкої політики в Палестині та відмову від однобічної орієнтації Великобританії на сіоністський рух. Біла книга Пасфілда стала дуже серйозним відступом від Декларації Бальфура, тому вона “викликала вибух протесту з боку сіоністів і лідерів опозиційної партії” [82, с. 55\$ 159? с/ 82]. Проти неї виступили лідери англійських консерваторів: Болдуїн, Чемберлен, Емері й інші.

Президент ВСО Х. Вейцман інформував главу міністерства колоній про відмову ВСО від визнання висновків Білої книги Пасфілда [82, с. 81 – 82]. У цьому листі до міністра колоній лорду Пасфілду Вейцман заявив, що він іде у відставку з посади голови ЄА. За його прикладом пішли інші керівники сіоністів лорд Мелчетт і Фелікс Вартбург. Троє провідних членів опозиції в уряді Макдональда – Остін Чемберлен, Емері та Болдуїн – звернулися з листом у “Таймс”, де різко критикували уряд за відхід від політики, що випливає з мандата. Із аналогічними заявами виступили лорд Хейлшем, Джон Саймон і генерал Сметс [118. – 1930, 4, 6 November]. Після опублікування Білої книги 1930 року, 21 грудня того ж року була опублікована декларація Виконкому АПК. У цій декларації давалася позитивна оцінка Білої книги Пасфілда, особливо її положенню щодо обмеження єврейської імміграції та заборони продажу землі, що належала арабам. У цій декларації як і раніше відкидалися умови уряду Великобританії і мандатної адміністрації щодо питання створення Законодавчої ради в Палестині [91, с. 333; 159, с. 82].

Лідери АПК, запевнені Білою книгою 1930 року, закликали арабське населення утриматися від традиційного листопадового страйку 1930 року в

чергову річницю Декларації Бальфура. Тільки прихильники Аміну аль-Хусейні через його газету “Джаміа аль-Арабійя” виступили проти цієї заяви Виконкому АПК і закликали арабів провести загальний страйк. Незадовго до цих подій, 27 жовтня 1930 року під час розгону демонстрації арабів у Яффі, були вбиті 12 арабів і один англійський поліцейський. Після цієї демонстрації арабів вони пройшли практично в усіх містах Палестини. Муса Казім аль-Хусейні, який очолював Виконком АПК, на зустрічі з Верховним комісаром оголосив, що Виконком утратив контроль над палестинськими арабами [252, с. 30 – 31; 159, с. 82].

Жодне з положень Білої книги 1930 р. не набрало чинності. Обіцянка про позику для розвитку сільського господарства, надана урядом у 1930 р., не була виконана. Спроба створення спеціальної комісії для розвитку Палестини провалилася. Ні араби, ні євреї не взяли участі в такій комісії: перші – через тривалі скупки арабських земель сіоністами, другі – через спроби хоча би мінімального обмеження земельних угод [81, с. 53].

Лідери сіоністського руху відразу ж виступили проти положень Білої книги 1930 року. 21 жовтня 1930 року була опублікована заява ВСО й ЄА, підписана Х. Вейцманом, у якій виражався протест проти Білої книги, що вона суперечить “тексту мандата”. У листопаді ЄА випустило новий меморандум проти Білої книги Пасфілда. Особливу критику викликали положення цього документа, які стосувались необхідності встановлення контролю над єврейською імміграцією та скупкою землі в арабів. Цей протест порозумівався тим, що в офіційних документах британського уряду й Ліги Націй визнавалося те, що “...створення та збільшення єврейського робочого населення є однією з кращих гарантій розвитку єврейських поселень у майбутньому” [159, с. 82; 234, с. 654 – 655]. Зрештою, ВСО домоглася згоди уряду Великобританії на проведення в листопаді 1930 року переговорів із делегацією ЄА на чолі з Х. Вейцманом.

Напередодні переговорів 1930 року, Верховний комісар Палестини Джон Ченселлор у своєму посланні в Лондон попереджував уряд про те, що

якщо в результаті цих переговорів основні положення Білої книги будуть скасовані, то палестинські араби будуть бойкотувати вибори в Законодавчу раду. Верховний комісар пропонував скоротити пільги єврейській громаді, а арабам гарантувати самоврядування, попереджав, що скупка землі євреями в Палестині приведе до масового обезземелювання арабів, що у свою чергу приведе до збройних виступів палестинських арабів [159, с. 82 – 83; 199, с. 87]. Пасфілд пішов на тактичний компроміс, визнавши, що його теж не влаштовують окремі пункти цього документа. Він завірив Вейцмана в тому, що сіоністи неправдиво витлумачили Білу книгу, але в той же час продовжував пручатися їх головним вимогам (наприклад, масової імміграції). Англійський уряд створив комітет, до якого увійшли члени уряду й представники ЄА, і після довгих обговорень була досягнута згода з найважливіших пунктів цього нового документа – незабаром з'явився приватний лист прем'єр-міністра Великобританії Рамсея Макдональда Х. Вейцману, у якому давалася фактично нова інтерпретація основних положень Білої книги 1930 року й містилися обіцянки повної підтримки Великобританією політики створення єврейського національного осередку в Палестині, проголошеною Декларацією Бальфура й мандатом на Палестину [82, с. 57, 83; 245, с. 158 – 159]. У цьому листі голова ВСО завірявся в тому, що прийняття Англією зобов'язання сприяти єврейській імміграції й забезпечувати поселення євреїв на землі залишаються центральними завданнями мандата. Цей лист увійшов у арабську історію підмандатної Палестини під назвою “чорного листа”. Він був відразу ж засуджений і відкинутий як Виконкомом АПК, так і практично всім арабським населенням Палестини [159, с. 83; 216, с. 164].

Таким чином, після I світової війни Великобританія, проголосивши в Декларації Бальфура право на роль вищого арбітра в Палестині, зуміла домогтися згоди Ліги Націй на одержання мандата на Палестину. Із цього часу тут був зав'язаний вузол нерозв'язних (чи важковирішуваних) протиріч, що впливають із, по-перше, прагнень як арабського, так і єврейського

народів до незалежності й дотримання прав людини, і по-друге, імперської політики британського уряду та мандатної адміністрації, яка була побудована на лавіруванні між цими силами з метою зберегти свій вплив у Палестині.

Очоливши повстання серпня 1929 року, арабські націоналісти, побоюючись вести боротьбу безпосередньо проти англійської влади, сподівалися, що антиєврейський рух палестинських арабів змусить британську адміністрацію скоротити сферу впливу євреїв у політичному й економічному житті Палестини. Але мандатарій, прагнучи зберегти закон і порядок у країні, поставив палестинських арабів під твердий контроль британських військ і поліції.

Розглядаючи становище Палестини напередодні та в роки I світової війни треба зазначити, що метою Великобританії було створення нової колонії в регіоні, яка була б складовою частиною імперії від Суецького каналу до Індії. У свою чергу, ВСО прагнула зберегти вплив країн-переможниць з блоку Антанта на післявоєнний поділ Близькосхідних територій Османської імперії. В цьому розумінні Декларація Бальфура була гарантією Великобританії, як держави-переможниці на створення саме в Палестині єврейського національного осередку.

В політиці Ліги Націй і Великобританії в Палестині напередодні прийняття мандата та у 20-і роки можна виділити кілька етапів проаналізованих у дисертаційному дослідженні. Після I світової війни Великобританія, проголосивши в Декларації Бальфура право на роль вищого арбітра в Палестині, змогла добитися згоди Ліги Націй на одержання мандата на Палестину. Декларація Бальфура (листопад 1917 року), у свою чергу, фактично явила собою приклад англійської колоніальної політики “розділяй і пануй”. У тексті Декларації Бальфура не з’ясовувалося, що малося на увазі під визначенням “національний осередок” для євреїв, А. Бальфур думав, що це давало можливість Великобританії по-різному тлумачити подібне розпливчате поняття залежно від ситуації.

Отже, треба підкреслити, що Декларація Бальфура суттєво вплинула на арабсько-єврейські стосунки в Палестині, радикалізувала ситуацію в регіоні і сприяла активному формуванню збройного арабо-єврейського протистояння. У відповідності із рішеннями Паризької мирної конференції про введення мандатної системи над арабськими територіями Османської імперії 25 квітня 1920 р. на конференції в Сан-Ремо Верховна рада Антанти передала мандат на Палестину Великобританії. Такий розподіл передбачався угодою Сайкс-Піко. В процесі встановлення мандата на Палестину арабська позиція знайшла свій відбиток в рішеннях Загального Сирійського конгресу 1919 р. – Палестина є невід’ємною частиною Сирії. Тому претензії ВСО

на створення в Палестині „єврейського національного осередку” , у відповідності з Декларацією Бальфура не мають законної сили і є безпідставними. У свою чергу, ВСО виходила із того, що обіцянки Декларації Бальфура є нічим іншим, як гарантії Великобританії на створення не просто „єврейського національного осередку”, а єврейської держави в Палестині. Підтримуючи один одного в питанні передачі мандата на управління Палестиною Великобританії і британський уряд, і ВСО досягли своїх тактичних цілей у Палестині в цей період. Тому з початку 20-х р. ХХ ст. в Палестині починаються збройні сутички між арабами та євреями, які навпаки бачили майбутнє Палестини. Треба підкреслити, що діяльність Всесвітньої сіоністської організації була спрямована на створення єврейської національної держави в Палестині.

Розкриваючи процес створення та діяльності мандатної адміністрації в Палестині у 20-і р. ХХ століття треба підкреслити, що прагнення Великобританії зберегти під своєю владою Палестину і плани ВСО щодо створення в Палестині “єврейського національного осередку” у 20-і роки обумовили формування погоджувальної політики між мандатною адміністрацією і адміністративними органами ішува. Мандатарій поставив арабів Палестини під твердий контроль своїх військ. Англійська влада особливо спочатку сприяла зігнанню арабських селян із землі та переходу цих земель у власність сіоністських фондів і організацій. Потрібно визнати, що це робилося на законних підставах, маючи на увазі наявність договорів закупівлі-продажу землі. Мандатній адміністрації було вигідне консервування відсталого соціального структури, роздробленості і феодално-патріархальних традицій арабського суспільства, це полегшувало її контроль над ним. Оскільки в цьому ж самому були кровно зацікавлені традиційні лідери палестинських арабів, вони виступали природним союзником мандатної влади. Політичний союз підкріплювався і матеріальною вигодою: арабським діячам, які виявили відданість мандатної адміністрації, уряд фактично передав такі дохідні функції, як збір податків з населення,

кредитування, постачання, збут тощо. У розглянутий в навчальному посібнику період не змогла виконати в повному обсязі свою місію в Палестині мандатна адміністрація, представлена британськими високопоставленими чиновниками, малознайомими з історичними, етнонаціональними, політичними, релігійними, соціально-економічними і іншими особливостями Палестини. Не володіла ситуацією поліція, англійські війська виявилися нездатними в 20-і роки зупинити чи, принаймні, нейтралізувати трагічний розвиток подій у Палестині.

Наприкінці 20-х років чиновники мандатної адміністрації і ПМК знайшли такий факт – будь-який їх вчинок викликає протест або в арабів, або в євреїв – і зробили з цього природний висновок: чим менше вони будуть робити взагалі, тим краще. Протягом мандатного управління, в тому числі в 20-ті роки ХХ ст., країна-мандатарій за офіційними британськими заявами, прагнула проводити “збалансовану” політику відносно до арабської та єврейської громад. Але вивчення політики Ліги Націй і Великобританії в Палестині в цей період дає можливість стверджувати те, що політика країни-мандатарія в Палестині у 20-і роки ХХ ст. була спрямована на збереження британської присутності на Святій землі чи хоча би на її частині. Із самого початку, тобто ще з періоду окупації Палестини як частини Османської імперії, політика Великобританії в Палестині була побудована на обіцянках арабам і євреями, які мандатарій не збирався чи не був у силах виконати.

Проте, на наш погляд, Великобританія могла б уникнути виникнення проблеми Палестини, якби уряд Його Величності втілював у життя рекомендації королівських комісій і висновки своїх ж Білих книг щодо Палестини, розглянутих й проаналізованих в дисертаційному дослідженні. Наприкінці 20-х років у країні і навколо неї існували дуже сприятливі умови для виконання планів ПМК, маємо на увазі “період спокою” в Палестині в другій половині 20-х років (до початку повстання 1929 року) і підтримку політики країни-мандатарія в Палестині Лігою Націй і ПМК.

Країна-мандатарій своєю аграрною та імміграційною політикою в Палестині сприяла формуванню збройного протистояння. Мандатна адміністрація, збільшуючи квоти єврейської імміграції, прагнула мати в Палестині якомога більше так званих „єврейських іммігрантів-капіталістів”. Саме їм британська мандатна адміністрація надавала першочергові квоти на видобуток корисних копалин та організацію промислових підприємств в Палестині. Це сприяло ще більшій напруженості між арабами та євреями. Разом із тим, державні чиновники-араби, у силу відомих причин, намагалися триматися осторонь від різного роду антиєврейських й особливо антимандатних демонстрацій і тим більше – сутичок. ВСО розглядала існування мандату як зобов’язання Великобританії сприяти єврейській імміграції і, вважала центральними завданнями англійської адміністрації Палестини забезпечувати поселення євреїв на “святій землі” .

Серед причин необхідності арабського повстання 1929 р. було прагнення як арабського, так і єврейського народів до незалежності і дотримання прав людини. Крім того, імперська політика британського уряду та мандатної адміністрації базувалася на лавіруванні між цими силами з метою зберегти свій вплив у Палестині. Очоливши повстання серпня 1929 року, арабські націоналісти, побоювались вести боротьбу безпосередньо проти англійської влади та сподівалися, що антиєврейський рух палестинських арабів змусить британську адміністрацію скоротити сферу впливу євреїв у політичному і економічному житті Палестини. Але мандатарій, прагнучи зберегти закон і порядок у країні, поставив палестинських арабів під твердий контроль британських військ і поліції.

Арабський національний рух за своєю структурою не був однорідним. Одні з традиційних лідерів виступали за створення в Палестині теократичної форми правління з подальшим створенням арабського халіфату, інші дотримувалися державотворення з сильним впливом релігії, треті не виключали встановлення в країні монархії. Але усіх їх поєднували традиційні вимоги палестинців, та й практично всіх арабів протягом

мандатного управління: припинення єврейської імміграції, скасування Декларації Бальфура, припинення дії мандата, надання повної незалежності і, головне, загальна ідея “арабського характеру” майбутньої держави в Палестині. Під цими гаслами проходили арабські виступи за розглянутий у дисертаційній роботі період: у 1920, 1921, 1928 – 1929 роках. Запекла боротьба за лідерство в національному русі палестинських арабів з самого початку обумовила роз’єднаність кланів, а через це і арабських політичних партій і їх ворожість один одному. Арабо-єврейські заворушення в Палестині, що відбувалися протягом мандата деякою мірою були вигідні країні-мандатарію. Так, криваві події 1928 – 1929 років у Єрусалимі дали англійцям привід на порушення положень мандата – ввести в Палестину регулярні королівські війська і, спираючись на них, виступити арбітром між арабами та євреями.

Отже, Ліга Націй в якості гаранта мандатної системи в Палестині повинна була відповідно своєї резолюції про створення мандатної системи уникнути виникнення арабо-єврейських і арабо-англійських сутичок у 20-і роки ХХ ст. Але це їй не вдалося і збройне протистояння 1929 р. з новою силою вилилося в арабське повстання у 1936 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Документи ООН та Ліги Націй

1. Истоки и история проблемы Палестины. Часть I. 1917 – 1947. – Нью-Йорк: ООН, 1978. – 116 с.
2. League of Nations. The Mandate System. Origin-Principles-Application. – Geneva: Series of League of Nations Publications, April 1945. – 120 p.
3. League of Nations. Official Journal. Special Supplement. Resolution Adopted by the Assambly During its First Session (Nov.15-th to Dec. 18-th, 1920). – 1921. – №4a. – Geneva. – 420 p.
4. League of Nations. Official Journal. – 1930. – №11. – London. – 240 p.
5. League of Nations. Permanent Mandates Commission. Minutes of 15 Session. – Geneva, 1929. – 162 p.
6. League of Nations. Permanent Mandates Commission. Session, 17-th, Geneva, 1930. Minutes of the Seventeenth (extraordinary) Session Held at Geneva from June 3-rd to 21-st, 1930, Including the Report of the Commission to the Council and Comments by the Mandatory Power. – Geneva, 1930. – 154 p.
7. The Palestine Questions: A Brief History. Prepared for and under the Guidance of the Committee on the Exercise of the Inalienable Rights of the Palestinian People. – N. – Y.: United Nations, 1980. – 25 p.
8. Report to the General Assambly by the United Nations Special Committee on Palestine. Geneva 31 st August 1947. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1947. – 98 p.
9. United Nations. Official Records of the Second Session of the General Assambly. Resolution 16 September – 29 November 1947. – 181/II/ Future Government of Palestine. – New York, 1948. – Pp. 131 – 150.

II. Документи парламенту й уряду Великобританії

10. Great Britain. House of Lords. Official Report. The Parliamentary Debates. Ser. 5. Vol. 34 (April 1 to June 30), 1919. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1919. – 1146 p.

11. Great Britain. House of Lords. Official Report. The Parliamentary Debates. Ser. 5. Vol. 79 (October-December). 1930. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1930. – 680 p.

12. Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 140 (No. 38-45) April 1921. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1921. – 1077 – 2320 p.

13. Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 143 (No. 83-91) June-July 1921. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1921. – 1520 – 2588 p.

14. Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 146 (August 8 to August 19) 1921. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1921. – 1888 p.

15. Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 156 (July 3 to July 21) 1922. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1922. – 2474 p.

16. Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 165 (June 11 to June 24) 1923. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1923. – 2810 p.

17. Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 189 (December 7 to December 22) 1925. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1925. – 2262 p.

18. Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 232 (November 18 to December 16) 1929. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1929. – 2831 p.

19. Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 234 (No. 64 – 70) 1930. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1930. – 1148 p.

20. Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 240 (No. 156 – 160) June 1930. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1930. – 942 p.

21. Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 241 (No. 172 – 178) July 1930. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1930. – 1622 p.
22. Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 255 (July 13 to July 31) 1931. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1931. – 2734 p.
23. Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 280 (July 3 to July 28) 1933. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1933. – 3056 p.
24. Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 304 (July 8 to August 2) 1935. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1935. – 3092 p.
25. Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 321 (March 1 to March 19) 1937. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1937. – 3186 p.
26. Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 326 (July 5 to July 30) 1937. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1937. – 3602 p.
27. Documents of the British Colonial Office about Middle East from 1919 to 1945. – L.: Public Record Office, 5 vol. – 2501 p.
28. Documents on British Foreign Policy 1919 – 1939. First Series. Vol. IV. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1952. – 464 p.
29. Great Britain. Colonial Office. Palestine Royal Commission. Summary of Report. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1937. – 42 p.
30. Great Britain. Colonial Office. Report His Britannic Majesty's Government to the Council of the League of Nations on the Administration of Palestine and Trans-Jordan for the Year 1927. Colonial No. 31. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1928. – 130 p.
31. Great Britain. Colonial Office. Report His Britannic Majesty's Government to the Council of the League of Nations on the Administration of

Palestine and Trans-Jordan for the Year 1928. Colonial No. 40. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1929. – 133 p.

32. Great Britain. Colonial Office. Report His Majesty's Government to the Council of the League of Nations on the Administration of Palestine and Trans-Jordan for the Year 1929. Colonial No. 47. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1930. – 228 p.

33. Great Britain. Colonial Office. Report His Britannic Majesty's Government to the Council of the League of Nations on the Administration of Palestine and Trans-Jordan for the Year 1930. Colonial No. 59. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1931. – 261 p.

34. Great Britain. Colonial Office. Report His Majesty's Government to the Council of the League of Nations on the Administration of Palestine and Trans-Jordan for the Year 1931. Colonial No. 75. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1932. – 210 p.

35. Great Britain. Colonial Office. Report His Britannic Majesty's Government to the Council of the League of Nations on the Administration of Palestine and Trans-Jordan for the Year 1933. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1934. – 267 p.

36. Great Britain. Colonial Office. Report His Majesty's Britannic Government to the Council of the League of Nations on the Administration of Palestine and Trans-Jordan for the Year 1933. Colonial No. 94. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1934. – 315 p.

37. Great Britain. Colonial Office. Report His Majesty's Government to the Council of the League of Nations on the Administration of Palestine and Trans-Jordan for the Year 1935. Colonial No. 112. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1936. – 384 p.

38. Great Britain. Colonial Office. Report His Britannic Majesty's Government to the Council of the League of Nations on the Administration of Palestine and Trans-Jordan for the Year 1936. Colonial No. 129. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1937. – 413 p.

39. Great Britain. Colonial Office. Report His Britannic Majesty's Government to the Council of the League of Nations on the Administration of Palestine and Trans-Jordan for the Year 1937. Colonial No. 146. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1938. – 408 p.

40. Great Britain. Colonial Office. Report His Britannic Majesty's Government to the Council of the League of Nations on the Administration of Palestine and Trans-Jordan for the Year 1938. Colonial No. 166. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1939. – 422 p.

41. Palestine Commission on the Disturbances of August, 1929. Vol. 1. Evidence Heard During the 1st to 29th Sittings. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1930. – 522 p.

42. Palestine Commission on the Disturbances of August, 1929. Vol. 2. Evidence Heard During the 30th to 47th Sittings, and a Selection from the Exhibits. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1930. – 1110 p.

43. Palestine Commission on the Disturbances of August, 1929. Vol. 3. Index to Evidence Heard by the Commission in Open Sittings and a Selection from the Exhibits Put in During Those Sittings. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1930. – 1111 – 1142 pp.

44. Palestine. Constitution. Proposed New Constitution for Palestine. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1936. – 8 p.

45. Palestine. Correspondence With Palestine Arab Delegation and the Zionist Organisation. Presented to Parliament by Command of His Majesty. June, 1922. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1922. – 31 p.

46. Palestine Partition Commission. Report Presented by the Secretary of State for the Colonies to Parliament by Command of His Majesty. October, 1938. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1938. – 310 p.

47. Palestine. Report on Palestine Administration. 1923. Colonial No. 5. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1924. – 52 p.

48. Palestine Royal Commission. Memoranda Prepared by the Government of Palestine. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1937. – 207 p.

49. Palestine Royal Commission. Report Presented by the Secretary of State for the Colonies to Parliament by Command of His Majesty. July, 1937. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1937. – 404 p.

50. Palestine. Statement of Policy. Presented by the Secretary of State for the Colonies to Parliament by Command of His Majesty. May, 1939. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1939. – 12 p.

51. Palestine. Termination of the Mandate 15th May, 1948. Statement Prepared for Public Information by the Colonial Office and Foreign Office. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1948. – 41 p.

52. The Political History of Palestine under British Administration (Memoranda by His Majesty's Government Presented in July, 1947 to the United Nations Special Committee on Palestine). – Jerusalem, 1947. – 41 p.

53. Report by the Majesty's Government on the Administration under Mandate Palestine and Transjordan for the Year 1924. Colonial No. 12. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1925. – 70 p.

54. Report by the Majesty's Government on the Administration under Mandate Palestine and Transjordan for the Year 1925. Colonial No. 20. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1926. – 166 p.

55. Report by the Majesty's Government on the Administration under Mandate Palestine and Transjordan for the Year 1926. Colonial No. 26. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1927. – 103 p.

III. Документи мандатної адміністрації Палестини

56. Bulletin of the Palestine Economic Society. Vol. 3. June 1928. n. 1. Viteles H. Expansion of the Orange Industry in Palestine. – Tel-Aviv: The Palestine Economic Society, 1928. – 104 p.

57. Bulletin of the Palestine Economic Society. Vol. 3. October 1928. n. 3. Viteles H. Cultivation of Grapes in Palestine. – Tel-Aviv: The Palestine Economic Society, 1928. – 82 p.

58. Bulletin of the Palestine Economic Society. Vol. 5. June 1930. n. 1. Viteles H. The Status of the Orange Industry in Palestine in April, 1930. – Tel-Aviv: The Palestine Economic Society, 1930. – 34 p.

59. Bulletin of the Palestine Economic Society. Vol. 5. January 1932. n. 4. Report on Egg Production in Palestine and on International Trade in Fresh Eggs. – Tel-Aviv: The Palestine Economic Society, 1932. – 240 p.

60. Bulletin of the Palestine Economic Society. Vol. 6. May 1932. n. 1. Grunwald K. The Government of the Mandated Territories in the Near East. – Tel-Aviv: The Palestine Economic Society, 1932. – 106 p.

61. Bulletin of the Palestine Economic Society. Vol. 6. February 1933. n. Hirsch S. Sheeps and Goats in Palestine. – Tel-Aviv: The Palestine Economic Society, 1933. – 77 p.

62. Bulletin of the Palestine Economic Society. Vol. 6. n. 3. Grunwald K. The Industrialization of the Near East. – Tel-Aviv: The Palestine Economic Society, 1934. – 139 p.

63. Census of Palestine 1931. Population of the Villages, Towns and Administrative Areas. – Jerusalem: Greek Convent and Goldberg Presses, 1932. – 112 p.

64. Digest of Excise Ordinances and Regulations. Issued by the Director of Customs Excise and Trade for the use on and from May 1-st 1932. Palestine Department of Customs, Excise and Trade. – Jerusalem: Azriel Press, 193-. – 82 p.

65. Government of Palestine. Higher Commissioner. Ordinances. Annual Volume 1 for 1933. – Jerusalem: Greek Convent Press, 1933. – 173 p.

66. Government of Palestine. Higher Commissioner. Ordinances. Annual Volume 1 for 1936. – Jerusalem: Government Printing Press, 1936. – 410 p.

67. Government of Palestine. Higher Commissioner. Proclamations, Regulations, Rules, Orders and Notices. Annual Volume 2 for 1933. – Jerusalem: Greek Convent Press, 1933. – 981 p.

68. Government of Palestine. Higher Commissioner. Regulations, Rules, Orders and Notices. Annual Volume 2 for 1936. – Jerusalem: Government Printing Press, 1936. – 642 p.

69. Government of Palestine. Higher Commissioner. Regulations, Rules, Orders and Notices. Annual Volume 3 for 1936. (Continued). – Jerusalem: Government Printing Press, 1936. – 1471 p.

70. Government of Palestine. Higher Commissioner. Ordinances. Annual Volume 1 for 1937. – Jerusalem: Government Printing Press, 1937. – 302 p.

71. Government of Palestine. Higher Commissioner. Regulations, Rules, Orders and Notices. Annual Volume 2 for 1937. – Jerusalem: Government Printing Press, 1937. – 594 p.

72. Government of Palestine. Higher Commissioner. Regulations, Rules, Orders and Notices. Annual Volume 3 for 1937 (Continued). – Jerusalem: Government Printing Press, 1937. – 1347 p.

73. Government of Palestine. Report on Palestine Administration (July, 1920 – December, 1921). – L.: His Majesty's Stationery Office, 1922. – 134 p.

74. Government of Palestine. Report a Committee on the Economic Conditions of Agriculturists in Palestine and the Economic Fiscal Measures of Government in Relation Thereto. – Jerusalem: Stationery, and Russian Buildings, 1930. – 60 p.

75. Palestine. Department of Agriculture and Fisheries. Annual Report for the Year 1938-1939 (April 1 to March 31) 1939. Part I. Report by the Acting Director. Jerusalem: Government Printing Press, 1939. 32 p.

76. Palestine. Report of the High Commissioner on the Administration of Palestine 1920-1925. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1925. – 152 p.

77. Palestine. Review of Commercial Conditions. Department of Overseas Trade. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1945. – 24 p.

78. Workmen's Compensation Ordinances, 1927. – Jerusalem: Tarbuth, 1929. – 49 p.

IV. Опубліковані документи й статистичні матеріали

а) англійською мовою

79. Britain and Palestine. 1914 – 1948: Archival Sources for the History of the British Mandate. – Oxford: The Oxford Univ. Press, 1979. – 246 p.

80. British Government 1914-1953. Select Documents. – L.: Methuen, 1955. – 416 p.

81. Great Britain and Palestine 1915-1936. – L., N.-Y.: Oxford University Press, 1937. – 111 p.

82. Great Britain and Palestine. 1915-1945. Information Papers No. 20. – L., N.-Y.: Royal Institute of International Affairs, 1946; L.: Chatham House, 1946. – 177 p.

83. Memorandum on the Problem of Palestine to the United Nations Special Committee on Palestine. – Tel-Aviv: Palestine Communist Union Central Committee, 1947. – 54 p.

84. The Palestine Economist. Annual – 1948. A Review of Palestine's Economy. – Jerusalem: Azziel Printing Works, 1948. – 186 p.

85. Survey of International Affairs for 1925. Vol.1. – L.: Oxford Univ. Press, Milford, 1927. – 581 p.

86. Survey of International Affairs for 1930. – L.: Oxford Univ. Press, Milford, 1931. – 605 p.

87. Survey of Palestine Prepared in Dec.1945 and Jan.1946 for the Information of the Anglo – American Committee of Inquiry. Vol.1. – (S.L.): Palestine Government Printed, 1946. – 544 p.

88. Survey of Palestine Prepared in Dec.1945 and Jan.1946 for the Information of the Anglo – American Committee of Inquiry. Vol.2. – (S.L.): Palestine Government Printed, 1946. – 1139 p.

б) французькою мовою

89. Le Conflict du Moyen-Orient. Notes et Documents (1915 – 1967). – Bruxelles: Association International des Juristes Democrates. – 142 p.

90. La Palestine. Memento Economique. – Presses Universitaires de France, 1948. – 192 p.

в) арабською мовою

91. Васаїк аль-харака аль-ватаніа аль-філастиніа 1918 – 1939. – Байрут: Муасса ад-дірасат аль-філастиніа, 1979. – 722 с.

92. Васаїк аль-мукавама аль-філастиніа аль-арабіа 1918 – 1939. Ред. Кайалі Абд аль-Ваххаб. – Байрут: Марказ аль-абхаз МТФ, 1948. – 677 с.

V. Документи Конгресу й уряду США

93. Congressional Record. – Washington: US Government Printing Office, 1946. – April 22 – V. 92 – №74.

94. Foreign Relations of the United States, 1919: the Paris Peace Conference. Vol. 1. – Washington: US Government Printing Office, 1947. – 575 p.

95. Foreign Relations of the United States: The Paris Peace Conference. Vol. XII. – Washington: US Government Printing Office, 1947. – 881 p.

96. US Congress. House of Representatives. Committee on Foreign Affairs. The Jewish National Home in Palestine. Hearings Before the Committee on Foreign Affairs, House of Representatives, 78 th Congress, 2 nd session on H. Res. 418; and H. Res. 419, February 8, 9, 15, 16, 1944. – Washington: US Government Printing Office, 1944. – 505 p.

VI. Мемуари й спогади**а) російською мовою**

97. Ллойд Джордж Д. Правда о мирных переговорах. – Т. 1. – М.: Издательство иностранной литературы, 1957. – 655 с.

98. Меир Голда. Моя жизнь. – Чимкент: Аурика, 1997. – 556 с.

б) англійською мовою

99. – Ahad Haam (Asher Ginzberg). Nationalism and the Jewish Ethics. – N.-Y.: Schocken, 1962. – 319 p.

100. Antonius G. The Arab Awakening. The Story of the Arab National Movement. – L.: Hamish Hamilton, 1945. – 470 p.

101. Balfour A. J. Speeches on Zionism. – L.: Arrowsmith, 1928. – 128 p.

102. Bentwich N. Palestine. – L.: Benn, 1946. – 302 p.

103. Bentwich N., Bentwich H. Mandate Memories. 1918 – 1948. – L.: Hogarth Press, 1965. – 231 p.

104. Haymson A. Palestine Under the Mandate 1920-1948. – L.: Methuen, 1950. – 210 p.

105. Kann J. H. Some Observations on the Policy of the Mandatory Government of Palestine With Regard to Arab Attacks on the Jewish Population in August 1929 and the Jewish and Arab Sections of the Population. – The Hague: Nijhoff, 1930. – 60 p.

106. Ruppin A. Three Decades of Palestine. Speeches and Papers on the Upbuilding of the Jewish National Home. – Westpoint (Conn): Greenwood Press, 1975. – 342 p.

107. Samuel H. Memoirs. By Viscount Samuel. – L.: Cresset Press, 1945. – 304 p.

108. Samuel M. What Happened in Palestine. The Events of August 1929, Their Background and Their Significance. – Boston: Stratford. – 222 p.

109. Weizmann Ch. Trial and Error. – N.-Y.: Schocken, 1949. – 493 p.

VII. Періодична преса

110. Правда. Москва.

111. Аль-Джаміа аль-арабія. Іерусалим.

112. Філастин. Яффа.

113. Саут Ашшааб. Вифлеем.

114. Аль-Ікдам. Яффа.

115. Аль-Кармель. Хайфа.

116. Аль-Ліва.

117. The Near East. London

118. The Times. London.

VIII. Енциклопедії й довідкова література

а) російською мовою

119. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем (под редакцией Каценельсона). – С-Пб, б. г. – Т. 14. – 960 с.

120. Знаменитые евреи. – М.: Внешсигма, 1992. – 432 с.

121. Израиль. Географический справочник. – Иерусалим; Санкт-Петербург: Гешарим; Роспринт, 1992. – 286 с.

122. Ислам. Энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – 312 с.

б) англійською мовою

123. Encyclopedia of Zionism and Israel. Ed Patai R. Vol. 1. – N.-Y.: Herzl Press and Mc. Crow-Hill, 1971. – 647 p.

124. Encyclopedia of Zionism and Israel. Ed Patai R. Vol. 2. – N.-Y.: Herzl Press and Mc. Crow-Hill, 1971. – 1292 p.

125. The Rise of Israel. Practical Zionism 1920 – 1939. Ed. by A. S. Klieman. – N.-Y.; L.: Garland Publishing, 1987. – 534 p.

126. The Rise of Israel. Tension in Palestine. – Peacemaking in Paris, 1919. Ed. by Friedman I. – N.-Y.; L.: Garland Publishing, 1987. – 356 p.

ІХ. Література

а) російською мовою

127. Абузиам М. Феллахско – бедуинское восстание в Палестине // Новый Восток. – М., 1930, книга 28. – С. 32 – 45.
128. Абузиам М. Восстание в Палестине. – М.: Московский рабочий, 1930. – 85 с.
129. Алон И. Хагана// Арабо-израильские войны. – М. – СПб: АСТ – Terra Fantastica, 2004 – С. 11 – 188.
130. Аппатов С. И., Райнов П. Я. Покровители агрессии. Ближний Восток в свете буржуазной историографии. – Киев-Одесса: Вища школа, 1986. – 162 с.
131. Бар-Зохар М. Бен-Гурион. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 484 с.
132. Барковский Л. А. Генезис руководства Национально-освободительным движением арабов Палестины в 1920 – 1935 гг. // Актуальные проблемы идеологии и культуры стран Востока. – М.: Наука, 1982. – С. 161 – 173.
133. Беренштейн Л. Е. Обреченность политики и практики сионизма. – К.: Вища школа, 1980. – 191 с.
134. Бовин А. Записки ненастоящего посла. – М.: Захаров, 2001. – 815 с.
135. Боев Ю. А. Критика буржуазных концепций политики империалистических государств на Ближнем Востоке. – К.: Вища школа, 1979. – 135 с.
136. Васильев А. История Саудовской Аравии (1745 г. – конец XX века). – М.: Классика плюс, 1999. – 672 с.
137. Витвицкая В. В. Палестина в международных отношениях на рубеже XIX – XX веков (80-е годы XIX века – 1920 г.). – Симферополь: Пармекс, 1999. – 79 с.

138. Витвицкая В.В. Англо-сионистские отношения накануне и в годы первой мировой войны// Культура народов Причерномор'я. – 2001. – № 24. – С. 86 – 89.
139. Волков А. Б., Тарасов П. Г. Государство Израиль и Всемирный Еврейский Конгресс. – М.: Наука, 1991. – 176 с.
140. Воробьев В.П. Государство Израиль: правовые основы возникновения и статус личности. – М.: Национальное обозрение, 2001. – 167 с.
141. Ганкевич В.Ю., Конер В.В. Официальные документы Лиги Наций и страны-мандатария как источник по истории Палестины 20 – 30-х годов XX в.// Ученые записки ТНУ им. В.И. Вернадского. – 2002. – № 15(54). – С. 120 – 124.
142. Гасратян С. М. История и идеология еврейского религиозного движения XIX – XX веков. – М.: ИВ РАН, 1999. – 237 с.
143. Гасратян С. М. Религиозные партии Государства Израиль. – М.: ИВ РАН, 1996. – 193 с.
144. Гвати Х. Киббуц: так мы живем. – Иерусалим: Гешарим, 1992. – 256 с.
144. Гейзель З. Политические структуры Государства Израиль. – М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2001. – 391 с.
146. Герцль Т. Еврейское государство. Опыт новейшего разрешения еврейского вопроса. – Одесса, 1898. – 74 с.
147. Гойтейн Ш. Д. Евреи и арабы. Их связи на протяжении веков. – Иерусалим: Гешарим; М.: Мосты культуры, 2001. – 284 с.
148. Джаварне С. Иордания: опыт общественно-политического развития. – М.: ИВ РАН: Российский центр стратегических исследований, 1997. – 166 с.
149. Дмитриев Е. Палестинская трагедия. – М.: Международные отношения, 1986. – 100 с.

150. Дмитриев Е., Ладейкин В. Путь к миру на Ближнем Востоке. – М.: Международные отношения, 1974. – 247 с.
151. Звягельская И. Д. Сионистские вооруженные силы: цели и методы захвата Палестины // Народы Азии и Африки. – 1976. – №6. – С. 120 – 127.
152. История первой мировой войны 1914-1918. – Т. 2. – М.: Наука, 1975. – 607 с.
153. Катату М. И., Щевелев С. С. Палестина под мандатным управлением Великобритании и палестиновская проблема (20 – 40-е годы). – Деп. в ИНИОН АН СССР 18 января 1991, №43711. – 310 с.
154. Киселев В. И. Палестинская проблема в международных отношениях: региональный аспект. – М.: Наука, 1988. – 240 с.
155. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. – М.: Наука, 1987. – 439 с.
156. Колобов О. А. Соединенные Штаты Америки и проблема Палестины. – Н. Новгород: Издательство Нижегородского университета, 1993. – 225 с.
157. Конер В.В. Деятельность Арабского палестинского Конгресса в 20-е годы XX века// Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 25. – С. 64 – 68.
158. Конер В.В. США и проблема Палестины после окончания I мировой войны (1918 – 1925)// Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 26. – С. 100 – 104.
159. Конер В.В. Белые книги 1922 и 1930 годов по Палестине и их влияние на арабо-еврейские отношения// Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 30. – С. 80 – 84.
160. Косач Г. Г. Из истории становления Коммунистической партии Палестины (1919 – 1924 гг.) // Борьба за социальный прогресс на Востоке. – М.: Наука, – 1990. – С. 264 – 298.

161. Косач Г. Г. Красный флаг над Ближним Востоком? Компартии Египта, Палестины, Сирии и Ливана в 20-е – 30-е годы. – М.: [Б. и.], 2001. – 420 с.
162. Кузнец Ю. Л. “Мародеры” выходят из игры. – М.: Интерпракс, 1992. – 94 с.
163. Кудрявцев А. В. Исламский мир и палестинская проблема. – М.: Наука, 1990. – 132 с.
164. Ланда Р. Г. Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на арабские страны // Великий Октябрь и актуальные проблемы арабского мира. – М.: Наука, 1979. – С. 58 – 87.
165. Лакер В. История сионизма. – М.: КРОН-ПРЕСС, 2000. – 848 с.
166. Лидел Гарт Б. Полковник Лоуренс// Лоуренс Аравийский. – М. – СПб: АСТ – Terra Fantastica, 2002. – С. 276 – 552.
167. Лоуренс Т. Э. Восстание в пустыне// Лоуренс Аравийский. – М. – СПб: АСТ – Terra Fantastica, 2002. – С. 11 – 188.
168. Никитина Г. С. Государство Израиль (особенности экономического и политического развития). – М.: Наука, 1968. – 413 с.
169. Недава И. Владимир Жаботинский: вехи жизни. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 288 с.
170. Новейшая история арабских стран Азии. – М.: Наука, 1988. – 637 с.
171. Пилкингтон С. М. Иудаизм. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1998. – 399 с.
172. Пода Н. Г. Сионизм – орудие империалистической реакции. – К.: Радянська школа, 1981. – 156 с.
173. Политика США на Ближнем Востоке. – М.: Издательство восточной литературы, 1961. – 282 с.
174. Поляков Л. История антисемитизма. Эпоха знаний. – М. – Иерусалим: Гешарим, 1998. – 448 с.
175. Прохоров Д.П. Спецслужбы Израиля. – СПб. – М.: Нева – ОЛМА – Пресс Образование, 2002. – 384 с.

176. Санцевич А. В. Методика исторического исследования. – К.: Наукова думка, 1990. – 212 с.
177. Сионизм в системе империализма: Очерки критики теории и практики сионизма. – К.: Политиздат Украины, 1981. – 240 с.
178. Солженицын А. И. Двести лет вместе (1795 – 1995). Часть I. – М.: Русский путь, 2001. – 511 с.
179. Сэвэр Н. Сионистская колонизация Палестины в 1918 – 1939 годах // Вопросы истории. – 1983. – №10. – С. 72 – 85.
180. Федорченко А. В. Профсоюзно-кооперативный сектор как составная часть системы общественного предпринимательства Израиля// Ближний Восток и современность. – М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. Выпуск 3, 1997. – С. 124 – 155.
181. Федорченко А. В. Финансовые институты Израиля: их особенности и место в экономике страны // Финансовые структуры Ближнего Востока. – М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 1996. – С. 132 – 161.
182. Хамзин К. З. Водные ресурсы Ближнего Востока в планах сионистского движения в начале и середине XX века // Арабские страны Западной Азии и Северной Африки. – М.: Институт Востоковедения РАН, Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. Выпуск 3, 1999. – С. 319 – 328
183. Хамзин К. З. Проблема распределения водных ресурсов между Израилем и соседними государствами // Ближний Восток и современность. – М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. Выпуск 3, 1997. – С. 208 – 232.
184. Черчилль Р., Черчилль У. Шестидневная война. – Иерусалим – М.: Гешарим – Мосты культуры. – 2003. – 320 с.
185. Широкопад А. Б. Русско-турецкие войны 1676 – 1918 гг. – Минск: Харвест, 2000. – 752 с.

186. Щевелев С. С. Палестина под мандатом Великобритании (1920 – 1948 гг.). – Симферополь: Таврия-Плюс, 1999. – 400 с.
187. Щевелев С. С. Палестина в международных отношениях после окончания первой мировой войны// Культура народов Причерноморья. – 1998. – № 4. – С. 160 – 166.
188. Щевелев С. С. Английские „гарантии” независимости Палестины во время I мировой войны// Культура народов Причерноморья. – 1998. – № 5. – С. 324 – 29.
189. Щевелев С. С. Восстание 1929 года в Палестине и его последствия для англо-арабских отношений// Культура народов Причерноморья. – 1999. – № 6. – С. 256 – 265.
190. Щевелев С. С. Возникновение сионизма и Палестина на рубеже XIX – XX веков// Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 20. – С. 113 – 119.
191. Щевелев С. С., Ганкевич В. Ю. Иммиграционная политика Великобритании в Палестине в период мандата (1920 – 1948 гг.) // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 33. – С. 141 – 148.
192. Щевелев С. С. Деятельность мандатной администрации в Палестине в 20-е годы XX в.// Востокведный сборник. – Симферополь: ТЭН, 1999. – С. 143 – 161.
193. Эпштейн А. Д. Безконечное противостояние. Израиль и арабский мир: войны и дипломатия. История и современность. – М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2003. – 230 с.

б) англійською мовою

194. Avi Shlaim. Collision Across the Jordan, King Abdullah, The Zionist Movement, and the Partition of Palestine. – N.-Y.: Columbia University Press, 1988. – 676 p.
195. Caplan N. Futile Diplomacy. Vol. I. Earl-Zionist Negotiation Attempts, 193-1931. – L.: Frank Cass, 1983. – 277 p.

196. Caplan N. Futile Diplomacy. Vol. II. Arab-Zionist Negotiation and the End of the Mandate. – L.: Frank Cass, 1986. – 358 p.
197. Caplan N. Palestine Jewry and the Arab Question 1917 – 1925. – L.: Frank Cass, 1978. – 268 p.
198. Charters D. A. The British Army and Jewish Insurgency in Palestine, 1945-1947. – N.-Y.: St. Martin's Press, 1989. – 267 p.
199. Cohen M. J. The Origins and Evolution of the Arab-Zionist Conflict. – Berkeley: Univ. of Calif. press, 1987. – 183 p.
200. Daniel A. Labor Enterprises in Israel. – Jerusalem: Academy Press, 1976. – 312 p.
201. Evron B. Jewish State or Israeli Nation? – Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press, 1995. – 269 p.
202. Friedlander D., Goldscheider C. The Population of Israel. – N.-Y.: Columbia Univ. Press, 1979. – 240 p.
203. Friedman I. The Question of Palestine 1914-1918. British-Jewish-Arab Relations. – L.: Routledge and Kegan Paul, 1973. – 433 p.
204. Friedrich C. American Policy Toward Palestine. – Washington: Public Affairs, 1944. – 106 p.
205. Garaudy R. Palestine. Terre des Messages Divins. – P.: Albatros, 1986. – 409 p.
206. Geinsborough J. The Arab-Israeli Conflict. A Politico-Legal Analysis. – Aldershot: Gower House, 1986. – 380 p.
207. Gilner E. War and Hope. A History of Jewish Legion. – N.-Y.: Herzl Press, 1969. – 466 p.
208. Glubb J. B. Britain and the Arabs. – L.: Hodder and Stoughton, 1967. – 496 p.
209. Gorny J. Zionism and the Arabs. 1882 – 1948: A Study of Ideology. – Oxford: Clarendon Press, 1987. – 342 p.
210. Hadawy S. Bitter Harvest. Palestine Between 1914 – 1967. – N.-Y.: Olive Branch Press, 1967. – 351 p.

211. Hagopian E., Zahlan A. B. Palestine's Arab Population. The Demography of the Palestinians // Journal of Palestine Studies. – 1974. – N 12. – Pp. 32-73.
212. Hueber T., Voss K.-H. This is Israel. Palestine Yesterday, Today and Tomorrow. – N.-Y.: Philosophical libr., 1956. – 165 p.
213. Ingrams D. Palestine Papers. 1917 – 1922. Seeds of Conflict. – L.: John Murray, 1972. – 198 p.
214. Jbara T. Palestinian Leader, Hajj Amin al-Hussayni, Mufti of Jerusalem. – Princeton: The Kingston Press, 1985. – 221 p.
215. Jewish Perceptions of Antisemitism. – N.-Y.: Plenum Press, 1988. – 325 p.
216. Kayyali A.W. Palestine: A Modern History. – L.: Croom Helm, 1971. – 243 p.
217. Kedourie E. In the Anglo-Arab Labirinth. The Mc. Mahon-Hussayn Correspondence and its Interpretations 1914 – 1939. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1976. – 330 p.
218. Kedourie E. Sir Herbert Samuel and the Government of Palestine // Kedourie E. The Chatham House Version and Other Middle Eastern Stadies. – Hanover; L.: Univ. Press of New England, 1984. – 488 p.
219. Kimche J. The Unromantics. The Creat Power and the Balfour Declaration. – L.: Weidenfeld and Nicolson, 1968, – 87 p.
220. Laqueur W. The Israel Arab Reader. A Documentary History of the Middle East Conflict. – N.-Y.: Bantam. – 371 p.
221. Lesch A. M. Palestine: Land and People // Occupation: Israel Over Palestine (Ed. by Nasser Aruri). – L.: Zed books, 1984. – Pp. 29 – 54.
222. Lilienthal A. M. What Price Israel? – Chicago: Regnery, 1953. – 274 p.
223. Magnes J., Buber M. Arab-Jewish Unity. Testimony Before the Anglo-American Inquiry Commission for the Thud (Union) Association. – L.: Gollancz, 1947. – 96 p.

224. Mallison T., Mallison S. U. The Palestine Problem in International Law and World Order. – Harlow: Longman, 1986. – 564 p.
225. Marlowe J. Rebellion in Palestine. – L.: Cresset Press, 1946. – 279 p.
226. Migeon. J.-P., Jolly J. A Qui la Palestine. – P.: Edition Publications Premiers, 1970. – 250 p.
227. Milton-Edwards B. Islamic Politics in Palestine. – L.; N.-Y.: Tauris, 1996. – 256 p.
228. Mossek M. Palestine Immigration Policy Under sir Herbert Samuel: British, Zionist and Arab Attitudes. – L.: Frank Cass, 1978. – 179 p.
229. Nakhleh Khalil. Palestinian Intellectuals and Transformation// The Sociology of the Palestinians. Ed. by Khalil Nakhleh; Elia Zureik. – L.: Croom Helm. 1980. – Pp. 176 – 199.
230. Nuwehid B. The Palestinian Political Elite During the Mandate Period // Journal of Palestine Studies. – Beirut, 1979. V. 9. n. 1. – Pp. 84 – 111.
231. Our Roots are Still Olive. The Story of the Palestinian People. – San Francisco: People Press, 1977. – 189 p.
232. Owendale R. Britain, the United States and the End of the Palestine Mandate 1942 – 1948. – Wolfeboro (N. H.): The Boydell Press, 1989. – 330 p.
233. Palestine. A Study of Jewish, Arab and British Policies. Vol. I. – New Haven: Yale University Press, 1947. – 593 p.
234. Palestine. A Study of Jewish, Arab and British Policies. Vol. II. – New Haven: Yale University Press; L.: Oxford University Press, 1947. – 1300 p.
235. Porath Y. Palestinian Arab National Movement. From Riots to Rebellion. Vol. 2, 1929 – 1939. – L.: Cass, 1978. – 414 p.
236. Quigley J. Palestine and Israel. Challenge to Justice. – Durham, L.: Duke University Press, 1990. – 337 p.
237. Rappoport A. History of Palestine. – N.-Y.: Dutton, 1931. – 368 p.
238. Rose N. Chaim Weizmann: a Biography. – N.-Y.: Penguin Books, 1989. – 520 p.

239. Sachar H. M. Europe Leaves the Middle East 1936-1954. – N.-Y.: Alfred A. Knopf, 1972. – 687 p.
240. Said E. W. The Question of Palestine. – L.: Routledge and Kegan Paul, 1980. – 265 p.
241. Segall R. Whose Jerusalem? Conflicts of Israel. – L.: Cape, 1973. – 284 p.
242. Shafir G. Land, Labor and Origins of the Israeli-Palestinian Conflict, 1882 – 1914. – Cambridge University Press, 1989. – 288 p.
243. Stein K. W. The Land Question in Palestine 1917 – 1939. – Chapel Hill; L.: The University of North Carolina Press, 1957. – 314 p.
244. Sykes Ch. Cross road to Israel. – Cleveland; N.-Y.: World, 1965. – 494 p.
245. Taggar Y. The Mufti of Jerusalem and Palestine Arab Politics 1930 – 1937. – N.-Y., L.: Gazland, 1986. – 472 p.
246. Taylor A. R. Prelude to Israel. A Analysis of Zionist Diplomacy, 1897-1947. – L.: Darton, 1961. – 118 p.
247. Tibawi A. L. Anglo-Arab Relations and the Question of Palestine 1914-1921. – L.: Lucas, 1977. – 523 p.
248. Waines D. A Sentence of Exile: Palestine-Israel Conflict 1897 – 1977. – Wilmettee, Illinois: Medina Press, 1977. – 226 p.
249. Williams-Thompson R. B. The Palestine Problem. – L.: Melrose, (a. o.). – 127 p.
250. Willner D. Nation-Building and Community in Israel. – Princeton: Princeton University Press, 1969. – 478 p.
251. Under Fire. Israel's 20-year Struggle for Survival (Ed. Robinson D.). – N.-Y.: Norton, 1968. – 381 p.

в) арабською мовою

252. Абд аль-Кадір Йасін. Шубахат хаул аль-саура аль-филастиніа. – Амман: Дар ібн рушд, [Б. г.]. – 123 с.

253. Абд аль-Кадір Йасин. Кіфах аль-шааб аль-філастині кабел амм 1948. – Байрут: Марказ аль-абхаз МТФ, 1975. – 340 с.
254. Абу-Ясір, Саліх Масуд. Джихад ша'аб філастин хіلال нісф карн – Байрут: Дар аль-фатх ли-т-тіба'а ва-н-нашр, [Б. г.]. – 617 с.
255. Абдеррахман А. Аль-муназзама ас-сахйуніа аль-аламийа 1882 – 1982. – Байрут: Аль-муассаса аль-арабіа лі-т-дірасат ва-н-нашр, 1985. – Т. 1. – 424 с.
256. Абд аль-Мунім Мухаммед Фейсал. Філастин ва-л-газу ас-сахйуній: маджліз'а мін ас-сувар ва-л-васаік лам йузбак нашараха. Такрам: Хассан аль-Бадрі. – Каір: Дар аль-Ханна лі-т-тіба'а, 1970. – 538 с.
257. Аль-Амірі Анан. Ат-татавур аз-зірайі ва-с-сінаій аль-філастиній 1900 – 1970. – Байрут: Марказ аль-абхаз, 1994. – 155 с.
258. Будейрі Халіл. Сітта ва сіттуна аман ма аль-харака аль-ватанійа аль-філастинійа уа фіга. – Адъ-Кудс: Маншурат салах аль-дин, 1982. – 240 с.
259. Тума Іміль. Джудур аль-кадіа аль-філастинійа. – Дімашк: Дар аль-Джаліл, 1984. – 216 с.
260. Саад Ахмед. Аль-татавур аль-іктісаді фі філастин. – Хайфа: Дар аль-іттїхад, 1985. – 218 с.
261. Саіг У. Аль-іктісад аль-ісраілі. – Байрут: Марказ аль-абхаз МТФ, 1966. – 212 с.
262. Мухаріб Абд аль-Хафіз. Хагана, ітсал, ліхі аль-алакат байна ат-танзімат ас-сахйуніа аль-мусаллаха 1927-1948. – Байрут: Марказ аль-абхаз муназзамат-т-тахір аль-філастинійа, 1991. – 443 с.

ЗМІСТ

Список скорочень.....	3
Розділ 1. Діяльність всесвітньої сіоністської Організації за створення єврейського Національного осередку в Палестині.....	7
1.1. Декларація Бальфура та її вплив на арабсько-єврейські стосунки в Палестині	7
1.2. Стосунки арабських та єврейських громад Палестини під час встановлення британського мандату.....	39
Розділ 2. Політика Ліги Націй і Великобританії як фактор формування арабо-єврейського збройного протистояння в Палестині.....	69
2.1. Створення та діяльність мандатної адміністрації в Палестині в 20-і роки ХХ ст.	69
2.2. Роль імміграційної й аграрної політики країни-мандатарія в Палестині на формування збройного протистояння.....	106
2.3. Повстання 1929 року на підмандатній території і його наслідки для міжнародних відносин у Палестині	132
Список використаних джерел та літератури	161